

TEVILAT Journal of Islamic Sciences

TEVILAT

Selçuk
Üniversitesi
İlahiyat
Fakültesi
Dergisi

Cilt / Volume: 4 Sayı / Issue: 2 Kış / Winter: 2023

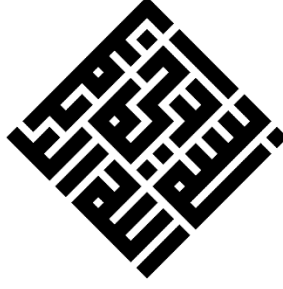

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

ISSN: 2687-4849

DOĞAL AFETLER VE DİNİ BAŞA ÇIKMA

TEVİLÂT

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: 2

Kış / Winter 2023

Selçuk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dergisi

TEVİLAT

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Tevilat Journal of Islamic Sciences
ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Yıl: 2023 (Kış) Year: 2023 (Winter)
Cilt: 4 Sayı: 2 Volume: 4 Issue: 2
Yılda iki sayı yayımlanır. Published every six months.

SAHİBİ & OWNER

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına
On behalf of the Selçuk University Faculty of Theology
Dekan, Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ & MANAGING EDITOR

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Selçuk University Faculty of Theology, Konya, Türkiye

BAŞ EDİTÖR & EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. M. Raşit AKPINAR
Selçuk University Faculty of Theology, Konya, Türkiye
rasitakpinar@selcuk.edu.tr - 0000-0002-0943-0715

SAYI EDİTÖRÜ & ISSUE EDITOR

Dr. Mustafa YÜCEER
Medeniyet University Faculty of Islamic Studies, İstanbul, Türkiye
mustafa.yuceer@medeniyet.edu.tr 0000-0002-1769-1739

EDİTÖR YARDIMCILARI & EDITOR ASSISTANTS

Dr. Süleyman ŞAHİN
Selçuk University Faculty of Theology, Konya, Türkiye
suleymansahin@selcuk.edu.tr - 0000-0002-7048-3381

Dr. Furkan ÇAKIR
Selçuk University Faculty of Theology, Konya, Türkiye
ahmedfurkan@selcuk.edu.tr - 0000-0002-3269-1649

Doç. Dr. Fatma Şeyma BOYDAK
Selçuk University Faculty of Theology, Konya, Türkiye
seyma.boydak@selcuk.edu.tr - 0000-0002-5111-7239

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ

(Ön İnceleme)

Arş. Gör. Esra Dürdane ÖZEKİN

esra.ozekin@selcuk.edu.tr

0000-0002-4483-5902

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

SPELLING AND LANGUAGE EDITORS

(Preliminary Review)

Arş. Gör. Mehmet Ali KILINÇ

mehmetali.kilinc@istiklal.edu.tr

0000-0003-3489-1174

İstiklal University Faculty of Islamic
Studies, Kahramanmaraş, Türkiye

Arş. Gör. Mehmet KOÇ

mehmedkoc42@sdu.edu.tr

0009-0009-7760-6899

Süleyman Demirel University Faculty of Theology,
Isparta, Türkiye

(İngilizce)

Doç. Dr. Mustafa ÖZGEN

mustafaozgen54@hotmail.com

0000-0003-2596-7085

Selçuk University Emekli Öğretim Üyesi
Konya, Türkiye

(English)

Dr. Hüseyin GÖKALP

huseyin.gokalp@selcuk.edu.tr

0000-0002-7954-083X

Selçuk University Faculty of
Theology, Konya, Türkiye

(Arapça)

Dr. Yusuf Sami SAMANCI

yusufsami.samanci@selcuk.edu.tr

0000-0002-6093-9621

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

(Arabic)

Arş. Gör. Muhammed Ali SÖYLEMEZ

mali.soylemez@selcuk.edu.tr

0000-0002-1201-6929

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

(Redaksiyon)

Arş. Gör. Ayşe KUTLU

aysekutlu@selcuk.edu.tr

0000-0001-6578-5564

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

(Redaction)

Arş. Gör. M. Ali SÖYLEMEZ

mali.soylemez@selcuk.edu.tr

0000-0002-1201-6929

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. Şaziye GÜLKOKULU

saziyegul.kokulu@kilis.edu.tr

0000-0003-0289-627X

Kilis 7 Aralık University Faculty of
Theology Kilis, Türkiye

Arş. Gör. Fatma AKPINAR

fatmaakpinar@agri.edu.tr

0000-0001-5443-9535

Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty
of Islamic Studies, Ağrı, Türkiye

ALAN EDITÖRLERİ

Dr. Sami BAYRAKÇI (Tasavvuf)
sami.bayrakci@selcuk.edu.tr
0000-0002-3987-2469

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Dr. Cemal KALKAN (Fıkıh)
cemal.kalkan@medeniyet.edu.tr
0000-0002-0616-5303

İstanbul Medeniyet University Faculty of
Law, Konya, Türkiye

Arş. Gör. M. Emin DEMİR (İslam Tarihi)
mehmet.demir@selcuk.edu.tr
0000-0002-9949-7592

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. Abdullah KARACA (Tefsir)
akaraca@selcuk.edu.tr
0000-0001-6755-257X

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. M. Ali SÖYLEMEZ (Arap Dili)
mali.soylemez@selcuk.edu.tr
0000-0002-1201-6929

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. Abdullah YILDIZ (Kelam)
abdullah.yildiz@selcuk.edu.tr
0000-0003-2803-6083

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

FIELD EDITORS

Dr. Esat SABIRLI (Tefsir)
esabirli@selcuk.edu.tr
0000-0001-7908-9527

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Dr. Fatih ÖZKAN (Din Eğitimi)
fatih.ozkan@dicle.edu.tr
0000-0001-5774-7664

Dicle University Faculty of Theology,
Diyarbakır, Türkiye

Arş. Gör. B. BAŞARSLAN (Din Bilimleri)
burhan.basarslan@selcuk.edu.tr
0000-0001-9459-373X

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. Mehmet YILDIRIM (Tefsir)
mehmet.yildirim@selcuk.edu.tr
0000-0002-3373-3564

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. Ayşe KUTLU (Arap Dili)
aysekutlu@selcuk.edu.tr
0000-0001-6578-5564

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Arş. Gör. Mustafa ÜNGÖR (Din Bilimleri)
mustafa.ungor@selcuk.edu.tr
0000-0001-8441-7097

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

ETİK EDITÖRÜ & ETHICS EDITOR

Arş. Gör. M. Emin DEMİR
mehmet.demir@selcuk.edu.tr
0000-0002-9949-7592

Selçuk University Faculty of Theology, Konya, Türkiye

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet Yaman
yamanahmet@hotmail.com
0000-0001-5358-1687

N. Erbakan University, Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Prof. Dr. Halil Aldemir
aldemirhalil@gmail.com
0000-0002-1311-7318

Kilis 7 Aralık University, Faculty of
Theology, Kilis, Türkiye

Doç. Dr. M. Raşit Akpınar
rasitakpınar@gmail.com
0000-0002-0943-0715

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Doç. Dr. Osman Zahid Çifçi
zahid.cifci@selcuk.edu.tr
0000-0003-0348-594X

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Dr. Mustafa Yüceer
mustafayuceer@gmail.com
0000-0002-1769-1739

Medeniyet University Faculty of Islamic
Studies, İstanbul, Türkiye

Dr. Furkan ÇAKIR
ahmedfurkan@selcuk.edu.tr
0000-0002-3269-1649

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zekeriya Güler
zguler59@hotmail.com
0000-0002-8759-6817

İstanbul 29 Mayıs University,
Faculty of Theology, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Şehmus Demir
demirseh@hotmail.com
0000-0001-5225-2685

Gaziantep University, Faculty of Theology,
Gaziantep, Türkiye

Doç. Dr. Ömer Ali Yıldırım
omer.ali.yildirim@selcuk.edu.tr
0000-0003-3925-2275

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Doç. Dr. Dhurgham Mohammed
dhurgham@selcuk.edu.tr
0000-0003-3282-8817

Felluce University Faculty of Islamic
Sciences, Irak

Dr. Süleyman ŞAHİN
suleymansahin@selcuk.edu.tr
0000-0002-7048-3381

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

Dr. Fatma Şeyma BOYDAK
seyma.boydak@selcuk.edu.tr
0000-0002-5111-7239

Selçuk University Faculty of Theology,
Konya, Türkiye

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah Kahraman (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Ali Temizel (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç (Y. Teknik Ü.)
Prof. Dr. Asım Yapıcı (Ankara Sb.Ü.)
Prof. Dr. Cemalettin Erdemci (Siirt Ü.)
Prof. Dr. Erdal Baykan (Mersin Ü.)
Prof. Dr. H. Mehmet Günay (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Halit Çalış (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Harun Ögmüş (N. Erbakan Ü.)

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Şinasi Gündüz (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Necmettin Gökör (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Orhan Çeker (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Ömer Mahir Alper (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Ömer Türker (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Musa Bağcı (Dicle Ü.)
Prof. Dr. Mustafa Karacoşkun (7 Aralık Ü.)
Doç. Dr. D. Manhal Mohammed (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. İsmail Yalçın (Selçuk Ü.)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İlhan Kutluer (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Ü.)
Prof. Dr. M. Zeki Aydın (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Metin Özdemir (Ankara Sbü.)
Prof. Dr. Metin Yiğit (Dicle Ü.)

ADVISORY BOARD

Doç. Dr. M. Tayyib Kılıç (Dicle Ü.)
Doç. Dr. Zaylabidin Acımamatov (Oş Ü.)
Doç. Dr. Necmeddin Güney (N. Erbakan Ü.)
Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Ö. Faruk Akpınar (Selçuk Ü.)

YÖNETİM YERİ İLETİŞİM BİLGİLERİ & HEAD OFFICE CONTACT DETAILS

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Alaaddin Keykubat Kampüsü,
Selçuklu / Konya / Türkiye
Tel: 0 (332) 241 00 41

www.tevilat.com
dergipark.org.tr/tr/pub/tevilat

tevilat@selcuk.edu.tr

Yayın Tarihi / Published in
31 Aralık 2023

TEVİLAT dergisi uluslararası hakemli bir akademik dergidir. Dergi altı ayda bir yayınlanır. Bu dergide yayınlanan yazıların fikri sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Bu fikirlerin dergide yer alması bunları yayın kurulunun da benimsediği anlamına gelmez. Yayın kurulu gönderilen yazıların özünü saklı tutmak kaydıyla gerekli düzenlemeleri yapma hakkına sahiptir. Dergide yer alan yazıların alıntılanması durumundan akademik etik kuralları çerçevesinde hareket edilmesi ve dipnot gösterilmesi zorunludur. *Tevilat*, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri yayımlanmamaktadır. *Tevilat*, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

TEVİLAT is an international academic and refereed journal. It's published every six months. All opinion's responsibilities of the articles that published in the journal is belongs to the author/authors and, it does not mean that they are agreed by the editorial board. The editorial board has the right to make the necessary arrangements in the spelling and sentences of the articles without breaking the mean ideas of the article. It is obligatory to behave within the framework of academic ethical rules and show footnotes in the case of the citing the articles in the journal. *Tevilat*, uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. *Tevilat*, provides immediately open access to its content.

YAYIN VE YAZIM POLİTİKASI

Tevilat, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası, bilimsel, akademik, hakemli ve tematik bir dergidir. Her sayısında İslam dünyasının tarihi ve güncel problemlerinden birini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan ve bu konuda çözüm önerileri sunan ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayınlamayı amaçlamaktadır.

YAYIN POLİTİKASI

Tevilat, dosya konusuna uygun olarak dini araştırmalar ve İslami ilimlerin her alanında yapılmış bilimsel makalelere yer verir. Ayrıca bu alanlarla ilişkili olan eğitim, tarih, felsefe ve edebiyat alanlarındaki akademik makaleleri de yayınlar. Editör kurulunun onayı ile dosya konusu dışında yer verilen makalelerin oranı o sayıdaki tüm makalelerin yarısını geçemez.

- Gönderilen makaleler intihal taramasından geçirilmektedir.
- Dergimiz için kabul edilebilir benzerlik raporu yüzdesi $\leq 25\%$ 'tir. Bu yüzden üzerinde, benzerliğe sahip çalışmalar, değerlendirilmeye alınmayacaktır.
- *Tevilat*, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Gönderilen yazıların değerlendirilme süreçleri şeffaf bir şekilde tanımlanmış olup bunların hassasiyetle uygulanması taahhüt edilmektedir.

Gönderilen yazılar daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş veya yayım için kabul edilmiş olmamalıdır.

PUBLISHING AND WRITING POLICY

Tevilat is an international, scientific, academic, peer-reviewed, and thematic journal published by the Faculty of Theology at Selçuk University twice a year. It aims to publish studies that discuss one of the historical or current problems of the Islamic world from a scientific point of view and offer solutions for this issue and have scientific qualities on national and international scales.

PUBLISHING POLICY

• *Tevilat*, includes scientific articles in all fields of Islamic sciences and religious studies that are appropriate to its topic. It also publishes academic articles in education, history, philosophy, and literature related to these fields. The rate of irrelevant file topic articles cannot exceed half of all articles in the issue with the confirmation of the editorial board.

- Submitted articles are screened for plagiarism.
- Submitted articles are screened for plagiarism. The acceptable estimation report percentage for our journal is $\leq 25\%$. For this reason, essays with more than a similarity will not be considered.
- *Tevilat* uses a double-blind review system with at least two reviewers. The evaluation processes of submitted articles are defined in clearness and the sensitive application of these processes is guaranteed.

Submitted articles must not have been published in the past not be submitted or accepted to another journal to publish.

- *Tevilat*'a gönderilen yazılar, editörler tarafından genel olarak şekil ve içerik yönünden incelenerek dergide yayınlanmaya değer olup olmadığına karar verilir. Değerlendirme için uygun bulunan yazılar, ilgili alanda en az iki hakeme gönderilir.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Editör Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir.

Hakemler, bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları objektiflik esasına dayalı değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Formu"yla dergiye bildirir. Yazarlar, editörlerin ve hakemlerin raporlarını dikkate almak durumundadır. Değerlendirme süreci tamamlanan yazıların yazar tarafından geri çekilmesi söz konusu değildir.

- Bir araştırmanın yayınlanıp yayınlanmaması, hakemlerin belirttikleri "Yayınlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayınlanabilir" ve "Yayınlanamaz" seçenekleriyle sunulan görüşlerle karara bağlanır. "Düzeltilmelerden sonra yayınlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellife revizyon için gönderilir. Tashih edilmiş dosyanın yayımlanmasına editörler kurulu karar verir. Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek isteyen hakemlerin onayına çalışma tekrar sunulur.

- Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmez ve yazarlara telif ücreti ödenmez. Yayımlanmak üzere kabul edilen yazıların tüm hakları kısıtlama olmaksızın yazarlara aittir. Yazıların içeriği tümüyle yazarların sorumluluğundadır.

- The Articles sent to *Tevilat* are decided whether worthy of publishing or not by evaluation of editors in terms of form and content. The Articles that are approved for evaluation are sent to at least two reviewers.

If one reviewer approves and the other one disapproves article can be sent to the third reviewer or, the editorial board can decide the final decision by examining reviewer reports.

Reviewers report scientific and technical evaluations that are based on the principle of objectivity to the journal with the "Reviewer Evaluation Form". Authors should consider the editors' and reviewers' reports. The article in which its evaluation process has been completed cannot be revoked by the author.

- Whether the article can be published or not is decided with views that are suggested by reviewers "can be published", " can be published after corrections" and "cannot be published". In the situation of "Can be published after corrections" the article is sent to the author for revision. The editorial board decides to publish the revised version of the article. The article is resubmitted to the reviewers which want to see it again.

- No fees are charged from the authors, and no royalties are paid to the authors. All rights of the articles accepted for publication belong to the authors without restriction. The content of the articles is entirely the responsibility of the authors.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

• Tevilat, bilimsel araştırmaların insanlığa ücretsiz sunulmasını, bilginin küresel paylaşımını arttıracakı ilkesini benimsediğinden, açık erişim açık erişim politikası benimsemektedir. Bu bağlamda dergide yayınlanan tüm yazılar <https://dergipark.org.tr/en/pub/tevilat/archive> adresinden erişime açıktır.

Ayrıca Tevilat'ta yayımlanan basılan her makale CC-BY-NC Uluslararası lisansı ile lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS POLICY

• As Tevilat adopts the principle that scientific research will be provided free of charge to humanity and will increase the global sharing of knowledge, it adopts an open access policy. In this context, all articles published in the journal are accessible at <https://dergipark.org.tr/en/pub/tevilat/archive>.

In addition, every article published in Tevilat is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

YAZIM KURALLARI

• *Tevilat*'a gönderilecek yazılar, Microsoft Word programında yazılarak (çeviriler orijinal metinleri ile birlikte, resim, şema ve tablolar dâhil) editöre gönderilmelidir. Makalelerin derginin internet sayfasında yer alan *Tevilat* Dergisi Yazım Şablonunun kullanılarak gönderilmesi tavsiye edilmektedir.

• Gönderilecek yazının başında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum, ORCID bilgisi ve yazarın kendisine ulaşılabilecek telefon ve e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmelidir. Kör hakemlik gereği bu bilgiler, editörler tarafından kaldırıldıktan sonra makale hakemlere gönderilmektedir.

• Yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 9.000 sözcüğü aşmamalıdır.

• Gövde metinleri (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla yirmi beş (30) sayfa, Microsoft Office Word programında 'Cambria' fontu ile metin içinde 11 punto büyüklüğünde; Kat 1,15 satır aralığıyla, iki yana yaslı yazılmalıdır.

WRITING PRINCIPLES

• Articles that will be sent to *Tevilat* should be sent to the editor by writing in Microsoft Word (translations with their original texts, images, schemas, and tables). It is recommended to send the articles by using *Tevilat* Journal Writing Template.

• It should include pieces of knowledge such as the name of the author, title, occupied institution, ORCID number and telephone number available to contact, and e-mail address at the beginning of the article that will be sent.

• Texts should not exceed 9000 words, including attachments such as images, figures, maps, etc.

• It should be body texts (including bibliography, picture, figure, map, etc. attachments) maximum of twenty-five (30) pages, written in Microsoft Office with the font Cambria and character size 11 point, with 1.15 line spacing and justified.

- Sayfa kenar boşlukları; üst 2,5, sağ 3, sol 2,5 ve alt 2 cm olarak ayarlanmalıdır. Kâğıt boyutu; Genişlik 16,5, Yükseklik 24 cm olmalıdır.
- Margins should be; top 2,5, right 3, left 2,5 and bottom 2 cm. Paper size should be width 16,5 and height 24 cm.
- Paragraf boşlukları, Sonra 2 nk, Önce 2 nk olmalıdır. Satır başları 0,75 cm olarak ayarlanmalıdır. Dipnotlar, 9 punto 'Cambria', tek satır aralıklı, iki yana yaslı ve 0,5 cm asılı olmalıdır.
- Paragraph spaces should be 2 nk after, 2 nk before. Start of the line should be set to 0.75 cm. Footnotes should be 9-point 'Cambria', single-spaced, justified, and 0.5 cm hanging.
- Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri veya PDF formatı eklenmelidir. Ayrıca kitap tanıtım ve değerlendirmelerine kitap kapak görseli resim formatında eklenmelidir.
- Photocopies of original texts or PDF format should be attached to translation, simplification and transcription manuscripts. In addition, the book cover should be added in the form of an image to the book reviews.
- Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- If the text includes date of death should be in the form (d. 425/1033).
- Arapça metinler için "Traditional Arabic" veya "Traditional Naskh" yazı karakteri kullanılmalıdır. Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır.
- Arabic texts should be written in the font "Traditional Arabic" or "Traditional Naskh".
- Makaleler 150-200 kelimelik Türkçe özü ve bu özün (abstract) İngilizce çevirisi, yabancı dildeki makalelerin ise Türkçe ve İngilizce özleri verilmelidir. Beş-sekiz (5-8) kelimelik anahtar kelimeler (Keywords), İngilizce ve Türkçe olarak verilmelidir.
- Around 150-200 words of Turkish summary of the articles and an English translation of the summary should be submitted for the Turkish articles. Turkish and English summaries should be submitted for foreign language articles. There should be Keywords consisting of five-eight (5-8) both in Turkish and English.
- İmlâ ve noktalama açısından Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. Editör, yazıların imlâsı ile ilgili değişiklikler yapma hakkına sahiptir.
- In terms of spelling and punctuation, the Spelling Guide of the Turkish Language Society (TDK) should be taken as a basis. The editor has the right to make changes regarding the spelling of the articles.

- Şahıs ve eser isimleri ile terimleşmiş kavramlar, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan madde başlığı ve imlâ kuralları esas alınarak yazılmalıdır.

- Makalenin sonunda "kaynakça" verilmelidir.

- *Tevilat*, dipnot ve kaynakça gösteriminde İSNAD Atıf Sistemi'ni esas almaktadır. Detaylar İsnad atıf sisteminin web sayfasında yer almaktadır. (bk. <http://isnadsistemi.org>)

ETİK İLKELER

- Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

- **Yazarlar için;** Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır. Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. İntihal taraması dergi tarafından yapılırsa bile akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelere kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

- The name of individuals and works should be written on the basis of the title of the article and spelling rules in the Encyclopedia of Islam of the Türkiye Diyanet Foundation.

- There should be a bibliography at the end of the article.

- *Tevilat* predicates footnotes and bibliography upon ISNAD reference system. For details ISNAD official website. (<http://isnadsistemi.org>)

ETHICAL PRINCIPLES

- The ethical duties and responsibilities listed below have been prepared to take into account the guidelines and policies published as open access by the Committee on Publication Ethics (COPE).

- **For the authors,** It is the author's responsibility to contribute to the academic fields of the submitted article. Studies should be original and research-based. Even if plagiarism is scanned by the journal, the results of plagiarism, which is an academic shame, will belong entirely to the author. Make sure that other authors contribute to the researchers whose names will be written in the article. It is against scientific ethics to present non-contribute authors as additional authors or to rank the authors according to non-scientific criteria such as title, age, and gender, regardless of the order of contribution.

It is assumed that the authors who submit articles to the journal have read and accepted the publication and writing principles of the journal, and the authors are deemed to have committed to comply

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

with the expectations from them in these principles. Citations and bibliography should be complete.

Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Authors have to take into account the directive on scientific research and publication ethics, which is also regulated by the Council of Higher Education.

Makalesi yayına kabul edilmiş yazarların, Tevilat Dergisi Çıkar Çatışması ve Etik Beyan Formunu imzalaması gerekmektedir. (Form 2)

Authors whose articles are accepted for publication are required to sign the Tevilat Journal Conflict of Interest and Ethical Declaration Form. (Form 2)

• **Hakemler için;** Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

• **For the reviewers;** Reviewers should act with the awareness that they are the most fundamental identification of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate with a responsibility to increase academic quality. Reviewers should accept to review only articles for which they have the expertise to perform an appropriate review, can respect the confidentiality of blind review, and retain details of the article in all situations.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir.

After the article review process, no information about the revised article should be shared with others. Reviewers should only evaluate the truth of the content of articles and their appropriateness with academic criteria.

Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir. Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Whether the opinions expressed in the article are different from the opinions of the reviewer or not, there should not affect the evaluation. Reviewer's reports must be objective and measured. Insulting, condescending and accusatory expressions should absolutely be avoided.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Reviewers should avoid superficial and vague statements in their evaluation reports. In evaluations with negative results, the missing and defective points on which the result is based should be indicated in a concrete way.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Reviewers should evaluate the articles within their appointed time. If they are not going to evaluate, they must notify the journal within a reasonable time.

• **Editörler için;** Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

• **For the editors,** Editors should accept articles that will contribute to the relevant stated areas in the journal policy to the evaluation process.

Editörler, kabul veya reddedilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır. Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Editors should not have any conflict of interest/relationship with accepted or rejected articles. Editors have full responsibility and authority to accept or reject an article.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

It is the editors' responsibility to keep the names of reviewers and authors mutually confidential. Editors should make the necessary effort to screen for plagiarism of articles submitted for publication and in order to avoid academic dishonor.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

It is the duty of the editors to complete the preliminary review, reviewing, editing and publishing processes of the articles submitted to the journal in a timely and healthy manner.

Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Editors should prioritize academic concerns and criteria when accepting articles to the journal.

Derginin Amaç ve Kapsamı & Aim & Scope:

<https://dergipark.org.tr/en/pub/tevilat/aim-and-scope>

Makale Değerlendirme Süreci & Article Evaluation Process:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tevilat/page/15114>

Hakem Süreci ve Rehberi & Review Process and Guide:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tevilat/page/14233>

Telif Hakkı ve Açık Erişim Politikası: & Copyright and Open Access Policy:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tevilat/page/10004>

Arşivleme ve Veri Dağıtım Politikası & Archiving and Depositing:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tevilat/page/14840>

DİZİNLEME & INDEXING

ProQuest | Ulrich's Periodicals Directory

12/09/2023

Central & Eastern European Academic Source (CEEAS)-EBSCO

Eklenme Tarihi: 01/01/2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

313	Editörden / Editorial
	Araştırma Makaleleri / Research Articles
317-345	İslâm Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi State Intervention in the Market in Islamic Law <i>Celalettin TAŞOVA</i>
347-379	Kur'an Açısından Deprem Olgusu Earthquake Phenomenon in the Quran <i>Mehmet KAYA</i>
381-398	Klasik Fıkıh Kaynaklarında Doğal Âfetler ve İfa İmkânsızlığı Natural Disasters And Impossibility of Performance in Classical Fiqh Sources <i>Mustafa Harun KIYLIK</i>
399-413	Ebu'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî'nin <i>İzhâru'l-Ma'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî</i> Adlı Eserinin İncelemesi A Study of the Book <i>Izhar al-Ma'ani fi Sharh Hirz al-Amani</i> by Abu al-Muntaha al-Maghnisawi <i>Zeynep Peker ŞEN</i>

- 415-443 | **Doğal Afetler, Kur'ân'da Sünnetullâh ve Ricz Kavramları**
Natural Disasters and the Concept of Sunnah of Allâh and the Concept of Rijz (رجز) in the Qur'ân
Şemsettin KARCI
- 445-447 | **Hadisler Özelinde Doğal Afetlere Karşı Maddî ve Mânevî Tedbirler**
In the Hadiths Material and Spiritual Measures Against Natural Disasters
Garip AYDIN
- Kitap İncelemeleri / Book Reviews**
- 479-483 | **Talip Küçükcan, Ali Köse, Doğal Âfetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme), (İstanbul: İSAM, 2000), 190 sayfa, ISBN: 9789753893770**
Talip Küçükcan, Ali Köse, Natural Disasters and Religion (A Psycho-Sociological Study on the Marmara Earthquake), (Istanbul: ISAM, 2000), 190 pages, ISBN: 9789753893770
Emine YILMAZ
- 485-492 | **Memet Zeki Uyanık, İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhı, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 190 sayfa, ISBN: 9786053514466**
Memet Zeki Uyanık, Hülle Marriage as an Example of Cheating Against the Law in Islamic Law, (Istanbul: Kitap Dünyası Publications, 2021), 190 pages, ISBN: 9786053514466
Hatice Zülal GÜN
- 493-500 | **Ali Haydar BÖLÜKBAŞI, İslâm Borçlar Hukukunda Niza (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 256 sayfa, ISBN: 9786254280931**
Ali Haydar Bölükbaşı, Niza in Islamic Law of Obligations (Ankara: Türkiye Diyanet Foundation Publications, 2022), 256 pages, ISBN: 9786254280931
Meryem ÜNAL

- 501-513 | **İbrahim Özdemir, İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 218 sayfa, ISBN: 9786254283154**
İbrahim Özdemir, The Idea of Maslahat in Imam al-Ghazâlî (Ankara: TDV Publications, 2023) 218 pages, ISBN: 9786254283154
İmran Gürbüz SAÇIN
- 515-523 | **Ali Karakoyunluoğlu, İnsanın Yetkinlik Sevgisi Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2023), 288 Sayfa, ISBN: 9786051969626**
Ali Karakoyunluoğlu, Human Love of Competence Knowledge and Power in Ghazali's Thought (Konya: Çizgi Kitabevi Publishing, 2023), 288 pages, ISBN: 9786051969626
Ahmet Halil UTKUOĞLU
- 525-532 | **Yusuf Acar, Eser-Re'y Ayrışmasında Buhârî-Şâfiî İlişkisi (Konya: Hikmetevi Yayıncılık, 2022) 358 sayfa, ISBN: 9786257756631**
Yusuf Acar, Bukhari-Shafii Relationship in the Eser-Ra'y Separation, (Konya: Hikmetevi Buplications, 2022), 358 Page, ISBN: 9786257756631
Oğuzhan AVCI

Editörden / Editorial

Nihayetinde yalnız kendisine dönecek olduğumuz Allah'a hamdolsun.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde çıkarmakta olduğumuz dergimizin sekizinci sayısını "Doğal Afetler ve Dinî Başa Çıkma" temasıyla sizlere takdim ediyoruz.

Şubat ayında ülkemizde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremde hayatını kaybedenlere Allah'tan rahmet ve mağfiret diliyor, hala yaraları sarılmaya çalışılan ailelerine ise başsağlığı diliyoruz.

Kahraman ordumuzun yürüttüğü operasyonlarda şehit düşen askerlerimize Allah'tan rahmet ve mağfiret niyaz ediyor, acılı ailelerine ve milletimize başsağlığı diliyoruz.

Gazze'de haklı direnişlerini sürdürmekte olan Müslüman kardeşlerimizin uğradıkları zulümden bir an evvel kurtulmalarını Allah'tan niyaz ediyoruz.

Dergimizin aktüel meseleleri ele almayı amaçladığı bu temasında altı araştırma makalesi ve altı kitap değerlendirmesi ile karşınızdayız.

Gönderilme tarihlerine göre bu sayımızda yer alan ilk araştırma makalesi Celalettin Taşova'nın "İslam Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada Taşova, İslam Hukukunda narh uygulamasını ele almaktadır.

Araştırma makalelerinin ikincisi Doç. Dr. Mehmet Kaya'nın "Kur'an Açısından Deprem Olgusu" başlığını taşıyan çalışmasıdır. Bu çalışmada Kaya, Kur'an'da depremin yer aldığı bağlamları okuyucuya sunmaktadır.

Araştırma makalelerinin üçüncüsü Doç. Dr. Mustafa Harun Kıyılık'ın "Klasik Fıkıh Kaynaklarında Doğal Âfetler ve İfa İmkânsızlığı" başlığını taşıyan çalışmasıdır. Kıyılık, çalışmada İslam Hukukunda afet durumlarının akitlere etkisini incelemektedir.

Bu sayıda sizlere takdim edilen dördüncü araştırma makalesi Zeynep Peker Şen'in "Ebu'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî'nin *İzhâru'l-Ma'ânî Fî Şerhi Hirzi'l-Emânî* Adlı Eserinin İncelemesi" başlığını taşıyan çalışmasıdır. Şen, İmam Şâtıbî'nin yedi kıraat hakkında telif ettiği manzumeye şerh olarak kaleme alınan *İzhâru'l-Ma'ânî*'yi farklı yönlerden incelemektedir.

Beşinci sırada sunulan araştırma makalesi ise Dr. Şemsettin Karcı'ya ait olan "Doğal Afetler, Kur'ân'da Sünnetullâh ve Ricz Kavramları" başlıklı çalışmadır. Karcı, Kur'an'daki "sünnetullah" ve "ricz" kavramlarının bağlamlarını ve anlamlarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Bu sayıdaki son araştırma makalesi Dr. Öğr. Üyesi Garip Aydın'ın "Hadislerde Doğal Afetlere Karşı Maddi ve Manevi Tedbirler" başlıklı çalışmasıdır. Aydın bu çalışmada, Hz. Peygamber'in musibetlere karşı yaklaşımını ve uyguladığı tedbirleri ele almıştır.

Araştırma makalelerinin yanı sıra bu sayımızda tamamıyla ilgili "*Doğal Afetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme)*" başlıklı kitabın tanıtımı Emine Yılmaz'ın kaleminden sizlerle buluşuyor.

Ardından Hatice Zülal Gül tarafından yapılan “İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhı” adlı eser incelemesi dergimizde yer alıyor.

“İslâm Borçlar Hukukunda Niza” başlıklı bir diğer eserin tanıtımı Meryem Ünal tarafından yapılıyor.

Daha sonra “İmam Gazzâlî’de Maslahat Düşüncesi” başlığını taşıyan esere ilişkin inceleme yazısı İmran Gürbüz Saçın’ın kaleminden sizlerle buluşuyor.

Beşinci sıradaki kitap incelemesi, “İnsanın Yetkinlik Sevgisi Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar” başlıklı kitaba Ahmet Halil Utkuoğlu’nun yaptığı tanıtımdır.

Bu sayımızdaki kitap incelemeleri, Oğuzhan Avcı’nın “Eser-Re’y Ayrışmasında Buhârî-Şafî İlişkisi” başlıklı esere ilişkin değerlendirmeleriyle son buluyor.

Siz kıymetli okurların istifadesine sunmuş olduğumuz bu araştırmaların ilahiyat alanına bilimsel katkı sunacağına düşünüyoruz. **Türk-İslam Sanatları** temalı yeni sayımızda tekrar buluşmak dileğiyle.

İslâm Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi*

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Celalettin Taşova

Doktora öğrencisi, Hitit Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (İslam Hukuku)

PhD student, Hitit University, Department of Basic Islamic Sciences (Islamic Law)
Çorum, Türkiye

 celaledin.tasova42@gmail.com

 orcid.org/0000-0001-9759-448X

Yazar
Author

TAŞOVA, Celalettin. "İslam Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 317-345.

 doi.org/10.53352/tevilat.1316216

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 8.06.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 15.11.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

* Bu çalışma Celalettin TAŞOVA'nın Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK danışmanlığında hazırladığı "İslam Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi" konulu yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This study was produced from Celalettin TAŞOVA's master's thesis on "State Intervention in the Market in Islamic Law" which prepared under the supervision of Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK.

İslâm Hukukunda Devletin Piyasaya Müdahalesi

İslâm, içtimai hayatı her yönüyle düzenleyen bir dindir. Birçok mesele hakkında Kur'an ve Sünnette hayatı tanzim eden bu kurallar belirtilmiştir. Ancak bazı konular var ki zamanın şartlarına göre değişik durumlar arz edebileceğinden dolayı Şâri' tarafından haklarında kesin bir hüküm konulmamıştır. Hakkında net bir hüküm belirtilmemiş olan ve zaman zaman fikri tartışmalara sebep olan konulardan birisi de devletin piyasaya müdahale etmesinin hukuken uygun olup olmadığı konusudur. Bu konu Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar pek çok kez gündeme gelmiş toplumu ilgilendiren önemli bir konudur. Her insanın farklı işlerle meşgul olarak diğer insanların ihtiyacını karşıladığı gerçeğinden hareketle doğal bir bayi' müşteri döngüsünün olduğunu düşünersek bu döngünün herhangi bir yerinde meydana gelen bozulma haliyle diğerlerini de etkileyecektir. Dolayısıyla piyasaya devlet müdahalesinin caiz olup olmadığı konusu toplumun tamamını ilgilendiren bir konudur. Böylesi bir bozulma zincirine mahal vermeyip düzenin sağlanması için alınacak tedbirler önem arz etmektedir. Narh ve tes'îr kavramı ile ifade edilen piyasaya devlet müdahalesi hakkında İslâm hukukçuları farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmamızda narh ile ilgili görüşler ve değerlendirmeler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Piyasa, Akitlerde Rıza, Maslahat, Narh.

Özet

318

Tevilat 4/2 (2023)

State Intervention in the Market in Islamic Law

Islam is a religion that regulates social life in every aspect. In the Qur'an and Sunnah, these rules that regulate life are stated about many issues. However, there are some issues for which no definite ruling has been made by the Shari' because they may present different situations according to the conditions of the time. One of the issues about which no clear ruling has been made and which causes intellectual debates from time to time is the issue of whether it is legally appropriate for the state to intervene in the market. This is an important issue that has been on the agenda many times since the time of the Prophet Muhammad until today. If we consider that there is a natural dealer' customer cycle because every person meets the needs of other people by engaging in different jobs, the deterioration that occurs in any part of this cycle will affect others. Therefore, the issue of whether state intervention in the market is permissible is an issue that concerns the whole society. The measures to be taken to prevent such a chain of deterioration and to maintain order are important. Islamic jurists have put forward different opinions about the state intervention in the market, which is expressed by the concept of *narh* and *tes'îr*. In this study, opinions and evaluations about *narh* will be presented.

Keywords: Islamic Law, Market, Consent in contracts, Maslaha, Price limitation.

Abstract

Giriş

İslâm hukukunda bey' akdi kavramı ile ifade edilen ticaret akdi, malın muadili bir malla takası veya bir malın ona biçilen değerinin ödenmesi sonucu yapılan mübadele ile gerçekleşir. Akitlerin gerçekleşmesinde genellikle ikinci mübadele şekli olan meb'îe biçilen değer üzerinden belirlenen fiyatın ödenmesi yöntemi tercih edilmektedir.

Fiyat ile malın değeri arasında orantılı bir ilişki vardır. Bu orantının sağlanması ve devamlılığının güvence altına alınması sağlıklı bir piyasa ortamı için son derece önemlidir. Malın değeri ile fiyat arasında uyumsuzluk meydana geldiğinde her hâlükârda taraflardan biri zarar görmektedir. Çünkü taraflardan biri adına haksız kazanç meydana gelmiş olmaktadır.

İslâm piyasa fiyatlarının belirlenmesinde serbest rekabet ortamının oluşmasına önem vermiştir. Hz. Peygamber'den fiyatlara müdahale etmesi istendiğinde piyasada istikrarın bozulmaması ve arz-talep döngüsü neticesinde meydana gelen serbest piyasanın oluşmasına engel bir durumun ortaya çıkmaması için müdahale talebini kabul etmemiştir. Piyasa fiyatlarına müdahale etmek yerine piyasada denge oluşumuna engel olan ihtikâr, neceş, telakkir'rukban, faiz gibi bir takım zararlı muameleleri yasaklayarak, çarşı ve pazar denetimi yaptırarak iktisadî hayatı otokontrolü ile düzenleyen kalıcı bir uygulama inşa etmiştir. Bu durum bir diğer yönüyle piyasa-insan dengesi şeklinde ifade de edilebilir.

İslâm'da tek taraflı karar mekanizması değil, adil ve karşılıklı rızaya dayalı bir mekanizma mevcuttur. Bu nedenle İslâm hukukunda piyasanın tamamen kontrolsüz bırakılması da uygun görülmemiştir. Bazı durumlarda karşılıklı rıza zarar görüp, kazanç tek taraflı olmaya başlamışsa burada devletin yetkili kurumlarının müdahalesinin toplum maslahatı sebebiyle gerekli görülebileceği zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Piyasaya devlet müdahalesinin gerekli durumlarda caiz olabileceği ve hiçbir durumda caiz olamayacağı yönünde ihtilaf meydana gelmiştir. Caiz görenlere göre devlet tarafından müdahale yapılırken izlenen prensip, adaletli olmak ve haksız kazançtan kaçınılmasını

sağlamak, aynı zamanda da topluma dürüst ve ahlaklı bir ticari hayatın düzenini sağlamak üzere olmuştur.

İslâm hukuku kaynaklarımızda hem üreticiye hem tüketiciye zarar vermeden ve asıl olarak toplum maslahatını dikkate alan devletin piyasaya müdahalesi konusu ile ilgili temel bilgiler bulunmaktadır. Devletin piyasaya müdahalesi, İslâm hukuk kaynaklarının buyu' başlıkları, klasik kaynaklarda Ahkamu's-Sultaniyye kitaplarının tes'îr başlıkları ve piyasa ile ilgili yazılan makalelerin alt başlıklarında ele alınmıştır. Ancak konu ile ilgili müstakil eser sayısı çok azdır. Narh ile ilgili Cengiz Kallek'in "Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi" konulu yüksek lisans tezi, Mübahat S. Kütükoğlu'nun "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri" isimli eseri, makale olarak; Cengiz Kallek'in "Narh'a Yeniden Bakış", Ahmet Tabakoğlu'nun "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi" konulu çalışmaları ve bazı makalelerde dönemsel narh incelemeleri ve Sabri Ülgener'in bir başlık olarak yer verdiği "Tarihte Darlık Buhranları" adlı eseri gibi çok az sayıda müstakil eser bulunmaktadır. Ayrıca uygulamalarının kaydı olarak Osmanlı Devleti döneminde şeri'yye sicillerinde narh ile ilgili bölümler de bulunmaktadır.

Bizim çalışmamızın yapılan diğer çalışmalardan farkı ise modern iktisat anlayışının dayandığı günümüz hukuk sistemine göre devletin piyasaya müdahalesi ve müdahale gerekçeleri açısından İslâm hukuku ile ortak noktalarından bir kısmının belirlenmesi olmuştur. Ancak yapmış olduğumuz bu çalışma aynı isimle yazmış olduğumuz yüksek lisans tezimizin bir tanıtım makalesi olduğu için ilgili başlık burada ele alınmamıştır.

Böyle bir çalışmayı yapmaya yönelmemizin nedeni günümüzde meydana gelen ve toplumun sırtında bir kambur gibi yük olan aşırı fiyat artışlarına İslâm Hukuku açısından bir değerlendirme yapmak ve toplumsal bir soruna fayda sağlayabilmek olmuştur. Bu çalışmada İslâm Hukuku'nun spekülatif aşırı fiyat uygulamalarına karşı nasıl bir tavır aldığı ve nasıl bir yol izlediği ele alınacaktır. İki ana başlıkta ele alacağımız çalışmamızın ilk bölümünde fiyat belirleme, kâr haddi ve tüketici

hakları ile ilgili konular incelenecek, ikinci bölümde ise devletin piyasaya müdahalesi yani narh konusu ele alınacaktır.

1. Fiyat Belirleme, Kâr Haddi ve Tüketici Hakları

Piyasa düzeni ve devletin piyasaya müdahalesi ile ilgili hususlara geçmeden önce fiyat belirleme hakkının kimin olduğu ve kâr haddi belirlenmesinin İslâm hukukuna göre uygun olup olmadığı, kâr ile ilgili belli bir oranın bulunup bulunmadığı meselelerinin incelenmesi piyasa düzeninde devletin sınır ve yetkilerini öğrenmek piyasaya devletin müdahalesinin İslâm hukukuna göre uygun olup olmadığının alt yapısını anlamamız adına önemlidir. Bu nedenle ilk olarak fiyat belirleme ve kâr haddi konularını incelemek ve daha sonra piyasaya müdahale yani narh konusunu ele almak konunun sağlam zeminde anlaşılması adına daha isabetli olacaktır.

1.1. Adil Bir Fiyat Tespiti

Ticaret, bir malın belli bir bedel karşılığı alıcı ile satıcı arasında mübadele edilmesidir. Bu mübadeleye ticaret, mübadele ortamına piyasa, bedele ise semen adı verilir.¹ Görüldüğü üzere ticarete bir ortam ve ortama uygun bazı kurallar mevcuttur. Bu demektir ki hayatta her şeyde olduğu gibi ticarete de denge için kurallar gereklidir. Bu dengenin en önemli unsurlarından biri ise fiyat/bedeldir. Çünkü İslâm'da ticaret, her iki tarafın zarara uğratılmadan karşılıklı rıza ile belirleyecekleri bir semen üzerinden mal mübadelesidir.² Rızayı zedeleyen, onu ortadan kaldıran durumlar İslâm hukukunda akdin ya fesad ya da butlan sebebidir.

Peki, bedeli belirlemede öncelikli hak kimindir ve bedelin belirlenmesi nasıl olur? Bedelin belirlenmesinde öncelikli hak hem gerçek hem tüzel kişilerde ilk olarak üretici veya satıcıya aittir. Ancak bazı durumlarda devlet rayiç bedel üzerinden semen belirleme yetkisini kullanabilir. Devlet müdahalede bulunarak semen belirleme yetkisini kullanırken ehli hibrenin (bilirkişilerin)

¹ Hamdi Döndüren, *İslâm Ticaret İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 272.

² en-Nisâ 4/29.

görüşlerinden de faydalanır.³ Devlet bir mal veya hizmet için bedel ortaya koyacağında bayi'in malını satarken alabileceği üst sınır (tavan), bayi'in malını satarken isteyebileceği alt sınır (taban) olarak farklı iki şekilde belirleyebilir.⁴

Bedelin belirlenmesi hususunda sabit bir kural yoktur. Ancak İslâm'ın öngördüğü ticaret anlayışından yola çıkarak bazı neticeler elde edebiliriz. İslâm tekeli bir piyasayı değil serbest piyasa ekonomisini desteklemektedir.⁵ Serbest piyasa ekonomisi ile hem müşterilerin hem de bayi'lerin kendi doğal sistemleri içerisinde ortak bir yol bulması istenmektedir. Çünkü serbest piyasada kişi fiyat belirlerken arz talep dengesini dikkate almak zorundadır. Bu durumda şahıs kafasına göre bir fiyat belirleyemez. Böylece ürün gerçek değerinde veya gerçek değerine en yakın bedelle satılmış olur. Yani serbest piyasa şartları sağlanırsa hem alıcı hem de satıcı bundan kâr eder.⁶

1.2. Kâr Haddi

İslâm hukukunda kâr haddi meselesi narhla yakın alakasından ötürü bahsedilmesi gereken önemli bir konudur. Aradaki bağlantıyı kısaca izah edecek olursak: "Narh, piyasa fiyatlarına sınırlama getirilmesini, kâr haddi ise narhta kullanılan bir ölçüyü ifade etmektedir."

Kâr, terim anlamı olarak; "Alışverişin sağladığı para kazancı, girişimcinin (üretici veya satıcı) üretimden aldığı pay, maliyet fiyatıyla satış fiyatı arasındaki fark, bayiin ürünü satarken maliyet veya alış fiyatı üzerine eklemiş olduğu fazlalık."⁷ gibi anlamlara gelir. Arapça'da "kazanç, getiri, gelir, fayda, menfaat, satış fiyatı ile

³ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2015), 9/659; Abdullah Zübeyr Abdurrahman, *et-Tes'ir ve Hükmühu*, 9, (Erişim 22 Kasım 2020); İbrahim Alallah Cevir el-Kâisi, "Hukmu't-Tes'iri'l-Cebrî fi'l-Fıkhî'l-İslâmî", *Irak Üniversitesi Dergisi (Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye)* 26/3 (2011), 123.

⁴ Hüseyin Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 63, 64.

⁵ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat* (İstanbul: DİB Yayınları, 1987), 101.

⁶ Ömer Faruk Habergetiren, *İslâm Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri* (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015), 137.

⁷ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 06 Aralık 2018)

maliyet arasındaki fark" anlamlarına gelen "ربح" (rıbh) kelimesi ile ifade edilir.⁸

Kâr, tanımda geçtiği üzere yapılan ticarete maliyet üzerine eklenen farktır. Ticaret yapmak ne kadar meşru ise kâr elde etmek de o kadar meşrudur. Çünkü insanların ticaret yapmalarındaki asıl amaç kâr elde etmektir. Naslarda kâr için belli bir sınırlama getirilmemiş, belirtilen genel ticaret kuralları içerisinde kalmak şartı ile bayî' özgür bırakılmıştır.⁹ Ancak bu serbestlik, müşterileri zor duruma sokacak, haksız kazanç elde etmeye varacak derecede olmaması şartları ile sınırlıdır. Her ne kadar İslâm serbest piyasa üzerine önemle dursa da tüketicinin haklarını korumak için gerekli ihtimamı da göstermektedir.

Naslarda, mebi'in çeşidine göre yüzde hesabı yapılarak belli bir kâr oranı tahsis edilmemiştir. Ancak bu durum İslâm'ın iktisadî alanı ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Bilakis İslâm kârın tespiti ve tahdidi hususunda herhangi bir kayıt getirmeyerek arz talep dengesine ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur. Çünkü hammadde temini, iş gücü, teknolojik gelişmişlik seviyesi gibi arz faktörleri ve tüketicinin gelir seviyesi, örf-adetler, nüfus dağılım oranları gibi talep faktörleri şeklinde malın maliyetini etkileyen birçok önemli etken bulunmaktadır. Kâr oranı ise maliyete göre belirlenir. Zikredilen maliyet faktörleri her bölge ve zaman için aynı nitelikte olamayacağına göre İslâm'ın belli bir kâr haddi koymaması yerinde ve hikmetli bir uygulamadır.¹⁰ Hz. Peygamber'in gelen narh talebini reddetmesinin sebeplerinden birinin de bu düşünce olması muhtemeldir.¹¹ Bununla beraber

⁸ Ebü'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem Ibn Manzur, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, t.y) "rıbh" , 2/442; Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni ez-Zebidî, *Tacu'l-Arus* (Kuveyt: Turas el-Arabiyye, 1973), "rıbh" , 6/379; *Mv.F*, "Rıbh", 22/84.

⁹ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 107.

¹⁰ Celal Yeniçeri, "İslâm Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", *İslâm Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 188.

¹¹ İbrahim Kâfi Dönmez, "İslâm Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", 159.

doğrudan fiyat belirleme şeklinde olmasa da itidalli olmayı tavsiye eden naslar da vardır.¹²

Kâr haddi ile ilgili naslarda kat'i manada delil bulamayan fakihler meseleye çözüm olarak bulunulan bölgenin örfünden yararlanmayı tercih etmişlerdir.¹³ Mesela Hanefilerin bir malın, bilirkişinin belirleyeceği fiyattan çok fazla bir fiyata satılmasını gahn gördükleri ifade edilmektedir. Mâlikîler ise Hz. Ebû Bekir'in (ö.33/634) uygulamasını esas alarak malın değerinin üçte birini aşan fiyatı fahiş kabul etmişlerdir.¹⁴ Bu iki mezhebin ve diğer mezheplerin yoğunlukta olduğu bölgeler ve örfleri göz önüne alındığında görülür ki İslâm'da kârın sınırı belirlenirken örfün ciddi manada etkisi bulunmaktadır. Ebû Hanife ise, kâr en fazla sermaye miktarı kadar elde edilebilir demiştir. Yani bin liralık mal en fazla onun iki katı fiyatı olan iki bin liraya satılabilir diyerek tüketicinin korunması için bir içtihatla bulunmuştur.¹⁵

1.3. İslâm'da Tüketici Hakları

Tüketici hakları hukuki boyutta sanayi devrimi sonrası ortaya çıkmış bir kavramdır. Ancak iktisadî ve içtimai hayat çerçevesinde düşündüğümüzde tüketici haklarının mevcudiyeti tarih olarak daha eski dönemlere dayanır. Toplumda iktisadî yapının bozulmaması için yapılan ticari düzenlemeler dolaylı olarak tüketici haklarının korunmasını da kapsamaktadır.¹⁶ İslâm hukukunda tüketicinin korunması hususuna önem verilmiştir. Mebi' veya bayi' ile ilgili sorunlarda müşteriye sunulan muhayyerlik hakları bunun en önemli göstergesidir. Tüketicinin korunmasına önem verildiğinin bir diğer delili ise bizzat devletin piyasayı denetlemesi ve ihtiyaç halinde düzenlemesidir. Bu görev İslâm'ın ilk dönemlerinde hisbe teşkilatı ile sağlanmış, ileriki

¹² Buhari, "Buyu", 16.

¹³ Alaüddin Ebi Bekr b. Mesud el-Kâsânî, *Bedaiu's-Sana'i* (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2003/1424), 5/223

¹⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni* (Riyad: Daru Alemi'l-Kütüb, 1997/1417), 4/152.

¹⁵ *Fetâvâ'l-Hindiyye* (y.y: Matbatü Emiriyye, 1310), 3/164; Osman Eskicioğlu, *İslâm ve Ekonomi* (İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999), 105.

¹⁶ Alparslan Alkış, "İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012), 18.

dönemlerde ahilik ve loncalar gibi faklı teşkilatlar aynı görevi sürdürmüşlerdir.

İslâm hukukunda tüketicinin korunması meselesi üç ayrı aşamada ele alınmıştır. İlk olarak tüketicinin üretim aşamasında korunmasıdır. Müşterinin mağdur edilmemesi adına satın alınması için piyasaya sürülen mal ve hizmetlerin maksat ve isteklere uygun olması, sağlam ve kaliteli olması, göze hitap eden güzel bir ürün veya hizmet olması hususlarına dikkat edilmelidir.¹⁷ Bu kısım devlet tarafından kontrol edilebilir olsa da aslında kendisi de bir anlamda tüketici olan üreticinin ahlaki olarak işini düzgün yapması ile alakalı bir durumdur. Kısacası bu kısım üreticinin görevidir denilebilir.

İkinci olarak tüketicinin pazar aşamasında korunmasıdır. Bu ise çarşı ve pazarların denetlenip düzenlenmesi ve alışveriş esnasında gerçek dışı tanımlardan kaçınılması ile olur. Gerçek dışı tanımlardan maksat malın kalitesi veya semeni hususunda gerçeği yansıtmamak olabileceği gibi malı almayacağı halde müşteri gibi görünüp fiyat artırmak için piyasayı kızıştırma (neceş) şeklinde de olabilir.¹⁸ Hz. Peygamber bu davranışı yasaklamıştır.¹⁹ Bu kısım ise kısmen bayiin görevi olmakla birlikte, yazılı veya sözlü olarak ifade edilen bilginin doğruluğunu denetleme anlamında daha önce ifade edilen kurumlar vasıtasıyla devletin de görevidir.

Üçüncüsü ise tüketicinin pazar aşaması sonrasında korunmasıdır. Bu kısımda tüketicinin semen bakımından ve kusurlu mallar bakımından korunması gerekmektedir.²⁰ Tüketicinin kusurlu mal bakımından korunması ise İslâm hukukunda kendisine tanınan muhayyerlikler sayesinde olmaktadır. Bu bağlamda devletin müdahalesi ile de bağlantılı olarak tüketici haklarını koruması yönünden; malda bulunan eksikliğin malın kalitesini düşürmesi söz konusu olduğu için ayıp

¹⁷ Celal Yeniçeri, *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi* (İstanbul: İfav Yayınları, 1996), 121-129; Alkış, "İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 64-67.

¹⁸ Yeniçeri, *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, 130-137; Alkış, "İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 89.

¹⁹ Buhari, "Buyu'", 60; Müslim, "Buyu'", 10-13.

²⁰ Yeniçeri, *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, 137-145.

muhayyerliği, malın vafında bulunan eksikliğin onda beklenen özelliğin olmaması ya da eksik olması gibi yanıltıcı durumlar için vasıf muhayyerliği, bir malın arzında maliyet ve kâr oranındaki bilinçli yanlış beyanlar karşısında hıyanet muhayyerliği, taraflardan birinin malın satım bedeli hususunda aldatılması söz konusu olduğunda ise aldanma muhayyerliği aynı şekilde görme, şart ve nakd muhayyerlikleri olmak üzere yedi çeşit muhayyerlikle tüketici korunmaktadır.

2. Devletin Piyasaya Müdahalesi (Narh/Tes'îr)

Bu bölümde öncelikle narhın tanımını yapılacak akabinde narhla ilgili naslar ve bu naslar üzerinden ulaşılan hükümler ele alınacaktır.

2.1. Narh'ın Tanımı

Narh (نرخ), Farsça kökenli bir kelimedir. Kaynaklarda "Nark" olarak da geçmektedir. Aslı "Nirh"tir.²¹ Lügat manası olarak; Türkçe'de "kıymet, fiyat" manalarına gelir.²² Arapça'da (تسعير) "tes'îr" kelimesi ile ifade edilir.²³ Terim olarak, fiyatların devlet ya da bulunulan bölgenin yetkilileri tarafından belirlenmesi ve satıcıların kamu maslahatı gereği bu sınırlandırılmış fiyatın dışına çıkmalarının yasaklanmasıdır.²⁴ Bir diğer tanımla, temel ihtiyaç maddelerinin piyasa fiyatlarına kamu menfaati gereği doğrudan

²¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), "Narh", 946.

²² TDK, *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim 22.12.2019)

²³ Zebidî, *Tacu'l-Arus*, "Se'ara", 12/28; Ibn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "Se'ara", 4/365-367; Abdulkadir er-Razi, *Muhtaru's-Sıhah* (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1986), 126; *Mv.F*, "Tes'îr", 11/301; Muhammed b. Yakub el-Feyruzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005), 407; Emîl Bedî' Yakûb, *Mevsûatu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabîyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiyye, 2006) 4/321; Cengiz Kallek, "Narh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/387; Cengiz Kallek, *Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, (İstanbul: Klasik Yay., 2018), 114.

²⁴ Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtar Şerhu Muntaka'l-Ahbar* (Lübnan: Beytü'l-Efkarı'd-Devliyye, 2004), 1025; Ahmed Hasan, "et-Tes'îrfi'l-Fıkhî'l-İslâmî", *Mecelletü Câmiati Dimeşki'l-Ulumi'l-İktisadiyye ve'l-Kanuniyye* 22/1 (2006),457; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihi*, 290.

müdahale edilmek suretiyle bir taban veya tavan fiyat belirlenmesi ve bayi'i belirlenen fiyattan satmaya icbâr etmesi olayıdır.²⁵

İslâm ekonomisinde narh/tes'îr hakkındaki görüşler caiz olup olmadığı yönünde ikiye ayrılmıştır. Nisa sûresi 29. âyeti ile birlikte narh konusunda Hz. Peygamber ve sahâbe dönemine ait iki örnek bulunmaktadır. Leh ve aleyhte fikir yürütenler de zikredilen âyet ve bu iki örnek üzerinden değerlendirilmede bulunmuşlardır.

2.2. Narh/Tes'îr ile İlgili Âyet ve Yorumları

Müslümanlar için gerek ferdî gerek toplumsal anlamda düzenli bir yaşantı sürebilmeleri adına Kur'an ve Sünnet'te belli kurallar zikredilmiştir. Ancak her konu için birebir hüküm bildiren naslar mevcut değildir, olması da beklenemez. Böyle bir beklenti içinde olmak, beşerî kanun açısından da aykırı bir beklentidir. Çünkü hayatta her geçen gün yeni konular ve beraberinde yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bazı konularda doğrudan naslarda açık hüküm bulunurken bazı konularda naslardan yararlanarak yeni hükümlere ulaşma imkânı verilmiştir.

İnsanların ihtiyaçlarının bir neticesi olarak ortaya çıkan ticaret Kur'an'da serbest bırakılmıştır. Ticaretin ruhuna aykırı, insanlık için zararlı olan muameleler de aynı şekilde Kur'an'da belirtilmiş ve yasaklanmıştır. Ancak Kur'an'da devletin piyasaya müdahale edip etmemesi ile ilgili sarıh bir nas bulunmamaktadır.

Dilimizde kullanıldığı şekliyle "narh", Arapça tabiriyle "tes'îr" kelimesi her ne kadar âyette geçmese de genel kabule göre Nisa sûresi 29. âyet devletin piyasaya müdahale konusu için delil olarak kabul edilmektedir.²⁶ Âyette şöyle buyrulmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ
 عَرَفٍ: *Ey iman edenler! Karşılıklı*

²⁵ Kallek, *Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 115; Abdullah Zübeyir Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükümühu*, 2, (Erişim 22 Kasım 2020), hssb.gov.sd/sites/default/files/0_20%_وَحكْمه.pdf

²⁶ Cengiz Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), 258.

*rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*²⁷

Bu âyeti batıl yol, karşılıklı rıza ve birbirinizin kârına mâni olmayın ifadeleri üzerinden ele alarak âyetin narhın cevazına veya yasaklığına delil niteliğini incelemek gerekir:

2.2.1. Batıl Yolların Kullanılmaması

Batıl yolların kullanılmaması ile ilgili âyetin başında "لَا تَأْكُلُوا"

بِالْبَاطِلِ أَمْوَالِكُمْ: *Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin*"

buyurulmaktadır. Burada geçmekte olan batıl yol ile maksat gayr-ı meşru kazanç sağlayan bütün yollardır.²⁸ Müslümanların geçimlerini sağlayacak işlerle uğraşmalarının gerekliliği nasıl ilahi emirlerde bulunuyorsa aynı şekilde bu geçim yollarının da batıl olmayan helal yollardan olmasının gerekliliği birçok âyette geçmektedir. Mesela Bakara sûresinde: "*Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin...*"²⁹ "...Allah alışverişi helal faizi ise haram kılmıştır..."³⁰ âyetleri geçmektedir. Bir diğer örnek ise ölçü ve tartıda hile yaparak halkı kandıranların lanetlendiği Mutaffifin sûresidir.³¹ Yine aynı şekilde ticarete helal yolun seçilip haram olan yollardan kaçınılmasını emreden hadislerde³² insanlar arasındaki kardeşlik ve güven duygusunun yok olmaması için uyulması gereken ilkeler ortaya konulmuştur.

Zikredilen bilgilerden hareketle piyasaya yapılan sunî müdahalenin piyasa düzenini bozan, topluma zarar veren ve bir kesime haksız kazanç sağlayan gayr-ı meşru bir yol olduğu açıktır. Dolayısıyla bunun da batıl yani dinen yasak olduğunu ifade etmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Piyasaya yapılan suni müdahalenin Allah tarafından yasaklanmış batıl yollar arasında olduğunu kabul edersek, bu batıl yolun düzeltilmesi toplumun

²⁷ en-Nisâ 4/29.

²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmîye, 2013/1434) 2/216; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 3/72.

²⁹ el-Bakara 2/188.

³⁰ el-Bakara 2/275.

³¹ el-Mutaffifin 83/1-4.

³² Müslim, "İman", 164; Ebû Dâvûd, "Buyu", 50, 51; Tirmizî, "Buyu", 4, 72.

menfaati açısından gereklilik arz eder. Bu düzeltme işini ise toplumun maslahatını koruma görevini üstlenen devletin yapması beklenir.

2.2.2. Karşılıklı Rıza

Âyette açık bir şekilde ifade edildiği üzere karşılıklı rıza ile ilgili: *...إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ*: "...Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka..." buyurulmaktadır. Akitlerin sıhhati için koşulan belli şartlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de tarafların rızasıdır.

İkrah yoluyla yapılan alışverişler tarafların rızasını zedeleyici unsurlardandır. İcap ve kabulün, zorlama olmaksızın tarafeynin kendi rızaları ile gerçekleşmiş olması gerekir.³³ Âyette açık bir şekilde görüldüğü üzere karşılıklı rıza şart koşulmaktadır. Taraflar arasında karşılıklı rıza olmayan akit geçerli bir akit değildir. Zikredilmiş olan âyet narhı caiz görmeyenlerin delil olarak getirmiş olduğu âyettir. Bu görüşü savunanlara göre narh konulması durumunda tüccarın buna razı olmama ihtimali yüksektir. Çünkü ticarete amaç kâr elde etmektir. Ancak sınırlandırılmış bir fiyatla netice istenilen şekilde hasıl olmaz. Eşya fiyatlarını sınırlandırmak aynı zamanda kişi hürriyetini sınırlandırmak anlamına gelir. İnsanlar mallarını istedikleri gibi satamazlarsa hürriyetleri sınırlandırılmış olur. Halbuki İslâm hukukunda hür kişilerin, hürriyet haklarını serbestçe kullanabilmelerine çok önem verilmiştir. Bu sebeple kişinin alışverişine müdahale edilmez. Çünkü "şu fiyattan alacaksın şu fiyattan satacaksın" demek bir nevi onu hacr altına almaktır.³⁴

Aktarmış olduğumuz görüşler âyetin bu kısmına binaen narhı caiz görmeyenlerin görüşleridir. İlk etapta bu görüşün doğru olabileceğini düşünsük de aslında âyetin bu kısmının da narhın cevazına delil olabileceğini ifade edebiliriz. Dışarıdan gelen suni müdahale sonucu dengesi değişen piyasada müşterinin çektiği veya çekeceği sıkıntı doğal olarak karşılıklı rızayı ortadan kaldırmış

³³ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)* çev: İ. Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 302.

³⁴ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyar li-Ta'lîl'l-Muhtar* (Beirut: Daru'-Erkam, 1997/1418), 4/416.

olmaktadır. Hem bayii hem müşteriye bünyesinde barındırmakta olan devletin her iki tarafa da zarar ettirmeden orta bir yolu bulması tam olarak karşılıklı rızanın oluşmasını sağlamasa bile meydana gelecek zararın en aza indirilmesi adına uygun ortamın tesis ve temin edilmesi için en makul çözümlerden biridir. Doğal olarak devletin gerekli durumda piyasaya müdahalesi akdin şartlarından olan rızayı ortadan kaldırmadığı gibi onu korumakta ve uygun ticaret ortamını oluşturmaktadır diyebiliriz. Akit hürriyeti hususuna gelince yukarıda zikredildiği üzere bu, İslâm'ın önem verdiği ve dikkat ettiği bir husustur. Ancak hür bir kimsenin hacr altına alınması toplum maslahatı gereği istisnâ olarak uygundur.³⁵ Özet olarak âyetin bu kısmı da kanaatimizce narhın aleyhine değil lehine delil niteliği taşımaktadır.

2.2.3. Birbirinizin Kârına Mâni Olmayın

Başlıkla ilgili âyetin bölümü şöyledir: "...وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ... :

Kendinizi öldürmeyin..."

İlk bakışta âyetin bu kısmının zahirine göre verilecek olan mana insanların kendilerini öldürmelerinin yani intihar etmelerinin yasaklanmış olduğudur. Müfessirler ise bu kısmı beş madde üzerinde açıklamışlardır;

- a) Sizin gibi mümin olan bir kimseyi öldürmeyin, çünkü bütün Müslümanlar tek bir nefis (beden) gibidir
- b) İntihar ederek kendinizi öldürmeyin
- c) Heva ve heveslere kapılarak nefislerinizi öldürmeyin
- d) Ölümü ve öldürmeyi gerekli kılacak herhangi bir suç işlemeyin
- e) Mali meselelerde birbirinizin kârını bitirecek şekilde zulmederek birbirinizi öldürmeyin³⁶

³⁵ Ahmed Hasan, "et-Tes'îrfi'l-Fıkhî'l-İslâmî", *Mecelletü Câmiati Dimeşki'l-Ulumi'l-İktisadiyye ve'l-Kanuniyye* 22/1 (2006),457.

³⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, çev: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yay., 1992) 4/1656; Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an* (Beyrut: Risaletü'l-Alemiyye, 2012/1433), 6/259; Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/228; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî* (Dimeşk-Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2013/1434), 1/352;

Bir âyet birden fazla konuya delil olabilir.³⁷ Ancak bu âyetin sibâkına bakacak olursak ticaretle ilgili bir durumun devamı için söylenmiş olma ihtimali daha yüksektir. Dolayısıyla müfessirlerin görüşü olarak az önce bahsetmiş olduğumuz başlıklar arasından seçim yapacak olursak son maddede yer alan "*Mali meselelerde birbirinizin kârını bitirecek şekilde zulmederek birbirinizi öldürmeyin*"³⁸ tefsirini kabul etmek de bu âyete getirilebilecek yorumlardandır.

2.3. Hz. Peygamber'in Narh/Tes'ir Talebine Karşı Tutumu

Hz. Peygamber nübüvvetinin ilanı ile her anlamda yeni düzenler getirerek toplumu yeniden inşa etmiştir. İktisadi anlamda ise neredeyse bir devrim gerçekleştirmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) bazı düzenlemeleri -faiz³⁹ örneğinde olduğu gibi- menetme veya ticaret gibi serbest kılma yoluyla yaparken bazı düzenlemeleri ise doğrudan nehiy veya emir yoluyla değil de zararlı olanı kötüleme, iyi olanı teşvik etme yoluyla ortaya koymuştur. Bu ikinci düzenin tesisinde Allah Rasûlü sadece o döneme çare bulmak yerine toplumda düzeni her daim tesis edecek ana ilkeleri dimağlara yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bu sayede her toplum kendi örfünce İslâm'ın ticaret ahlakına bürünerek bu ahlâkî ilkelerle fiyatlarını belirleyip ticaret yapma imkânı elde etmiş olacaktır. Bahsetmiş olduğumuz bu düzenlemelerden biri de devletin piyasaya müdahale etmesi meselesidir (narh). Bu konu ile ilgili birkaç farklı varyanttan hadisler mevcuttur. Şimdi bu hadislerin sıhhat

Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin* (Beyrut: Daru'l-Kütübü İlmiye, 2014/1435), 1/366; Şihâbüddin Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meani* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2015/1436), 5/468-469.

³⁷ *Bazıları Amr b. As'ın (43/664) bu âyeti delil alarak bir sefer esnasında havanın soğuk olmasından dolayı cünüplüğünü teyemmüm ederek giderip namaz kılması rivâyetini (Ebû Dâvûd Taharet, 124; Ahmed b. Hanbel el-Müsned, 4/203, 204), bazıları ise Ebû Hüreyre'nin (58/678) intihar eden kimsenin ahiretteki hallerini anlatan rivâyeti (Buhari "Tıp",721; Müslim "İman",47) âyetin bu kısmı ile bağdaştırmaktadır.*

³⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, 4/1656; Neseî, *Tefsiru'n-Neseî*, 1/352; Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin*, 1/366; Âlûsî, *Ruhu'l-Meani*, 5/469.

³⁹ Bakara 2/275; Müslim, "Müsâkât", 96, 105, 106; "Hac", 147; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; İbn Mâce, "Menâsik", 76, 84; Ahmed b. Hanbel, "-Müsned", 5/30.

derecelerine bakıp ardından kaynak değeri ve nehiy durumu değerlendirilecektir.

Hız. Peygamber'in sahâbeden gelen narh talebine karşı tutumunu aktaran hadisin Enes b. Mâlik, (ö. 12/711) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) kanallarından gelen lafız farklılıklarıyla birlikte aynı anlamı ifade eden üç farklı rivâyet bulunmaktadır.

Medine'de fiyatların yükselmiş olduğu bir dönemde ashab Rasûlullah'ın yanına gelerek fiyatları sınırlandırmasını (narh koymasını) istemişlerdir. Hız. Peygamber de;

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمُسَعِّرُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الرَّازِقُ، وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَلَيْسَ أَحَدٌ "

مِنْكُمْ يَطْلُبُنِي بِمَظْلَمَةٍ فِي دَمٍ وَلَا مَالٍ: Muhakkak ki fiyatları tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırıcı Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin malı ve canına yaptığım bir haksızlık yüzünden hakkını benden ister olduğu halde Rabbime varmak istemem"⁴⁰ buyurmuşlardır.

1-Bu hadisin bir rivâyeti Enes b. Mâlik kanalıyla aktarılmaktadır. Hadis ile ilgili Sünen'de ve Müsned'de hadisin ravileri tek tek açıklanmış ve hadisin isnadı sahih, ricalinin sika olduğu görüşüne varılmıştır.⁴¹ Tirmizî (ö. 279/892) bu hadisi sahih ve hasen olarak belirtmiştir.⁴²

2- Hadisin diğer rivâyeti ise Ebû Hüreyre kanalından gelmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklar olarak bu hadis Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) Sünen'i ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde geçmektedir.⁴³ Her ikisi de bu hadisin isnadı için sahih ibaresini eklemişlerdir. Şuayb Arnavut (ö. 2016) bu hadisin tahkikinde İbn Abdilber'den narhın uygulanmasında bir beis olmadığına dair aktarmış olduğu bilgileri bizimle paylaşmıştır.⁴⁴

3- Son olarak Ebû Saîd el-Hudrî kanalı ile aktarılan rivâyet bulunmaktadır. Ebû Hüreyre rivâyeti ile benzerlik gösteren bir

⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Buyu", 49; Tirmizî, "Buyu", 73; İbn Mace, "Ticaret", 27.

⁴¹ Ebû Dâvûd, "Buyu", 51, thk.: Şuayb Arnavut (Beyrut: Risaletü'l-İlmiyye, 2009), 5/322; Ahmed İbn Hanbel, "Müsned", 3/156, 3/286.

⁴² Ancak şunu ifade etmek gerekir Tirmizî'nin hasen tarifi usul alimlerin ifade edilen hasen li-ğayrihi tanımına daha yakın bir tanımdır.

⁴³ Ebû Dâvûd, "Buyu", 51; İbn Hanbel, "Müsned", 2/337.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, "Buyu", 51.

rivâyettir. Ahmed b. Hanbel sahih li-ğayrihi olarak ifade etmiştir. İsnadında zayıflık bulunsa da bir diğer rivâyetler sayesinde sahihlik derecesine ulaşmıştır.⁴⁵ Bu üç rivâyet de birbirini destekler nitelikte ve bu sayede de sahih ve hasen derecesine ulaşmış hadislerdir.

Konumuza delil olarak getirilen hadiste görüldüğü gibi ashabın tes'îr isteği Hz. Peygamber tarafından geri çevrilmiştir. Hz. Peygamber'in sahâbeden gelen narh talebine olumsuz karşılık verdiği hadisi ortam ve zaman açısından değerlendirilecek olursa; yapılan incelemelerde narh talebinin tarihi H. 8. yılın ilk dönemlerine denk geldiği tespit edilmiştir. İncelendiğinde bu yılın aralarında Mûte Savaşı ve Huneyn Gazvesi'nin de bulunduğu ondan fazla savaşın yapıldığı bir cihad yılı olduğu görülmektedir.⁴⁶ Savaş halindeki bir devlette toplum genelinde ekonomik açıdan bir darlık olması yüksek bir ihtimaldir. Bu durumda fiyatlara müdahale/narh zulümdür, çünkü sunî bir müdahale ile değil, kendi doğal seyrinde artan bir piyasa fiyatı vardır. Ulaşılan bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in bu sebepten ashabın narh isteğine olumsuz cevap vermiş olma ihtimali yüksektir.

Allah Rasûlü'nün tes'îrden uzak durmasının bir diğer muhtemel sebebi ise malların ithal olmasıdır. O dönemde Medine'de gıda maddelerinin çoğu ithal yollarla temin edilmektedir. Ürünlerin dışarıdan gelmesi durumunda yol masrafları ve meşakkatin etkisiyle maliyet ve tedarik masraflarının artması ve bunların satış esnasında piyasaya yansıtılması gayet normal bir durumdur. Yani ortada zulmetmek amacıyla yapılan bir kalkışma bulunmamaktadır. Şâyet o günün şartlarında ortada ticarî bir zulüm olsaydı Hz. Peygamber mutlaka o zulme müdahale ederdi.⁴⁷ Hem toplumun devlet sistemine yeni alışması hem de çok sayıda savaşın olmasından anlıyoruz ki asr-ı saadet dönemi henüz fiyatlara müdahale için erken ve müdahalenin gerekli şartlarının oluşmadığı bir dönem olarak görülmektedir.

⁴⁵ Ahmed İbn Hanbel, "Müsned", 3/85.

⁴⁶ Kallek, *Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 116.

⁴⁷ Ramazan el-Bûtî, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şerâti'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986),182-183; Hasan, "et-Tes'îr fi'l-Fıkhi'l-İslâmî", 462.

2.4. Hz. Ömer'in Narh/Tes'ir İle İlgili Tutumu

Tes'ir ile ilgili bir diğer kaynağımız sahâbe uygulaması olarak Hz. Ömer (ö. 23/644) ile Hâtıb b. Ebî Beltea (ö. 30/650) arasında geçen meseledir. Enes b. Mâlik'den edinilen rivâyete göre, Hz. Ömer namazgâha giderken çarşıda Hâtıb b. Ebî Belteâ'ya rastlar. Hâtıb'ın önünde iki kap dolusu kuru üzüm vardır. Halîfe, ona fiyatlarını sorar, o da "iki müddün (ölçeğinin) bir dirheme" olduğunu söyler. Halîfe, "Tâiften üzüm yüklü bir kervan gelmekte olduğunu haber aldım onlar istemeyerek senin fiyatını rayiç fiyat kabul edeceklerdir. O halde onların zarar görmemesi için ya fiyatını artır yahut malını topla çek git buradan, istediğin yerde istediğin fiyata sat"⁴⁸ diyerek Hâtıb'ı ikaz eder.

Saîd ibn Müseyyib'in (ö.94/712) mürsel olarak rivâyet ettiği ve Şafîi'nin (ö.204/820) de eserinde naklettiği rivâyet ise şöyledir: "Hz. Ömer pazardan dönünce kendi kendine bir durum değerlendirmesi yapar, sonra bizzat kendisi Hâtıb'ın evine gider ve: "Sana söylediğim benden kesin bir emir veya hüküm değildir, bu şehir halkı için iyilik istediğim (için söylenmiş) bir sözdür. Nereyi istersen orada istediğin fiyata o malı sat"⁴⁹ diyerek önceki kararından vazgeçtiği nakledilir.

Hz. Ömer döneminde gerçekleşen bu hadise H. 18. yıla tekabül etmektedir. Bu yıllar ise Medine'de büyük bir kıtlığın yaşandığı döneme denk gelmektedir. Bu olayda halife söz konusu iki zarardan dolayı narh koymamıştır. Birincisi; eğer Hâtıb'ın fiyatını diğer mal sahipleri emsal kabul ederlerse bu, onlara zarar verir. İkincisi ise o fiyatı halîfe yükseltecek olursa o zaman müşteriler zarar görecektir.⁵⁰ Burada Hz. Ömer ilk başta Hâtıb'a müdahale etmiş ancak bu müdahalenin böyle bir dönemde doğru olmayacağını

⁴⁸ Muvatta', "Buyu", 56.

⁴⁹ İbn Kudame, *el-Kuġnî*, 5/21; Ebü'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdidîn b. Abdüsselâm ibn. Teymiyye, *Hisbe*, çev: Cemal Güzel (İstanbul: Takva Yayınları, 2015), 77.

⁵⁰ İbn Kudame, *el-Kâfi "fi Fıkhi İmam Ahmed b. Hanbel"* (Beyrut: Daru'l-Kütübü İlmîye 1994), 5/21; Ali Şafak, "İslâm Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi", *İslâm Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 87; Çolak, Abdullah, *İslâm Borçlar Hukuku*, Ensar Neşriyat (İstanbul: Ensar Yayınlar, 2022), 168.

düşünüp ona tekrar ticari hürriyet vermiştir.⁵¹ Anlaşıyor ki bu meselede de suni bir müdahale olmayıp kendi doğal seyrinde meydana gelen bir olay mevcuttur. Bundan dolayı da Hz. Ömer'in narh koyması İslâm hukukuna göre caiz olmazdı. Görüldüğü üzere bu iki örnekte narh konmamasının sebebi oldukça açıktır ve ileriye yönelik narha yasaklama getirecek hiçbir ifade yoktur. Hz. Ömer döneminin olayı da suni müdahale ile değil oluşan kıtlık nedeniyle meydana geldiği ortadadır. Müdahale için gerekli şartlar sağlanmadığı için de Hz. Ömer müdahalede bulunmamıştır.

2.5. Narhın/Tes'îrin Hükümü

Naslardaki mutlak ifadelerden hareketle İslâm hukukçuları ticari alanda kaide olarak serbest bir yol takip etmekte ve ciddi bir sebep yokken piyasaya müdahaleyi kabul etmemektedir.⁵² Zulüm, aşırı pahalılık veya aşırı ucuzluk, gibi herhangi bir müdahaleye maruz kalmamış olan piyasa için bu yaklaşım her zaman geçerlidir. Ancak olası bir dış müdahale meydana geldiğinde mal ve hizmet fiyatlarını devletin belirlemesi (narhın hükümü) konusunda mezhepler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁵³ Mezhep alimleri narhın cevazı ile ilgili bu ihtilafı görüşleri ileri sürerken aynı delilleri kullanmışlardır.

Mütekaddimûn Hanefiler⁵⁴, Şafiî⁵⁵ ve Hanbelî mezhebi alimleri "narhta karşılıklı rıza ortadan kalkmaktadır" diyerek narhın caiz olmadığını savunmuşlardır. İbn Kudâme (ö. 620/1223) narha karşı

⁵¹ Kallek, *Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 121.

⁵² Ebû Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 13/43; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi* (Karaçi/Pakistan: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslâmî, 1996/1417), 7/226; Ebü'l-Huseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim el-İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafiî* (Cidde: Daru'l-Minhac, 2000/1421), 5/355; Yusuf el-Karadavi, *İslâm Hukuku Evrensellik Süreklilik*, çev: Yusuf Işıcık, Ahmet Yaman (İstanbul: Nida Yayınları, 2016), 195; İbn Kayyim el-Cevzi, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye* (Lübnan: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2012) 189; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/658; Hasîb Arkawî, "Ahkamü't-Tes'îr fi'l-Fıkhi'l-İslâmî", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 273.

⁵³ Hasan, "et-Tes'îr fi'l-Fıkhi'l-İslâmî", 458.

⁵⁴ Kâsânî, *Bedaiu's-Sanaî*, 6/517.

⁵⁵ Ebû Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibin* (Beyrut: Kütübü'l-İslâmî, 1991/1416), 3/413.

çıkan Hanbelî alimlerin narhtan dolayı piyasaya arz edilen malda azalma, malların kalitesinde düşüş ve ihtikarın meydana gelebileceği i bunun da fiyatların daha yüksek oranlara çıkmasına neden olacağı hususunda endişe duydukları içine narha karşı çıktıklarını belirtmektedir.⁵⁶ Hanefi alimlerinden Ebû Yûsuf (ö. 182/798) narh konusunda: "Ucuzluk ve pahalılık Allah'tandır. Ucuzluk ve pahalılık sürekli bu durum üzere devam etmez. Allah'ın dilemesine göre bazen ucuzluk bazen pahalılık olur. Ucuzluk ve pahalılıkta ise bilinip uygulanacak bir ölçü yoktur. Malın azlığı veya çokluğu ucuzluğu etkilemeyebilir. Bazen çok olan ürün -çok olmasına rağmen- pahalı, bazen de az olan ürün -az olmasına rağmen- ucuz olabilir. Bunların hepsi Allah'ın hükmüdür"⁵⁷ demiş ve narhın caiz olmadığını belirtmiştir.

Narhı caiz görmeyenler Hz. Peygamber'in açık bir şekilde narh koymayı reddettiği hadisi delil getirerek "narh caiz olsaydı Rasûlullah bizatihi kendisi uygulardı" görüşünü savunmuşlardır.⁵⁸ Yine aynı şekilde onlara göre Hz. Ömer'in Hâtıb b. Ebî Belta'yı kısıtlamasının ardından geri Hâtıb'ın yanına gidip onu fiyat hususunda serbest bırakması da devletin narh koymasının doğru olmadığına delildir.⁵⁹

Bu görüşün sahiplerine göre fiyatlara narh getirerek tüketicilerin yararını korumak ne kadar önemli ise narh getirmeyip üretici veya satıcıların menfaatlerini düşünmek de en az o kadar önem arz etmektedir. Fiyat sınırlaması getirerek satıcıyı zora sokmak ona yapılan bir zulümdür ve alışverişin en önemli ilkesi olan karşılıklı rızaya aykırı bir harekettir.⁶⁰ Naslardan hareketle oluşturulan Fikhî kaidelere göre kişinin malına izni ve rızası olmadan müdahalede bulunmak ise caiz değildir.⁶¹ Aynı zamanda eşya fiyatlarının sınırlandırılması kişi hürriyetinin de

⁵⁶ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5/21.

⁵⁷ Alkış, "İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması", 122.

⁵⁸ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5/21; Kâsânî, *Bedaiu's-Sanai*, 6/517.

⁵⁹ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5/22.

⁶⁰ İbn Kudme, *el-Muğni*, 5/21; Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, 292; Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükmühu*, 2, (Erişim 22 Kasım 2020), hssb.gov.sd/sites/default/files/0_التسعير%20وحكمه.pdf

⁶¹ Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükmühu*, 4, (Erişim 22 Kasım 2020), hssb.gov.sd/sites/default/files/0_التسعير%20وحكمه.pdf

sınırlandırılması demektir. Kişinin alışverişine müdahale ederek "şu malı, şu fiyattan satacaksın" şeklinde bir sınırlama getirmek bir nevi kişinin akit hürriyetine müdahale olup adeta ona yetki sınırlaması getirmek demektir. Şunu da ifade edelim ki fukahaya göre hacr sebepleri arasında fiyatların yükselmesi bulunmamaktadır. Bu nedenle kişinin alışverişine müdahale edilmesi uygun olmaz.⁶² Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) tercihi⁶³ ve Zâhiriler'in görüşü de narhın haram olduğu yönündedir.⁶⁴ Ayrıca uzaktan mal getiren bir tüccar (câlib) tes'îr uygulandığını duyması halinde mal getirmekten imtina eder, doğal olarak mal tedariki ve piyasaya ürün arzı azalır ve piyasa düzeni daha fazla bozulur.⁶⁵ Sunulan bu görüşlerden varılan hükme göre asr-ı saadete ait bu iki örnek ve âyet, narhın caiz olmadığına delildir. Ancak bununla beraber olması gerekenin çok üstünde kâr elde edilmesi halinde narhın uygulanabileceği de kabul edilmiştir.⁶⁶

Bir kısım mezhep alimleri ise caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşte olan mezhep alimleri müteahhirûn Hanefiler,⁶⁷ Mâlikî mezhebi ve Şafîî fakihlerden bazıları⁶⁸ ve müteahhir Hanbelî fıkıhçılardır.⁶⁹ Ancak bu caizlik görüşü mutlak manada her zaman yapılmalıdır anlamında bir cevaz değil, "Zaruretler memnu' olan şeyleri mubah kılar."⁷⁰ kaidesinde de geçtiği gibi ihtiyaç ve toplum maslahatı gerektiğinde

⁶² Mevsilî, *el-İhtiyar*, 4/416; Hasgöl Çolak, "Konya Şeriyeye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992), 29; Abdurrahman, *et-Tes'îr ve Hükümühu*, 4, (Erişim 22 Kasım 2020), hssb.gov.sd/sites/default/files/0_حکمه_و_التسعير_20%0.pdf; Kâisi, "Hukmu't-Tes'îri'l-Cebrî fî'l-Fıkhî'l-İslâmî", 121.

⁶³ Şevkânî, *Neylü'l-Evtar*, 1025.

⁶⁴ Arkawî, "Ahkamü't-Tes'îrî'l-Fıkhî'l-İslâmî", 1/272.

⁶⁵ Hasan, "et-Tes'îr fî'l-Fıkhî'l-İslâmî", 462-463.

⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13/43; Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 7/226; İmranî, *el-Beyan fî Mezhebi'l-İmam eş-Şafîî*, 5/355; Şevkânî, *Neylü'l-Evtar*, 1025; İbn Kayyım, *et-Turuku'l-Hükmiyye fî's-Siyaseti's-Şeriyeye*, 199.

⁶⁷ Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 7/226; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/658-659.

⁶⁸ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13/43; İmranî, *el-Beyan fî Mezhebi'l-İmam eş-Şafîî*, 5/355; Karadavi, *İslâm Hukuku Evrensellik Süreklilik*, 195.

⁶⁹ İbn Kayyım, *et-Turuku'l-Hükmiyye fî's-Siyaseti's-Şeriyeye*, 189.

⁷⁰ Mecelle, 21.

yapılabileceğine dair bir cevazdır.⁷¹ Burada caiz olma ölçüsü piyasanın doğal seyrinden çıkıp suni bir müdahaleye maruz kalmış piyasa ortamına dönüşmüş olması ve halkın bundan zarar görüyor olmasıdır. Narhı/tes'îri caiz görenler böyle bir durum ârız olduğunda aktarılan hadis ve Hz. Ömer örneğinin narhın iptaline delil olduğunu kabul etmezler.⁷² Çünkü burada Hz. Peygamber'in "narh koymayınız, narh koymak haramdır" gibi bağlayıcı bir ifadesi yoktur.⁷³ Ayrıca bu durumun sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için Hz. Peygamber'in fiillerinin tasnifine göre hareket edilmesi gerekir. Rasûlullah'ın fiilleri bütün insanlığı -özellikle müslümanları- ilgilendiren fiilleri olarak nübüvvet; sadece kendi şahsına münhasır fiilleri olarak beşeriyet; Medine döneminde devletin başkanı olması hasebiyle genellikle bu devlete bağlı toplumu ilgilendiren fiilleri olarak devlet başkanlığı şeklinde üç ayrı kısımda incelenmiştir. Bu üçlü tasnif içerisinde narh ile ilgili uygulaması "devlet başkanı olarak yerine getirdiği görevi" şeklinde değerlendirilmiştir.⁷⁴ Yani bir devlet başkanı olarak Hz. Peygamber'in narh koymaması kendi dönemine has bir durumdur. İleriye yönelik narhın haram olduğuna dair bir ifade hadiste geçmemektedir. Dolayısıyla daimî ve umumi bir teşri' niteliği taşıdığı söylenemez.⁷⁵

Hz. Ömer ile Hâtıb b. Ebî Belta arasında geçen olayı Muhammed Ravvas değerlendirmiş ve ilk kısmın Hz. Ömer'in ifade tarzına benzediğini, ancak ikinci kısım olan: "...sana söylediğim benden kesin bir emir veya hüküm değildir, bu şehir halkı için iyilik istediğim (için söylenmiş) bir sözdür. Nereyi istersen orada istediğin fiyata o malı sat"⁷⁶ ifadesinin ise Hz. Ömer'in ifade tarzına

⁷¹ Arkawi, "Ahkamü't-Tes'îri'l-Fıkhî'l-İslâmî", 1/273.

⁷² İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/659; Kâisi, "Hukmu't-Tes'îri'l-Cebrî fi'l-Fıkhî'l-İslâmî", 124.

⁷³ Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihi*, 292.

⁷⁴ Ramazan el-Bûtî, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 182; Murat Şimşek, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 203.

⁷⁵ Muhammed Mustafa Şelebî, *el-Fıkhü'l-İslâmî* (Beyrut: Daru'l-Câmiyye, 1982), 151-152.

⁷⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 4/240; İbn Teymiyye, *Hisbe*, 77.

benzemediğini söylemektedir.⁷⁷ Ayrıca Hz. Ömer dönemindeki olayla ilgili dönemin ekonomik durumu göz önünde bulundurulmuştur. Yani piyasaya müdahale edilebilmesi için gerekli şartların oluşmadığı görülmektedir. Aynı şekilde bu olayda da narhla ilgili ileriye yönelik değil o dönemin şartlarında ortaya konmuş bir yasaklama olduğu düşünülebilir.

Hanbelî fakihî İbn Kayyım el-Cevzî (ö. 751/1350) ve hocası İbn Teymiyye (ö. 728/1328) narhı "haram" ve "caiz" olarak iki başlıkta incelemişler, caiz olanı ise -duruma göre- vacip dahi görmüşlerdir.⁷⁸ İbn Teymiyye caiz ve vacip narh hakkında şu bilgilere yer verir: Caiz narh şunu ifade eder; insanlar mallarını normal bir şekilde satarlarken, savaş kıtlık vs. sebepler yüzünden ürünün azlığı veya nüfusun artması sonucu oluşan fiyat yükselmesi Allah'tandır. Bu durumda esnafa sabit veya sınırlandırılmış bir fiyattan satış yaptırmak zulüm olur. Vacip narh ise artık müdahalenin kaçınılmaz olduğu durumları ifade eder. Bu narhın gerekliliği ise toplum düzenini keyfi olarak bozan ve tek taraflı haksız kazanca neden olan monopol (tekelci) oluşumlardan kaynaklanır.⁷⁹

Müteahhir Hanefilere göre ölçü piyasa fiyatının üstünde olan fiyatın fahiş derecede olmasıdır. Şartların bu şekilde olması durumunda yetkililer tarafından piyasa fiyatlarına müdahalede bulunulması caizdir.⁸⁰ Hanefî fakihlerinden İbn Âbidin (ö. 1307/1889) Hz. Peygamber'in hadisine binaen devletin piyasaya müdahalesini caiz görmezken piyasa düzenin bozulması durumunda ehl-i rey/ehl-i hibrenin görüşlerine başvurularak düzenleme yapılabileceği kanaatindedir.⁸¹ Günümüz fıkıh alimlerinden Yusuf el-Karadavî (ö. 1926-2022) ise piyasayı ellerinde tutan ve insanları zor duruma düşüren tamahkâr grupların kendi hallerinde bırakılmasının yasaklanması gerektiğini

⁷⁷ Muhammed Ravvas el-Kala'cî, *Mevsûatu Fıkhı Ömer İbnü'l-Hattab* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1989/1409), 178.

⁷⁸ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 63, 64; İbn Kayyım, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye*, 189.

⁷⁹ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 63-64.

⁸⁰ Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Bedreddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye* (Beyrut: Daru'l-Kitûbi İlmiye 2012/1433), 12/218-219.

⁸¹ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/659.

ifade etmiştir ve gerekli durumlarda narhın uygulanmasının ihtiyar değil yerine göre gereklilik ifade edeceğini belirtmiştir.⁸² Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz gibi caiz olmadığını savunan diğer mezhep alimleri de meydana gelen olası bir zaruret halinde narhın caiz olabileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁸³

Piyasaya müdahaleyi caiz görenler arasında tes'irin hangi maddelere uygulanacağı hususunda yine ihtilaf vardır. Hanefilerin çoğu tes'iri ihtikâra kıyas ederek insanların yiyecek olarak kullandıkları gıda maddeleri ile hayvanların yemleri olarak ancak iki tür maddede piyasaya müdahale uygulanabileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁸⁴ Hanefiler,⁸⁵ Şafîî⁸⁶ ve Hanbelîler'den bazıları⁸⁷ ise tes'irin sadece insan ve hayvanların gıda maddeleri olarak kullanılan ürünlerde değil ticari malların hepsine uygulanabileceği görüşünü ifade etmişlerdir. Bazı Hanefiler ise Ebû Yûsuf'un herhangi bir madde ile kayıtlanamaksızın gerçekleşmesi halinde kendisinde zarar görülen ve toplumun zararına olan her şeyde ihtikârın haram olduğu hakkındaki görüşüne binaen sunî olarak yükselmesi halinde bütün mallara tes'irin uygulanabileceğini ifade etmişlerdir.⁸⁸

Mâlikîler ise herhangi bir kıymet belirtmeksizin ölçülebilen ve tartılabilenlerden misli olanlarda tes'ir caizdir demişlerdir.⁸⁹ Delilleri şudur; ölçülebilen ve tartılabilen mallar misline döner, insanların eşya semenlerini misli semen üzerine sabitlemesi mümkündür. Çünkü o semende ihtilaf yoktur.⁹⁰ Kıyemî mallarda ise ihtilaf vardır. Çünkü o malın misli yoktur. Bundan dolayı da piyasada tek fiyat üzerine birleştirilmesi adil bir davranış olmaz.⁹¹

⁸² Karadavi, *İslâm Hukuku Evrensellik Süreklilik*, 194-195.

⁸³ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, 13/43; Mergînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 7/226; İmranî, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi*, 5/355; Şevkânî, *Neylü'l-Evtar*, 1025.

⁸⁴ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/661

⁸⁵ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/661.

⁸⁶ Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibin*, 3/413.

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 64.

⁸⁸ İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, 9/661

⁸⁹ Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Endülüsî el-Bâcî, *el-Münteka Şerhu'l-Muvatta' el-İmam Mâlik* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1332), 5/18.

⁹⁰ Hasan, "et-Tes'ir fi'l-Fikhi'l-İslâmî", 465.

⁹¹ Bâcî, *el-Münteka*, 5/18.

Konu için aktarılan getirilen âyet, hadis ve görüşlere dair genel bir değerlendirme yapacak olursak; İslâm hukuku ticari sahada “serbest rekabet” esasını kaide olarak benimsemiştir. Günlük hayatta fiyatların teşekkül ve tekevvünü iktisadın arz ve talep kanunlarına bırakmıştır. Alışveriş sırasında elde edilecek kârın minimum ve maksimum sınırları belirtilmemiştir. Piyasanın kontrolüne dair Kitap ve Sünnet’te umumi prensipler ortaya konmuş, detaylı hükümler daha çok ilgili teşkilata ve ülü’-emre bırakılmıştır. Âmme menfaati ve onu himaye kârın tespitinde ve narhta başta gelen şart olarak gösterilmiştir. Bu bakımdan kâr oranı satıcı ve alıcının iyi niyetine bırakılmıştır. Fakat iyi niyetin suiistimali halinde, dini ve ahlâkî duyguların zayıfladığı, kanaatsizliğin hâkim olduğu durumlarda ifrata gidilmeksizin hem bayi hem de müşterinin hukuku korunacak şekilde narh müessesesi İslâm hukukunda meşru kabul edilmiştir. Tabii bir sebepten dolayı değil de fiyatların sûni oynamalarını engellemek için devlet piyasaya müdahale ederek narh (sabit fiyat) koyabilir. İlgili hadis buna engel değildir. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in fiillerinin nübüvvet, beşeriyet ve devlet başkanlığı tasnifine tabi tutularak üç aşamada değerlendirilmesi, hakkında ihtilaf bulunan konuları günümüze tatbik ederken daha sağlıklı bir sonuca varmamıza yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra dönemin coğrafi ve kültürel yapısı da dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim bu açıardan bakıldığı zaman Hz. Peygamber’in bulunduğu dönemin şartları gereği narh talebini geri çevirmesi genel geçer bir ilke ve ileriye yönelik piyasaya müdahaleyi engelleyici genel bir kural olarak algılanmamalıdır.

Sonuç

İslâm prensip olarak serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. Çünkü naslarda piyasaya doğrudan müdahaleyi gerektirecek herhangi bir emir bulunmamaktadır. Ancak İslâm hukuku için tamamen kontrolsüz bir piyasa sisteminden bahsetmek de doğru değildir. Zira toplumsal ekonomik düzeni bozacak olan bir davranış sergilenmesi halinde bozulan düzenin tesisi ve iktisadi güvenliğin temini için piyasaya devletin

müdahalesi caiz kabul edilmiş hatta gerekli dahi görülmüştür. Bu durum toplum maslahatının bir gereği olarak kabul edilebilir.

Devlet serbest piyasanın tesisi ve temini için tedbirlerini en başta almalıdır. Denetimler yaparak ihtikar, telakki'r-rukban, neceş gibi ticaret ahlakına uygun olmayan, insanların sırtından haksız kazanç elde edilmesine neden olan fiillerin önüne geçmeli, faillerine gereken cezaî müeyyideyi uygulamalıdır. Yapılması gereken denetimlerin zamanında yapılması ve ticarete uyulması gereken kurallar ihlal edildiği zaman tatbik edilmesi gereken yaptırımlar sayesinde devletin piyasaya doğrudan müdahil olmasına gerek kalmayacaktır.

Yaptığımız araştırmalarda gördük ki ticari hayatta dürüstlük ve adalet asıldır. Piyasa normal kendi seyrinde işliyor, ticaret karşılıklı rıza ve güvene dayalı ilerleyebiliyorsa böyle bir piyasaya devletin müdahalesi caiz değildir. Aynı şekilde savaş, kıtlık vb. durumlarda satıcının elinde olmayan sebeplerden ötürü piyasa fiyatları yükseliyorsa, halk her ne kadar mağduriyet yaşasa da devletin müdahalesi caiz değildir. Çünkü piyasa yine suni bir etkiye maruz kalmamış, kendi doğal arz talep seyrinde işlemektedir. Bununla beraber devletin bu durumlarda her iki tarafı da zarara uğratmayacak tedbir ve -gerekli durumlarda sübvansede ederek-piyasayı düzenleme faaliyetlerinde bulunmasında da bir sakınca bulunmamakta hatta toplumsal kırılmaların önüne geçebilmek için önem arz etmektedir. Ancak piyasa normal seyrinden çıkmış, tekelleşme, karaborsa, ticari ahlakın bozulması gibi durumlar ortaya çıkmış, fiyatlar hiçbir meşru sebep olmaksızın yükseliyorsa devletin yetkili kurumlarının piyasaya müdahalesi/tes'îr caizdir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdurrahman, Abdullah Zübeyir. *et-Tes'îr ve Hükmühu*, Erişim 22 Kasım 2020, hssb.gov.sd/sites/default/files/0_حکمه%20التسعير.pdf
- Alkış, Alparslan. "İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012.
- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdullah. *Ruhu'l-Meani*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2015/1436.
- Arkawi, Hasîb. "Ahkamü't-Tes'îrî'l-Fıkhî'l-İslâmî". *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 268-286.
- Arslan, Hüseyin. "Ahilik Teşkilatının Sosyo-İktisadi Yapısı ve Örneklik Değeri". *Akademik Bakış Dergisi*, (2015), 49/248-271.
- Aynî, Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Bedreddin. *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye 2012/1433.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Endülüsi. *el-Münteka Şerhu'l-Muvatta' el-İmam Mâlik*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1332.
- Bedî' Yakûb, Emil. *Mevsûatu 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiyye, 2006.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*, Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002/1423.
- Bûtî, Ramazan. *Davâbitu'l-Maslaha fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razi. *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2013/1434
- Cevzi, İbn Kayyım. *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyaseti's-Şer'iyye*. Lübnan: Daru'l-Kütübü İlmiye, 2012.
- Çolak, Abdullah. *İslâm Borçlar Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2022.
- Çolak, Hasgül. "Konya Şer'iyye Sicillerinde Dördüncü Deftere Kayıtlı Olan Hükümler ve Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*. İstanbul: Ensar Yayınları 2018.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, '26. Baskı', 2010.
- Döndüren, Hamdi. *İslâm Ticaret İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İslâm Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkîdî Görüş: 6", *İslâm Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 151-160. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2010.
- _____. thk. : Şuayb Arnavut ve Muhammed Kamil Kara Belbelli. Beyrut: Risaletü'l-İlmiyye, 2009
- Eskicioğlu, Osman. *İslâm ve Ekonomi*. İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999.
- Fetâvâ'l-Hindîyye*, y.y: Matbatü Emiriyye, 1310.
- Feyruzabadi, Muhammed b. Yakub. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.
- Habergetiren, Ömer Faruk. *İslâm Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015.
- Hasan, Ahmed. "et-Tes'îrî'l-Fıkhî'l-İslâmî", *Mecelletü Câmiati Dimeşki'l-Ulumi'l-İktisadiyye ve'l-Kanuniyye* 22/1, 2006

- Hâzin, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Tefsiru'l-Hâzin*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2014/1435.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkı. *Reddü'l-Muhtar alâ Dürrî'l-Muhtar*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2015.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993/1413.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, çev: Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğni*. Riyad: DaruAlemlî'l-Kütüb, 1997/1417.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. Beyrut: Daru't-Tasil, 2014/1435.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, t.y.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Hisbe*, çev: Cemal Güzel. İstanbul: Takva Yayınları, 2015.
- İmranî, Ebü'l-Huseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim. *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*. Cidde: Daru'l-Minhac, 2000/1421.
- Kâisi, İbrahim Alallah Cevir. "Hukmu't-Tes'iri'l-Cebrî fî'l-Fıkhî'l-İslâmî", *Irak Üniversitesi Dergisi (Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye)* 26/3 (2011), 115-140.
- Kala'cî, Muhammed Ravvas. *Mevsûâtü Fıkhü Ömer İbnü'l-Hattab*, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1989/1409.
- Kallek, Cengiz. "Narh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/387-389. İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz.. "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2006), 7/258.
- Kallek, Cengiz. *Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Karadavi, Yusuf. *İslâm Hukuku Evrensellik Süreklilik*, çev: Yusuf Işıcık- Ahmet Yaman. İstanbul: Nida Yayınları, 2016.
- Kâsânî, Alaüddin Ebi Bekr b. Mesud. *Bedaiu's-Senai*. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 2003/1424.
- Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr. *el-Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an*. Beyrut: Risaletü'l-Alemiyye, 2012/1433.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*. Kiratşi/Pakistan: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslâmî, 1996/1417.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*. Beyrut: Daru'-Erkam, 1997/1418.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn b. Haccac en-Neysaburi. *el-Câmiu's-Sahih*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- Mv.F (el-Mevsuatü'l-Fıkhîyye)*. Kuveyt: Tabaatü Zatü's-Selam, 1984-1988.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsiru'n-Nesefi*. Dımeşk-Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2013/1434.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Ravzatu'Tâlibin*. Beyrut: Kütübü'l-İslâmî, 1991/1416.
- Okcu, Abdulmecit. "Nisa Süresi 29. Âyette Geçen 'Ticaret' Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukuki Yansımaları". *EKEV Akademi Dergisi*, (2015), 61/257-276.

- Razi, Abdulkadir. *Muhtaru's-Sıhah*. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1986.
- Şaban Zekiyyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev: İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Şafak, Ali. "İslâm Hukukunda Alışverişte Kâr Haddi", *İslâm Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, Ed. Ali Şafak, Hayreddin Karaman, 60-110. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmi*. Beyrut: Daru'l-Câmiyye, 1982.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed. *Neylü'l-Evtar Şerhu Muntaka'l-Ahbar*. Lübnan: Beytü'l-Efkarı'd-Devliyye, 2004.
- Şimşek, Murat. *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- TDK, "Narh" *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim 22.12.2019.
- TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim 06 Aralık 2018,
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1996.
- Ülgener, Sabri. *Tarihte Darlık Buhranları*. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni. *Tacu'l-Arus*. Kuveyt: Turas el-Arabiyye, 1973.

Kur'an Açısından Deprem Olgusu*

Mehmet KAYA

Doç. Dr, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Selçuk University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Konya, Türkiye

[✉ kayamehmet@selcuk.edu.tr](mailto:kayamehmet@selcuk.edu.tr)

[ORCID](https://orcid.org/0000-0003-0066-5232) orcid.org/ 0000-0003-0066-5232

Yazar
Author

Kaya, Mehmet. "Kur'an Açısından Deprem Olgusu". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023),
347-379.

[DOI](https://doi.org/10.53352/tevilat.1350366) doi.org/10.53352/tevilat.1350366

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 8.06.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 15.11.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında
yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

* Bu makale 21 Mayıs 2023 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Academy 1. Uluslararası
Deprem Çalışmaları Kongresi'nde sunulan "Kur'an'da Deprem Gerçeği" başlıklı
bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur. / This article was created by developing
the paper titled "The Fact of Earthquakes in the Quran" presented at the Academy
1st International Earthquake Studies Congress held in Istanbul on May 21, 2023.

Kur'an Açısından Deprem Olgusu

Deprem dünyanın varoluşundan bu yana farklı coğrafyalarda görülen bir olgudur. İnsanlara ve ekonomiye yönelik yıkıcı etkisi sebebiyle daha çok verdiği zararlar dile getirilse de yerkürenin dönüşümü için faydalı ve zorunlu bir tabiat olayıdır. Son birkaç yıl içerisinde ülkemizde meydana gelen depremlerin sayısının artması depreme ilişkin bilimsel çalışmaların hız kazanmasına neden olmuştur. Deprem çok boyutlu bir olgu olduğundan birçok bilimin inceleme alanına girmektedir. Deprem Kur'an'da da ele alınan bir olgudur. Kur'an'ın temel amacı insanların hidayeti olduğundan deprem de Kur'an'da bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu amaç sebebiyle Kur'an'da Dünya'nın hareketli yapısı hakkında verilen bilgiler dışında depremin bilimsel bir olgu olarak ele alınmadığı görülmektedir. Kur'an'da depremden çoğunlukla önceki kavimlerin helak aracı olarak bahsedilmesi gerek Kur'an araştırmalarında gerekse dinî söylemlerde depremin bir ceza unsuru olarak algılanmasına neden olmuştur. Araplar'ın gerek ilahi kitaplardaki bilgileri gerekse tarih bilgileri sebebiyle eski kavimler hakkında bilgi sahibi olmaları Kur'an'da depreme neden bu kadar çok yer verildiği hakkında ipucu vermektedir. Kur'an'ın ilk muhatapları gerek tarihi bilgi gerekse cezalandırma açısından ele alınsın ilk muhatapların hakkında bilgi sahibi oldukları ve kendi başlarına gelmesinden endişe ettikleri bir olgu ile korkutulmaktadır. Kur'an'da depremden mecazi ve hakiki anlamlarda bahsedilmektedir. Kur'an'da depremden insanın bedensel ve psikolojik açıdan sarsılması açısından mecazi olarak bahsedilmektedir. Hakiki anlamda ise Kur'an'da deprem ve işin vahametini göstermek, cezalandırma aracı, tehdit unsuru ve kıyametin bir unsuru olarak da bahsedilmektedir. Kur'an'da depreme çoğunlukla kıyamet anlatılarında değinilmesi depremin inkarcılar için bir tehdit, inanamlar için ise Allah'ın kudretinin ve ona karşı sorumluluğun hatırlatıldığı bir uyarı olarak görüldüğünü göstermektedir. Nitel araştırma yönteminin doküman analizi modeli ile hazırlanan bu çalışmada Kur'an'ın depreme ilişkin verdiği bilgiler incelenerek alana bir katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Deprem, Ceza, Tehdit.

Earthquake Phenomenon in The Quran

Earthquake is a phenomenon seen in different geographies since the existence of the world. Although it is mentioned that it causes more damage due to its destructive effect on people and the economy, it is a useful and necessary natural event for the transformation of the earth. The increase in the number of earthquakes in our country in the last few years has led to the acceleration of scientific studies on earthquakes. Since earthquake is a multidimensional phenomenon, it is handled in the field of study of many sciences. Earthquake is a phenomenon that is also discussed in the Quran. Since the main purpose of the Quran is the guidance of people, earthquakes are also discussed in this context in Quran. Due to this purpose, it is seen that the earthquake is not considered as a scientific phenomenon, except for the information given in the Quran about the moving structure of the Earth. The fact that the earthquake is mostly mentioned as a means of destruction of the ancient tribes in the Quran has caused the earthquake to be perceived as a punishment element in both Quranic studies and religious discourses. The fact that the Arabs have information about ancient tribes due to both the information in the divine books and the historical information gives to us a clue about why earthquakes are given so much place in the Quran. The first interlocutors of the Quran are intimidated by an accident that they know about and are afraid to happen to them, regardless of whether it is considered in terms of historical knowledge and punishment. Earthquakes are mentioned in the Quran in a figurative and literal sense. In the Quran, earthquake is mentioned metaphorically in terms of shaking people physically and psychologically. In the true sense, it is also mentioned in the Quran to show the gravity of the work, as a means of punishment, as an element of threat and as an element of the apocalypse. The fact that earthquakes are mostly mentioned in the Quran in the Doomsday narratives show that the earthquake is reveals as a threat for deniers and as a warning for believers, reminding them of Allah's power and responsibility towards him. In this study, which was prepared with the document analysis model of the qualitative research method, it is aimed to make a contribution to the field by examining the information given by the Quran about the earthquake.

Keywords: Tafsir, Quran, Earthquake, Punishment, Threatening.

Abstract

Giriş

“Yeraltı kaya birimlerinde depolanan enerjinin ani salınımı sebebiyle yerkürenin sarsılması”¹ ve “Yer kabuğunun derin katmanlarının kırılıp yer değiştirmesi veya yanardağların püskürme durumuna geçmesi yüzünden oluşan sarsıntı”² şeklinde tanımlanan deprem dünyanın³ oluşumunda rol oynayan tabiat olaylarından biri olmakla birlikte insanlar başta olmak üzere canlıların hayatını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi sebebiyle her dönem canlılığını korumuş bir olgudur. Özellikle ülkemizde son yıllarda meydana gelen İzmit ve Düzce depremleriyle ülkemizde bu olgu tekrar gün yüzüne çıkmış ve bu konuya bilimsel açıdan yaklaşma gerekliliği çeşitli çevrelerce dile getirilmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak ülkemizde gerçekleşen, 50.000’den fazla kişinin ölümüyle ve binlerce binanın yıkılmasıyla sonuçlanan deprem bu tabiat olayını bir daha gündeme getirmiştir. Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alan ve binlerce km fay hattı bulunan ülkemiz⁴ günümüze kadar birçok önemli depreme şahitlik etmiştir. Bunlardan sadece 1939 Erzincan, 1999 Gölcük ve Düzce, 2011 Van depremlerinde binlerce kişi ölmüştür.⁵ Bununla birlikte Kahramanmaraş merkezli 2023

* Bu makale 21 Mayıs 2023 tarihinde İstanbul’da düzenlenen Academy 1. Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi’nde sunulan “Kur’an’da Deprem Gerçeği” başlıklı bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

¹ Alva Kurniawan vd., *General Dictionary of Geology* (Yogyakarta/Indonesia: Environmental Geographic Student Association (EGSA), 2009), 18; ayr. bk. Yavuz Unat, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/231.

² İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 1/560.

³ Deprem sadece Dünya’ya ait bir olgu olduğu düşüncesi yaygın olmakla birlikte diğer gezegenlerde de depremler olmaktadır. NASA astronomları, 1969’da Ay’a yerleştirdikleri bir sismometre ile 1972 ve 1977 yılları arasında çeşitli depremler yakalamayı başarmıştır. Richter ölçeğine göre ortalama 5,5 büyüklüğünde olan bu depremler, insanlığın Dünya dışında tespit ettiği ilk depremler olarak kayda geçmiştir. Bu konuda bk. Özgür Can Özüdoğru, “Yıldızlarda Deprem Olur mu?”, *Bilim ve Teknik* 593 (Nisan 2017), 92; Harika Pelin Şengül, “Ay Depremleri”, <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/bilim-haberleri/ay-depremleri.html> (Erişim 12 Ağustos 2023).

⁴ Eşref Atabey, *Deprem* (Ankara: MTA Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000), 27.

⁵ Coşkun İşçi, “Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 3/9 (01 Haziran 2008), 974-976; “Büyük Depremler - B.Ü. KRDAE Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi”,

depremi bu olguya bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşılması konusunda daha büyük adımlar atılmasına zemin hazırlamış; deprem hakkında çeşitli akademik toplantı ve çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

İnsanoğlu için yıkıcı etkileri olmakla birlikte⁶ depremin; vadilerin, dağların oluşmasında, yeraltı kaynaklarının gün yüzüne çıkmasında; kısacası dünyanın şekillenmesinde önemli yararları da vardır. Büyük depremler belli aralıklarla meydana gelse de dünyanın çeşitli yerlerinde her an şiddetini hissedemediğimiz çok sayıda deprem meydana gelmektedir.⁷ Bu yönüyle depremler, insanoğlu başta olmak üzere dünya ve üzerindeki canlıların hayatına doğrudan ya da dolaylı olarak etki eden önemli tabii olaylarından biridir. Deprem; insanların ve hayvanların ölmesi, yaralanması; binaların yıkılması, taşıtların kullanılamaz hale gelmesi, altyapı ve üstyapı donatılarının tahrip olması gibi maddi yıkımlara sebep olduğu gibi depreme yakalanmış ya da ona şahitlik etmiş kişilerin ruhlarında da kalıcı hasarlar bırakmaktadır.⁸ Deprem daha büyük ölçekte uzun yıllar süresince düzeltilebilecek sosyolojik, psikolojik ve ekonomik yıkıma sebep olmaktadır.⁹

Depremler oluş nedenlerine göre üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki ve %90 oranla Dünya yüzeyinde en çok görüleni levha hareketleri sonucu oluşan tektonik depremlerdir. İkincisi yerin derinliklerindeki erimiş maddenin yeryüzüne çıkışı sırasındaki fiziksel ve kimyasal olaylar sonucunda oluşan gazların yapmış oldukları patlamalarla meydana gelen volkanik depremlerdir. Yanardağlara bağlı olan bu depremler yerel niteliktedir ve etki gücü sınırlıdır. Üçüncüsü ise yer altındaki boşlukların (mağara), kömür ocaklarında galerilerin, tuz ve jipsli

<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/> (Erişim 12 Ağustos 2023).

⁶ Rekha Agarwal, "Effects of Earthquakes on Environment", *Van Sangyan* 7/3 (Mart 2020), 21.

⁷ Agarwal, "Effects of Earthquakes on Environment", 21.

⁸ bk. Nevzat Tarhan, "Deprem Psikolojisi", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/22, 23, 24 (1999), 107-112; Şafak Nakajima, "Deprem ve Sonrası Psikoloji", *Okmeydanı Tıp Dergisi* 28/2 (2012), 151-152.

⁹ bk. Agarwal, "Effects of Earthquakes on Environment", 21; İbrahim Tomanbay, "Deprem, İnsan ve Sosyal Hizmetler", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 1/10 (Ekim 2000), 124-127.

arazilerde erime sonucu oluşan boşlukların tavan blokunun çökmesi sonucu oluşan çöküntü depremleridir.¹⁰

İnsanların depreme yönelik bakış açısı tarih boyunca farklılık göstermektedir. Bizans'ta deprem Allah'ın insanları korkutmak için meydana getirdiği bir olgu olarak görülürken bilim insanları depremi ay düzlemi olarak tanımlanan kırıklar üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması sonucunda gelişen bir olgu olarak değerlendirmektedir.¹¹ Din adamları ve halkın bir kısmı da depremi bir imtihan, işlenen kötülük ve günahlara yönelik bir cezalandırma ve Allah'ın kudretini gösterme aracı olarak görmektedir.¹² Bu değerlendirmelerde elbette depreme bakış açısı ve büyük ölçüde depremde yaşananlar sonucu bireyin dinî inançları ve toplumdaki dinî değerlerin etkileri rol oynamaktadır.¹³

Depreme böyle bir dinî yaklaşımda tabiat olaylarından ahlâkî ve manevi dersler almaya yönelik gayretlerin Kur'an tarafından teşvik edilmesi yanında eski ümmetlerin bir kısmının deprem vb. afetlerle helâk edilmesi, Allah'ı hatırlama ve bunlardan ibret alma şeklindeki dinî öğretilerle çeşitli kültürlerden beslenen dinî ve metafizik telakkiler etkili olmuştur.¹⁴ Bu yaklaşım sadece günümüz insanında görülmemektedir. İslam'ın ilk dönemlerinde de depreme benzer bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülmektedir. İslâm hâkimiyetindeki ülkelerin bir bölümü aktif fay hatları üzerinde bulunduğundan deprem Arap coğrafyasında bilinen bir olgudur.¹⁵ Bu sebeple Kur'an, Araplara bildikleri bu olgu üzerinden seslenmiştir. Arapların depreme bir ceza ve korkulması gereken bir olgu olarak yaklaşmaları, Kur'an'da depremin temelde bu amaçla ele alınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in rüzgâr estiğinde yahut siyah bulut gördüğünde Âd kavmine gelen azabın ümmetine de geleceği korkusuyla yüzünün şeklinin

¹⁰ İşçi, "Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?", 961.

¹¹ bk. Atabey, *Deprem*, 17.

¹² Bu konuda bk. 'Amr Abdülmün'im, *ez-Zelâzil ve esbâbuhu's-şer'iyye ve sübülû'n-necât minhâ* (Tantâ: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1993), 7-9.

¹³ Bu konuda bk. Naci Kula, "Deprem ve Kıyamet Benzetmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 9/9 (2000), 354.

¹⁴ Nuh Arslantaş, "Zelzele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/229.

¹⁵ Arslantaş, "Zelzele", 44/228.

değişmesi ve huzursuz olması¹⁶ Hz. Peygamber de dâhil nüzul dönemi Araplarının önceki helâk türleri hakkında bilgi sahibi oldukları ve aynı azabın kendi başlarına gelmesinden korktuklarını; dolayısıyla depremi ilahi bir cezalandırma olarak telakki ettiklerini göstermektedir.

1. Kur'an'da Deprem

Deprem Kur'an'da farklı âyetlerde çeşitli amaçlarla ele alınan bir olgudur. Kur'an'da ez-Zelzele/ez-Zilzâl adında müstakil bir sure de bulunmaktadır. Bu, depremin Kur'an'da ne denli önemli bir olgu olarak ele alındığını da göstermektedir. Kur'an kıyamete kadar tüm insanlara gönderilmiş bir kitaptır. Bununla birlikte bu kitabın ilk muhatabı olması sebebiyle Arap toplumunun algı ve bilgi seviyesi Kur'an'da değinilen konuların yönünü ve derinliğini etkilemiştir. Bu açıdan Kur'an'da Arap coğrafyası ve kültürüne dair izlere rastlanılması normaldir.¹⁷ Kur'an'da depreme ilişkin anlatıların arka planında da bu gerekçenin yattığı anlaşılmaktadır. Kur'an'da inkârcı bir tavır takınan Mekke müşriklerine, bu tavırlarında ısrar etmeleri halinde kendilerinden önce aynı topraklarda yaşayan önceki kavimler gibi deprem ile helak edilebilecekleri bildirilmiştir. Bu âyetlerde inananlara ise Allah'ın emir ve yasaklarına uyma konusunda dikkatli olunması gerektiği yönünde bir uyarı¹⁸ da bulunmaktadır.

Kur'an'ın ilk muhatapları depremi geçmiş kıssalardan bildikleri gibi bizzat tecrübe de etmiştir. Hadislerde bazı depremler hakkında bilgi verildiği gibi Hz. Peygamber'in depremi bizzat yaşadığı ifade edilir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi sahabeden önde gelenlerin bulunduğu bir sırada Nur Dağı'nın sallandığı ve Hz. Peygamber'in ona sabit

¹⁶ Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), "Salâtü'l-İstiskâ" 3.

¹⁷ bk. Emrah Dindi, *Arap Coğrafyası ve Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 9-10; Mehmet Kaya, *Kur'an'da Dağlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2000), 207.

¹⁸ Hidayet Aydar, "Bazı Kur'an Âyetlerinin Işığı Altında Kocaeli Depremine Bakış", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 19/20/21 (2001), 138.

durmasını emrettiği rivayet edilir.¹⁹ Hz. Peygamber'in hadislerinde depremlerin sayısının çoğalmasını kıyametin bir işareti olarak vurgulaması dikkat çekicidir.²⁰ Bunda, Kur'an'ın deprem ile ilgili anlatılarının çoğunun kıyametle ilişkili olması etkili olmuş olduğunu ifade etmek mümkündür. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde depremin kıyametle ilişkilendirilmesi onun Allah'ın kudretini göstermesinin yanı sıra bir azap figürü olarak algılanmasının temel sebebidir. Bu sebeple hadislerde depremlerden Allah'a sığınıldığı görülmektedir.²¹

Kur'an'da depreme çoğunlukla helâk edilen toplumların kıssaları ile kıyamet anlatılarında yer verilir. Temel amacı insanların hidayetini sağlamak olan Kur'an'da²² depreme de bu amaçla yer verilir. Bu sebeple depremin korkutucu sarsıntısına ve sonuçlarına odaklanılırken, depremin oluş gerekçesi hakkında bilimsel bir veri sunulmaz.

Kur'an'da varlık âleminin tamamı gibi yeryüzünün de Allah'ın mülkü olduğuna dikkat çekilir.²³ Bu noktada yeryüzündeki her şeyin oradaki gerçek büyüklük sahibi Allah'ın²⁴ bilgi,²⁵ kudret ve gözetimiyle gerçekleştiğine dikkat çekilirken²⁶ bir taraftan da insanoğlunun yeryüzündeki yetki ve sorumluluklarına dikkat çekilmektedir. Kendisine Allah'ın yeryüzünde koyduğu kanunlara uyması, aksi takdirde düzenin bozulacağı ve bunun sonucunda yine kendisinin zararlı çıkacağı hatırlatılır.²⁷

Temel amacı hidayet olan Kur'an'da depremin gerçekleştiği yeryüzü ile ilgili bilgi verilirken de bu hedef gözetilir. Bu bağlamda yeryüzündeki değişimlere ve orada yetişen ürünlere dikkat

¹⁹ Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Fedâilu's-sahâbe", 6; Muhammed b. İsa b. Sevra Tirmizî, *Sahîhu süneni't-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2000), "Menâkıb", 19.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "İstiskâ" 26.

²¹ Buhârî, "İstiskâ", 26.

²² el-Bakara 2/2.

²³ ez-Zümer 39/44, 63, 67; el-Feth 48/14; el-Hadîd 57/2, 5.

²⁴ el-Câsiye 45/38; el-Hadîd 57/4.

²⁵ Kâf 4; el-Mücâdile 7; et-Teğâbun 4.

²⁶ ez-Zuhrûf 43/85; ed-Duhân 44/7; el-Câsiye 45/26; en-Nebe' 78/36, el-Burûc 85/9.

²⁷ eş-Şûrâ 42/48.

çekilen²⁸ Kur'an'da yeryüzünde Allah'a iman edenler için deliller bulunduğu,²⁹ yeryüzündeki bu değişimlere analitik bir bakış açısıyla bakılması gerektiği ifade edilir.³⁰ Kur'an'ın indiği dönemdeki jeoloji biliminin ve teknolojinin düzeyi göz önüne alındığında bu inceleme emrinin yerin yüzeye yakın tabakaları hakkında olması gayet doğaldır. Bununla birlikte bugün bu emirlerin yeryüzünün daha derin tabakaları ve jeolojik oluşumları ile deprem tahminleri için yapılması konusunda olmasının önünde de bir engel yoktur. Bütün bunların yanı sıra daha ileride temas edileceği üzere, yer kabuğunun hareketli olduğu ve onun sabitlemesi için dağların yaratıldığına ilişkin âyetler bizlere bu noktada yol göstermektedir.

Kur'an'da deprem çeşitli fiillerle anlatılmaktadır. Bunlardan ilki زَلَّزَلٌ fiilidir. Kur'an'da bu kelime fiil ve mastar formunda dört farklı surede toplamda altı kez zikredilmektedir.³¹ Sözlükte "şiddetli sarsıntı" anlamına gelen bu kelime³² Kur'an'da yer sarsıntısı ve psikolojik sarsıntılar için el-Ahzâb ve ez-Zilzâl surelerinde fiil ve mastar formuyla birlikte kullanılarak yaşanılacak sarsıntının son derece büyük olduğu ifade edilmektedir.³³ Esasen "bir şeyin yerinden hızlıca kayması" anlamındaki زَلَّزَلٌ kelimesinden türetilmiş olan "zelzele" kelimesindeki bu tekrar anlamını güçlendirerek sarsıntının büyüklüğünü ifade ederken,³⁴ fiilin

²⁸ ez-Zümer 39/21.

²⁹ el-Câsiye 45/3; ez-Zâriyât 51/20.

³⁰ el-Hadîd 57/17.

³¹ bk. el-Bakara 2/214; el-Hacc 22/1; el-Ahzâb 33/11; ez-Zilzâl 99/1.

³² Cemaâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 11/308.

³³ bk. Mahmûd b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidit-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1987), 4/783.

³⁴ bk. Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân* (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.), 382; Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 32/254; İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Ribât b. Ali Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1431), 3/13.

mastarıyla desteklenmesi o güne kadar görülmemiş korkunç bir sarsıntıyı ve bu sarsıntının sürekliliğini ifade etmektedir.³⁵

Kur'an'da deprem için kullanılan bir diğer kelime ise **جَفَّ** fiilidir. Sözlükte "zelzele" kelimesi gibi "şiddetli sarsıntı" anlamına gelen bu kelime ondan daha geniş anlamda karada ve denizde gelen sarsıntıları ifade etmek için kullanılır.³⁶ Bununla birlikte bu kelime Kur'an'da bir âyette fiil formunda yer sarsıntısını ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁷

Kur'an'da depreme ilişkin yer verilen bir diğer kelime ise **رَجَفَ** fiilidir. Sözlükte "şiddetli sarsıntı" anlamına gelen bu kelime de hem kara hem de denizde meydana gelen depremleri ifade etmek için kullanılır.³⁸ Bu kelime canlı, cansız varlıkların sarsılmasını da içerisine alması bakımından **جَفَّ** fiilinden daha kapsamlı bir anlama sahiptir.³⁹ Kur'an'da bu kelime dört surede fiil, mastar ve isim formunda yedi kez kullanılmaktadır.⁴⁰ Kelimenin en-Nâzi'ât suresi 6. âyette **الرَّاجِفَةُ** şeklinde yeri ve dağları sarsacak kadar güçlü kıyamet sarsıntısının ismi olarak kullanıldığı görülmektedir. Âyette verilen bilgiye göre bu büyük sarsıntı birinci ve ikinci nefhada iki defa gerçekleşecektir.⁴¹

Kur'an'da doğrudan yer verilen bu kelimelerin yanı sıra depremle ilişkili bazı kelimelere de rastlanmaktadır. Bunlardan biri de **خَسَفَ** fiilidir. Yeryüzünün güçlü bir sarsıntıyla altının üstüne gelmesini⁴² ve üzerindikilerle birlikte çökmesini ifade eden bu

³⁵ Isfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 382; Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, 32/254.

³⁶ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-lüġa ve Sihâhu'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 3/1081; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/282.

³⁷ el-Vâkı'a 56/4.

³⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1810.

³⁹ bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/112-113.

⁴⁰ bk. el-A'râf 7/78, 91, 155; el-'Ankebût 29/37; el-Müzzemmil 73/14; en-Nâzi'ât 79/6.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/693.

⁴² Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 20/185.

fiile⁴³ Kur'an'da çoğunlukla inkarcıların ve günahkarların yerin dibine geçirilerek helak edilmesi anlatılırken yer verilir.⁴⁴ Bununla birlikte yeryüzündeki varlıkların yerin altında kaybolduğu gibi Ay'ın tutularak⁴⁵ ışığını kaybetmesini ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁴⁶

1.1 Kur'an'da Yer Kabuğunun Hareketli Yapısı Hakkında Verilen Bilgiler

Kur'an'da deprem çoğunlukla insanların hidayetini vesile olması ve Allah'ın kudretinin göstergesi olması açısından cezalandırma yöntemi ve kıyametin bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu amaçlara yönelik bilgilerin yanı sıra bazı âyetlerde yer kabuğunun hareketli yapısı hakkında da bilgi verilmektedir. Kur'an'da yedi âyette yer kabuğunun hareketli yapısına işaret edilmiş; yeryüzünün adeta beşik gibi sallandığı,⁴⁷ insanların huzurlu bir yaşam sağlayabilmeleri amacıyla bu sarsıntıların kazık görevi gören dağlar aracılığıyla hafifletildiği belirtilmiştir.⁴⁸ İnsanların yaşamı için dünyanın uygun hle getirildiği anlatılırken yeryüzünün uzatıldığının⁴⁹ ifade edilmesi ve bir yatak gibi⁵⁰ düz bir sath haline getirildiğinin⁵¹ belirtilmesi bilimsel bir açıklamadan çok ilk muhatapların bilgi seviyeleri gözetenilerek onlara dünyanın yaşanılır bir mekân haline

⁴³ Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* (Kahire: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 4/201.

⁴⁴ en-Nahl 16/45; el-İsrâ 17/68; el-Kasas 28/81, 82; el-'Ankebût 29/40; Sebe' 34/9; el-Mülk 67/16.

⁴⁵ el-Kiyâme 75/8.

⁴⁶ bk. Ebûbekr Muhammed el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheratü'l-lüğa* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/597; Kâfi'l-Kefâe İsmail Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/267; Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhassas* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1996), 2/377.

⁴⁷ et-Tâhâ 20/53.

⁴⁸ en-Nahl 16/15; el-Enbiyâ 21/31; en-Neml 27/61; Lokmân 31/10; er-Ra'd 13/3 âyetlerinde bu husus açıkça belirtilirken; el-Hicr 15/19; Kâf 50/7 âyetlerinde bu husustan dolaylı olarak bahsedilmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, *Kur'an'da Dağlar*, 71-87.

⁴⁹ er-Ra'd 13/2.

⁵⁰ el-Bakara 2/22.

⁵¹ el-Çâşiye 88/20.

getirildiğini; dünyanın adeta bir yatak konforunda⁵² esnetildiğini ve sarsıntılardan korunduğunu anlatmak için yapılan bir açıklama olarak anlaşılmalıdır.⁵³ Aksi halde Kur'an'ın, modern bilimin verilerine aykırı söylemlerde bulunduğu yönündeki iddialara⁵⁴ cevap vermek mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte Kur'an'da yeryüzünün insanlar için bir beşik yapıldığının ifade edilmesi⁵⁵ bu konforun ulaştığı nokta hakkında bilgi verilirken bu âyetlerin bir kısmında yer kabuğunun dağlarla sabitlendiği bilgisine yer verilmemesi⁵⁶ bu sarsıntıların dağlar aracılığıyla tamamıyla ortadan kaldırılmadığına; dünyada bölgesel çaplı sarsıntıların olabileceğine ve insanoğlunun rahatının bozulabileceğine de işaret etmektedir.

er-Ra'd suresi 3. âyette yeryüzünün uzatıldığının ifade edilmesinin ardından yer kürede birbirine komşu kıtaların olduğundan bahsedilmesi Alfred Wegener'in (ö. 1930) Dünya'nın kıtalarının süper kıtadan ayrılarak jeolojik zaman içinde hareket ettiği ve okyanus yatağı boyunca sürüklendiği yönündeki kıta kayması teorisi ile örtüşmektedir.⁵⁷

Kur'an'da yeryüzünün etrafından eksiltildiğinin belirtildiği er-Ra'd suresi 41. âyet tarihî bağlam açısından müşriklerin hâkimiyet alanlarının daraltılmasından bahsediyor⁵⁸ olsa da âyete bilimsel açıdan yaklaşan bazı müfessirler bu âyette dünyanın elips şekline işaret edildiği düşüncesindedir.⁵⁹ Dolayısıyla âyette sınırlı bir hacme sahip elips şeklindeki Dünya'nın yer kabuğu üzerindeki

⁵² M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 2003), 1/266; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, ts.), 6/3026.

⁵³ Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/33.

⁵⁴ Bu iddialar için bk. "Kuran'daki bilim dışı ayetler 1", <https://ateizm.blogspot.com/2010/11/kurandaki-bilim-ds-ayetler-1.html>, *Kuran'daki bilim dışı ayetler 1* (blog), 18 Kasım 2010; bu eleştirilere verilen cevaplar için bk. Abdürrahim Kızılşeker, "Bilime Aykırı Olduğu İddia Edilen Bazı Âyetler ve Bunların Değerlendirilmesi" 12/1 (2020), 16-51.

⁵⁵ en-Nebe' 78/6.

⁵⁶ Tâhâ 20/53; ez-Zuhruf 43/10.

⁵⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Esra Önde - Alper Gündüz, "Wegener'in Yapbozu", *Bilim ve Teknik Dergisi* 127 (2011), 68-71.

⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dîni*, 5/321-322.

⁵⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*, 6/3015; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 4/488.

genleşme ve büzüşme hareketlerine⁶⁰ işaret edilerek kıtaların hareketine göndermede bulunulmuş olması da muhtemeldir.

1.2. Mecazi Kullanım Olarak Deprem

Kur'an'da deprem çoğunlukla hakiki anlamda ele alınmakla birlikte Müslümanların ağır imtihanlarla sarsılmalarını ifade ederken mecazen dile getirilen bir olgudur. Bu âyetlerin birinde genel imtihan için diğerinde ise savaş esnasında insanın psikolojik durumunu anlatmak için "şiddetli sarsıntı" anlamındaki "zelzele" kelimesinin kullanılması savaş başta olmak üzere bazı imtihanların insan üzerinde bedensel ve psikolojik ağır etkiler bırakabileceğine işaret etmektedir.

Konuya ilişkin âyetlerden ilki şu şekildedir:

*"Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' demeye başladılar. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."*⁶¹

Konuya ilişkin bir diğer âyet grubu şu şekildedir:

*Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekteydi. Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz. İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar. Münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar ise 'Allah ve resulünün vaatleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi."*⁶²

Hendek Savaşı'nda inananların yaşadığı zorluğun anlatıldığı bu âyetlerde inananların durumları tasvir edilmiştir. Ölüm korkusu, günlerce süren kuşatma, açlık gibi sebeplerle sinirler gerilmiş, ordunun dayanma gücü iyice zayıflamıştı. Müminlerin

⁶⁰ Bu konuda bk. Stephen Marshak, *Instructor's Manual Essentials of Geology* (United States of America: W. W. Norton & Company, 2006), 355; Kurniawan vd., *General Dictionary of Geology*, 566; Önde - Gündüz, "Wegener'in Yapbozu", 69.

⁶¹ el-Bakara 2/214.

⁶² el-Ahzâb 33/9-12.

gözü düşmandan başka bir şey göremez olmuş, yürekleri yerinden çıkacak hle gelmişti.⁶³ Peygamberimiz ile savaşa katılan Ümmü Seleme (ö. 62/681), Hz. Peygamber'in savaşlarının en korkutucusunun Hendek olduğunu, Müslümanların geceleri korkudan sabaha kadar tekbir getirdiklerini haber vermektedir.⁶⁴ Müminler bu psikolojik durumun etkisiyle Allah'ın "İnananların galip geleceği" yönündeki sözüne muhalif olduğu düşüncesine kapılmışlardı.⁶⁵ el-Ahzâb suresi 12. âyette yer verilen münafıkların ifadelerine bakıldığında sahabenin böyle bir düşünceye kapılmalarında münafıkların bu sözlerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Âyette inananların içinde buldukları kötü şartlar sebebiyle yaşadıkları biyolojik ve psikolojik olarak sarsılmanın boyutu mecazen yerin şiddetli sarsıntısını ifade etmek için kullanılan "zelzele" kelimesiyle anlatılmıştır.⁶⁶ Âyette, peygamber olduğu halde Rasûlullah'ın da bu kötü şartlardan etkilendiği ve Allah'tan yardım talep ettiği ifade edilmektedir. Bu âyetlerde deprem dâhil insanların sıkıntıya uğradığı anda Allah'tan yardım istenilmesi gerektiği ve ardından onun yardımının sabreden müminlere ulaşacağı müjdesi de verilmektedir.

el-Ahzâb suresindeki âyetler savaşın korku ve açlık gibi bedenle ilişkili psikolojik etkilerinden bahsederken, el-Bakara suresindeki âyet sahabenin dolayısıyla insanın savaşa yönelik tutumu sebebiyle duyduğu endişeyi yani savaşın topluma yönelik çeşitli etkilerinden bahsetmektedir. Dolayısıyla savaş ve yapıldığı esnada hem de sonrasında maddi ve manevi yıkımlara sebep olan bir unsurdur. Nitekim Sebe' melikesi Belkıs bu gerçeği dile getirmiştir.⁶⁷ Konuya bu açıdan yaklaşan bazı müfessirler bu

⁶³ bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân* (Kahire: Heqr, 2001), 3/636, 19/25; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/526.

⁶⁴ Muhammed b. 'Amr Vâkıd Vâkıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 2/467-468.

⁶⁵ Ebûbekr Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Abdîrrahman el-Endelüsî İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri' Kitâbi'l-'Azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, ts.), 4/373.

⁶⁶ Ebû İshâk İbrahim b. Seriyî b. Sehl Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/219.

⁶⁷ en-Neml 27/34

âyetlerde Allah'ın, savaşın ekonomik, sosyal ve psikolojik dengeleri bozacağına; dolayısıyla insanlığın hayatında savaşın en aza indirilmesi gerektiğine işaret ettiği görüşündedir.⁶⁸

1.3. İşin Vahametini Gösterme Açısından Deprem

Kur'an'da bir işin vahametini ve Allah katındaki önemini belirtmek için mecazen depreme ilişkin unsurlara yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Allah tarafından zulüm olarak nitelenen şirkin⁶⁹ etki gücünün insanlar tarafından daha iyi anlaşılması için âyette dünya üzerindeki etkisine değinilmekte; Allah'a çocuk isnat etme gibi bir zulmün yeryüzünü bile etkileyeceği şöyle ifade edilmektedir:

"(Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler) Rahmân çocuk edindi' dediler. Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız. Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar."⁷⁰

Bu âyetlerde ayrıca Allah'ın merhametiyle muamele etmesine rağmen insanların kendisine şirk isnat ederek ona zulmettiği belirtilerek nankörce tavrına dikkat çekilmektedir. Bu nankör tavrın büyüklüğü deprem sonucu ortaya çıkan yer yarılmaları ile anlatılarak bu çirkin tavrın sarsıntısı insanların bildiği bir örnek üzerinden somutlaştırılmaktadır.⁷¹ Bazı müfessirler âyetteki ifadelerin hakikat ifade ettiğini, bu yönüyle şirkin büyüklüğüne ve Allah'ın kudretine delalet edildiği görüşünde olmakla birlikte⁷² bazıları ise şirkin büyüklüğünün temsil yoluyla ifade edildiği kanaatindedir.⁷³ Bununla birlikte Nûh, Semûd, Âd, Ahkâf ve diğer tabiat olaylarıyla cezalandırılıp helâk edilen toplumlarla onların yolundan gidenler inkârları ve eylemleriyle mevcut düzeni bozmakta adeta tabiatta ve sosyal yaşamda depreme sebep olmaktadır. Bu yönüyle âyette manevi sebeplerin maddi sonuçlar

⁶⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 3/51.

⁶⁹ Lokmân 31/13.

⁷⁰ Meryem 19/88-91.

⁷¹ bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/45.

⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 21/566-567.

⁷³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî-Te'vîlâtü Ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 7/262.

doğurabileceği vurgulanarak insanlar maddi ve manevi açıdan büyük yıkımlara sebep olan şirkten uzak durmaları konusunda uyarılmaktadır.⁷⁴ İleride de değinileceği üzere bu toplumlardan bazısının, sebep oldukları maddi ve manevi yaptıkları yıkıma uygun olarak depremle cezalandırıldıkları görülmektedir.

1.4. Cezalandırma Aracı Olarak Deprem

Kur'an'da yeryüzünde kibire düşen ve ilahlık iddiasında bulunanların üzerine taşlar savuran fırtınalar gönderilerek, korkunç sesle, yerin dibine gömülerek ve suda boğularak cezalandırıldıkları belirtilmektedir.⁷⁵ Bununla birlikte bu gerçek insanları yeryüzünde yaşanan her depremin bir ceza olduğu düşüncesine de sevk etmemelidir.⁷⁶ Zira deprem Allah'ın dünyanın değişim ve dönüşümü amacıyla ortaya koyduğu bir tabiat olayıdır. Kur'an'da inananların da çeşitli yöntemlerle imtihan edileceği belirtilmekte; bu imtihanlar karşısında sabırlı ve mütevekkil bir tavır takınanın kazançlı çıkacağı ifade edilmektedir.⁷⁷ Hz. Peygamber'in göçük altında kalmak da dahil çeşitli musibetler sonucu ölenlerin şehit olduğunu belirtmesi⁷⁸ bu tarz olayların ceza olarak değerlendirilmesinin yanlışlığını da ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Kur'an'da depremden geçmiş kavimlerden kibirli bazı kişilerin cezalandırma yöntemi olarak da bahsedilmektedir. Buna göre mütekebbir kişiler yerin dibine geçirilerek iddialarının aksine onları küçük düşüren bir azap ile cezalandırılmıştır. Bu çerçevede ticari faaliyetlerinde dürüst bir tavır takınmayan inkârcı Semûd kavminin, homoseksüel bir yaşantıyı benimseyen Lût kavminin, inkarda ileri giden Medyen halkının, malıyla büyülenen Kârûn'un büyük bir sarsıntı sonucu helâk edildiği; Allah'a şirk koşarak Hz. Mûsâ'ya verdikleri sözde

⁷⁴ bk. Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 12/201.

⁷⁵ el-'Ankebût 29/40; konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammet Karaosman, "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 106-111.

⁷⁶ Karaosman, "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu", 116.

⁷⁷ el-Bakara 2/155/157.

⁷⁸ Buhârî, "Cihâd", 30.

durmuyan İsrâiloğulları'nın ise büyük bir sarsıntı ile korkutuldukları anlatılır.

Sâlih (a.s.)'ın peygamber olarak gönderildiği Semûd kavminin depremle cezalandırılması Kur'an'da şöyle aktarılmaktadır:

*"Derken, o deveyi keserek öldürdüler, böylece rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir.' dediler. Bunun üzerine onları o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler."*⁷⁹

Bu âyetlerde ifade edildiğine göre Semûd halkı Sâlih peygambere iman etmeyip onun emirlerine karşı geldikleri için şiddetli bir sarsıntı ile helak edilmiştir. Semûd kavmi geniş düzlüklerde tarımla uğraşıp dağların içine yaşam alanları yontmuş ve böylelikle kibre düşmüşlerdi.⁸⁰ Dağların içerisine güvenli evler yaparak Allah'ın azabından kurtulacaklarını düşünüyorlardı.⁸¹

Semûd kavminin helâk ediliş biçimiyle ilgili olarak Kur'an'da, Sâlih peygamber ve ona tâbi olan küçük bir grup hariç hepsinin şiddetli sarsıntı (racfe) (el-A'râf 7/78), korkunç bir ses, gök gürlemesi (sayha) (Hûd 11/67; el-Hicr 15/83; el-Kamer 54/31) ve yıldırımla (sâika) (el-Fussilet 41/17; ez-Zâriyât 51/44) cezalandırıldıkları ve üç günün sonunda helâk oldukları belirtilmektedir. Cezalandırmayla ilgili bu açıklamaların, Semûd'un üç farklı ceza türüne değil yer sarsıntısından önce veya onunla birlikte meydana gelen ses ve ışık olgusuna işaret ettiği düşünülebilir. Racfenin çok gürültülü ve dehşet verici bir sarsıntıyı ifade etmesinden ve Hicaz'da özellikle Medâinüsâlih denilen bölgedeki volkanik arazi yapısının varlığından hareketle Semûd kavminin volkanik bir patlama sonucunda helâk olduğu düşüncesinde olanlar da vardır.⁸² Bazı müfessirlere göre ise Semûd

⁷⁹ el-A'râf 7/77-78.

⁸⁰ el-A'râf 7/74.

⁸¹ Elmalılı, *Hak Dîni*, 5/391.

⁸² bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı meal-tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 1/281; Celal Kırca, "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 36/501.

kavmi yıldırım sonucu oluşan güçlü bir sesin sebep olduğu şiddetli sarsıntı sonucu helak olmuştur.⁸³

Allah, kurtuluşu yüksek dağlara sığınmakta arayan Semûd kavmini kibirleri sebebiyle ayaklarının altındaki yerden gönderdiği deprem ile helak edilmiştir. Mekkeli azgın inkarcılarla onlardan sonra gelecek olan aynı karakter ve inançta olanlarla sanatlarına, güçlerine, evlerinin ve kalelerinin sağlamlığına güvenip bunları yıkılmaz, harabeye çevrilmez ve kendilerini azap ve helakten korur sanan Semûd kavmi arasında büyük bir benzerlik söz konusu olduğundan küfrü benimseyip zulmü davranış biçimi haline getiren kavimlerin acıklı sonlarını hatırlatmakta ve birer ibretli misal olarak kalp ve zihinlere nakşetmektedir.⁸⁴

Kur'an'da Lût (a.s.)'ın kavminin homoseksüel bir yaşam sürdükleri için depremler helak edildikleri anlatılır. Konuya ilişkin âyetler şöyledir:

Şehir halkı sevinerek geldiler. Lût, 'Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın.' dedi; Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin.' 'Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?' dediler. Lût, 'İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) yaparsanız' dedi. (Ey resulüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayiverdi. Ardından yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık.⁸⁵

Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine şaganak halinde, rabbin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zalimlerin başından hiç eksik olmaz.⁸⁶

Lût kavminin üzerlerine taş yağdırılarak helak edildiği belirtilir. Bu âyeti yorumlayan bazı müfessirler ve araştırmacılar konuya ilişkin farklı görüşler ortaya koymuştur. Bazıları Lût kavminin şehrin alt üst edilmesi yani güçlü bir depremle yok edildiği görüşünderken⁸⁷ bazıları ise volkanik patlamayla etrafa

⁸³ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)* (el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 8/450.

⁸⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*, 6/3243-3244.

⁸⁵ el-Hicr 15/67-74.

⁸⁶ Hûd 11/82-83.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/119; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/490.

saçılan taşlar sebebiyle helak edildiği görüşündedir.⁸⁸ Bazı araştırmacılar Lût kavminin önce korkunç bir ses duyup ardından üzerlerine taşlaşmış çamur yağması, şiddetli bir volkanik patlama ile helâk edildikleri yönündeki görüşü öne çıkarsa da⁸⁹ yakın zamanda Lût kavminin yaşadığı bölgeye gerçekleştirdiğim seyahat esnasında yaptığım araştırmada da teyit ettiğim gibi o bölgede volkanik bir dağın olmaması⁹⁰ Lût kavminin patlama sonucu değil, sarsıntı sonucu helak edildiği yönündeki görüşü desteklemektedir. Her ne kadar geçmişte Medine yakınlarında volkanik patlamalar olduğu belirtilmekle⁹¹ tarihteki en büyük patlama olarak kayıtlara geçen Tambora Dağı patlamasındaki lav kül püskürtme hacminin 160 km² olduğu⁹² bilgisi göz önünde bulundurulduğunda 1200 km uzaklıktaki bir yerleşim yerinin bu patlamalardan etkilenmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca bu coğrafyada bulunan Ölü Deniz'in tektonik bir göl olması⁹³ da bu bölgede güçlü bir yer sarsıntısının olduğunu göstermektedir.

Kur'an'da depremle helak edilen bir diğer topluluk ise Şuayb (a.s.)'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen halkıdır. Kur'an'da anlatıldığına göre Medyen halkının helakinde depremin yanı sıra korkunç bir ses⁹⁴ ve yıldırım⁹⁵ da eşlik etmiştir. Şuayb (a.s.)'ı inkârda ileri giden ve bozgunculuk çıkararak, ölçü ve tartıda haksızlık yapan Medyen halkının depremle helâki Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır:

⁸⁸ Ömer Faruk Harman, "Medyen" (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 28/346.

⁸⁹ bk. Mustafa Öztürk, "Mü'tefike", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/185-186.

⁹⁰ Dünyadaki yanardağların dağılımını gösteren harita için bk. "Dünya Volkan Haritası", <https://www.mapharita.com/cografya-atlasi/dunya-volkan-haritasi> (Erişim 23 Temmuz 2023).

⁹¹ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1988), 13/190; ayr. bk. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Hare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/16/244; Yusuf Tatar, *Genel Jeoloji* (İstanbul, 2015), 451.

⁹² Bu konuda bk. "Tambora Dağı", <https://placeandsee.com/tr/wiki/tambora-dagi?spmchkbj=spmprvbj52717ifoD6jkaz1D5fBG00DDa2> (Erişim 24 Temmuz 2023).

⁹³ Mustafa L. Bilge, "Lut Gölü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 27/230.

⁹⁴ Hûd 11/67.

⁹⁵ ez-Zâriyât 51/44.

Kavminin inkârcı ileri gelenleri, 'Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız.' dediler. Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayiverdi de yurtlarında yere serilip kaldılar. Şuayb'ı yalanlayanlar sanki orada hiç yurt tutmamış gibi oldular. Böylece asıl hüsrana uğrayanlar, Şuayb'ı yalanlayanlar oldu.⁹⁶

Medyenlilere de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. 'Ey kavmim' dedi, 'Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın.' Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.⁹⁷

Hız. Şuayb'ın tavsiyelerine uymayıp inkâr ve bozgunculukta direnen Medyen halkının da aynı bölgede daha önce yaşamış olan Semûd ve Lût kavimleri gibi volkanik bir patlamanın getirdiği gürültü ve sarsıntı ile helâk edilmiş olabileceği ifade edilmekle⁹⁸ birlikte Lût Kavminin depremle helâk edildiği yönündeki görüşümüz Medyen halkının helaki için de geçerlidir. Ayrıca el-Hâkka suresi 6. âyette helâkin içerisinde Allah, kibirlenen Medyen halkını iddialarının aksine yerden gelen güçlü bir sarsıntıyla cezalandırmış, ayaklarının altından ve üstlerinden gelen büyük azap sebebiyle oldukları yerde can vermiştir.⁹⁹ Bu büyük depremle Medyenlilerin medeniyet adına yaptıklarından hiçbir eser kalmadı ve ülkeleri de üzerinde hiç insan yaşamamış hâle geldi.¹⁰⁰ Allah el-Hâkka suresi 5. âyette yaşanan sarsıntının helâk edici boyutunu sadece sıfatı zikrederek aktarmıştır.¹⁰¹

Kur'an'da depremle cezalandırıldığı belirtilen bir diğer kavim ise İsrâiloğullarıdır. Firavun'un zulmünden Hz. Mûsâ tarafından kurtarılan İsrâiloğulları Kızıldeniz'i geçerek Tûr Dağı'na yakın bir yerde konaklamış¹⁰² bu esnada Allah ile konuşmak üzere Tûr

⁹⁶ el-A'râf 7/90-92.

⁹⁷ el-Ankebût suresi 29/37-38.

⁹⁸ Harman, "Medyen", 28/346; Kur'an'da cezalandırılan kavimler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Saylık, "Kur'an'da Depremle Helâk Edilen Kavimler", *Dicle İlahiyat Dergisi* 19/2 (2017), 140-156.

⁹⁹ bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/319.

¹⁰⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri*, 7/237.

¹⁰¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/214.

¹⁰² bk. el-Bakara 2/49-51; konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, *Kur'an'da Dağlar*, 127.

Dağı'na çıkan Hz. Mûsâ döndüğünde İsrâiloğulları'nı Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeline taparken bulmuştur.¹⁰³ Hz. Mûsâ İsrailoğulları'nın buzağıya tapınma günahından tevbe etmeleri için seçtiği yetmiş kişiyle birlikte Tûr Dağı'na çıkmış, burada onun Allah ile konuşmasına şahit olduktan sonra Allah'ı görmeden kendisine iman etmeyeceklerini belirtmeleri üzerine kendilerini yıldırım çarpmış¹⁰⁴ ve şiddetli bir sarsıntıyla sarsılmışlardır. Bu sarsıntı Kur'an'da şöyle anlatılır:

*Mûsâ belirlediğimiz vakitte buluşmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: 'Ey rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen bağışlayanların en iyisisin. Bize bu dünyada da ahirette de iyilik yaz. Şüphesiz biz sana yöneldik' Allah şöyle buyurdu: 'Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır, ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.'*¹⁰⁵

İsrâiloğullarının Tûr Dağı'nda şiddetli bir sarsıntıyla sarsılmalarının sebebi hakkında müfessirler farklı görüşler belirtmiştir. Bir kısmı onların buzağıya tapmaları sebebiyle¹⁰⁶ bir kısmı ise Allah'ı görme talebi sebebiyle dağın sarsıldığı görüşündedir.¹⁰⁷ Bununla birlikte el-Bakara suresi 63. âyette İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'ya itaat edeceklerine yönelik biatlerine aykırı davranışlarda bulunması¹⁰⁸ ve el-A'râf suresi 155. âyette fiile dikkat çekilmesi onların buzağıya tapmak ve peygambere karşı gelmek gibi fiilleri sebebiyle dağın sarsıntısıyla cezalandırıldıklarını göstermektedir.¹⁰⁹ Dağ hem onları cezalandırma hem de doğru yola gelmeleri için bir kendine getirme aracı olarak sarsılmıştır. Binlerce ton ağırlığında ve kökleri yer

¹⁰³ bk. Tâhâ 20/80-98.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/54-56.

¹⁰⁵ el-A'râf 7/155-156.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/49.

¹⁰⁷ Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, 9/186.

¹⁰⁸ bk. Elmalılı, *Hak Dîni*, 1/374.

¹⁰⁹ bk. Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*, 3/1542.

tabakasının kilometrelerce altına uzanan dağın sarsılması, İsrâiloğulları'nın düştükleri hatanın büyüklüğünü de göstermektedir. Bununla birlikte Allah İsrâiloğulları'nı Semûd kavmi gibi sarsıntıyla helâk etmemiş, kendilerine hatalarından dönmeleri için fırsat tanımıştır.

Yaşadıkları bu tecrübeden ders almayan İsrâiloğulları nankör ve şımarık hallerini sürdürmeye devam etmiştir. Allah, İsrâiloğulları'nı doğru yola getirmek için ilk buluşmada sarstığı Tûr Dağı'nı ikinci buluşmada onların üzerlerine kaldırmıştır. Bu husus Kur'an'da şöyle anlatılır:

*"Hatırlayın ki, sizden sağlam bir söz almış, üzerinize de dağı kaldırmıştık. 'Size verdiğimiz sıkı tutun, onda bulunanları daima hatırlayın; umulur ki korunursunuz' (demiştik)."*¹¹⁰

Allah'ın Tûr Dağı'nı sarsması ve onu İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırması yer kabuğunu sabitleyerek insanları sarsıntıdan korumak için var edilen dağların¹¹¹ yeri geldiğinde onun yaratıcısı tarafından bir azap unsuruna dönüşebileceği ve Allah'ın her şey gücünün yeteceği mesajını vermesi açısından önemlidir.

Dağın havaya kaldırılması akılları hayrette bırakmakta ve hakkı yalanlayanı tasdike, şüphe duyanı ise inanmaya zorlamaktadır. İsrâiloğulları da bu gerçeği anlamış, tevbe ederek buzağıya tapmamak ve emirlerine uymak konusunda Hz. Mûsâ'ya söz vermiştir.¹¹²

Kur'an'da depremin ceza olarak uygulandığı kavimlerin yanı sıra kişilerden de bahsedilmektedir. O kişi de Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın kavminden olup ona karşı taşkınlık eden, hazinelerinin anahtarlarını ancak güçlü bir topluluğun taşıyabildiği, zenginliğini kendi bilgisiyle elde ettiğini iddia eden ve onunla mağrur bir kişi olarak aktarılan Kârûn'dur. O, kavminin arasına bütün ihtişamıyla çıktığı ve bazı insanların da kendisi gibi olmayı arzu ettikleri anda malı ve mülküyle birlikte yerin dibine geçirilmiştir. Konu Kur'an'da şöyle anlatılır:

¹¹⁰ el-Bakara 2/63.

¹¹¹ bk. en-Nahl 16/15; er-Ra'd 13/13, el-Hicr 15/19, el-Enbiyâ 21/31, en-Neml 27/61, Lokman 31/10 vd.

¹¹² bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/537-538; Ahmed b. Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Şeriketü Mektebeti Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 1/136.

Kârûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara zulmetmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: 'Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğiinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.' Kârûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kârûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!' dedi. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dedi: 'Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.' Sonunda biz onu ve sarayını yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi kendini kurtarabilecek durumda da değildi.¹¹³

İlgili âyetler incelendiğinde Kârûn'un İsrâiloğulları'na yönelik zulmü, yeryüzünde fesat çıkarması ve kibri sebebiyle aynı özelliklere sahip Semûd kavmi gibi yerin dibine geçirilerek cezalandırıldığı görülmektedir. Bu iki helâkte dikkat çeken husus, kişinin iddiasının aksi yönünde cezalandırılmasıdır. Yani kibirlenen Semûd kavmi ve Kârûn yerin dibine geçirilerek hem cezalandırılmış hem de itibarları ayaklar altına alınmıştır. Bu olay Kârûn'a benzemek isteyen insanlar için de ibret vesikası olmuştur.¹¹⁴

1.5. Tehdit unsuru olarak Deprem

Allah Kur'an'da Araplar'ın bildiği ve korktukları depremi, onları tehdit aracı olarak da zikretmektedir. Hz. Peygamber'e kötülük yapmayı planlayan müşrikler geçmiş kavimlerin kıssalarından cezalandırma aracı olarak bildikleri depremle tehdit edilmektedir. Bu husus şu âyetlerde dile getirilmektedir:

Şimdi şu kötülükleri planlayanlar, Allah'ın onları yerin dibine geçirmeyeceğinden veya hiç bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden ya da onlar işe güce dalmışken Allah'ın kendilerini kısıvrak yakalamayacağından emin mi oldular? Onların bunu engelleme güçleri de yoktur.

¹¹³ el-Kasas 28/76-81.

¹¹⁴ bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/18-19.

Yoksa Allah'ın içlerine felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağına dair bir güvenceleri mi var? Ama sizin rabbiniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir.¹¹⁵

Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Bir de bakarsınız yeryüzü sallanmıştır!¹¹⁶

Bu âyetlerde hem Semûd kavmi ve Kârûn kıssalarına telmihte bulunularak Hz. Peygamber'e kötülük yapmayı arzulayan Mekke müşriklerine yönelik tehdidin gücü artırılmaktadır. Elde edilen nimet ve imkanların yerle bir edilerek o kişiye verilen mal ve yetkilerin elinden alınacağı bildirilen bu âyetlerde mecazen de müşriklerin tüm itibarının yerle bir edileceği mesajı verilmektedir.¹¹⁷ Âyetlerde depremin sebep olduğu çökmelere değinilerek ceza hem somutlaştırılmakta hem de etki gücü artırılmaktadır. Belirtilen imkânların iyi değerlendirilmesi gerektiği yönünde ikazlar içeren bu âyetlerde insanların, yeryüzündeki nimetlerden yararlanırken azgınlık ve taşkınlık göstermemeleri gerektiğine, aksi takdirde yeryüzünde şiddetli felâketlerin, yıkımların vuku bulacağına, böylece Allah'ın gönderdiği peygamber ve onun uyarılarını önemsemeyenlerin şiddetle cezalandırılacaklarına dikkat çekilmektedir.¹¹⁸

Bu âyetlerde yetim ve fakir olması sebebiyle onu küçümseyen ve peygamberliği kendisine yakıştırmayan Mekke müşriklerinin¹¹⁹ kibirli tutumlarına dikkat çekilmekte; kendilerine bu kibirlerinde ısrar etmeleri durumunda onlardan önce aynı tutum sebebiyle yerin dibine geçirilerek helâk edilen kişi ve toplumların akıbetleri ile tehdit edilmektedir.

1.6. Kıyametin Bir unsuru Olarak Deprem

Kur'an'da kıyamet anlatılarında insanları sarsıcı ve kendine getirici bir unsur olarak depreme sıklıkla başvurulmaktadır. Büyük dönüşümler büyük sarsıntılar sonucu olduğundan Kur'an'daki kıyamet anlatılarında depremlere değinildiği anlaşılmaktadır. Zira

¹¹⁵ en-Nahl 16/45-47.

¹¹⁶ el-Mülk 67/16.

¹¹⁷ bk. Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*, 7/3320.

¹¹⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 5/422.

¹¹⁹ bk. ez-Zuhrûf 43/31.

zaman ve mekân açısından sonsuz bir âleme dönüşüm için bu geçici ve küçük âlemden derin sarsıntıların olması gerekmektedir. Kıyametle birlikte dünya ve göklerin değişime uğrayıp başka bir âleme dönüşeceği¹²⁰ için Kur'an'da yeryüzündeki büyük sarsıntıya dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu anlatıların hemen hepsinin Mekkî surelerde yer alması ahiret hayatını ve yeniden dirilişi inkâr eden müşriklere yönelik bildikleri ve korktukları bir olgu üzerinden tehdidin amaçlandığını gösterdiği gibi inananlar için de bir uyarı içermektedir.¹²¹ Kur'an'da bu bağlamda ana teması kıyametteki yer sarsıntısı olan ez-Zelzele/ez-Zilzâl suresi yer almaktadır. İsmi geçen surede kıyamette yaşanacak büyük sarsıntı şu şekilde anlatılmaktadır:

“Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında, yer ağırlıklarını dışarı attığında, insan, ‘Ne oluyor buna!’ dediğinde, o gün yer, bütün haberlerini rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır. İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye farklı gruplar halinde (buldukları yerden) çıkarlar. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.”¹²²

Dünyada gerçekleşen depremler kıyamettekine nispetle çok küçük kalacağı¹²³ için kıyamet sarsıntılarında “şiddetli sarsıntı” anlamına gelen زلزل kelimesinin seçildiği, bu surede de filin masterla desteklenerek depremin devamlılığına işaret edildiği görülmektedir. Surede parçayı anarak bütünün kastedilmesi kuralı gereği yeryüzü üzerinden kainattaki sistemin bütünüyle sona ermesi, bir değişim ve dönüşüm anlatılmaktadır.¹²⁴ Surede belirtildiği gibi kıyametteki yer sarsıntısı o kadar büyük olacak ki yer altındaki her şey yerin üstüne çıkacak, yeryüzü adeta ters yüz olacaktır. Sarsıntının dehşetinden yeryüzünün paramparça

¹²⁰ İbrâhîm 14/52.

¹²¹ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî-en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431), 6/318.

¹²² ez-Zilzâl 99/1-9.

¹²³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri*, 13/17.

¹²⁴ Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016), 2/771.

olacaktır.¹²⁵ Yeryüzünde sakin biçimde üzerinde yaşarken birden sarsıntıya yakalanan insan şaşkınlığını gizleyemeyecektir.

Bu surede depremin sonucu olarak yerin ağırlıklarını atmasına dikkat çekilmektedir. Bu ifade sarsıntının büyüklüğünü gösterdiği¹²⁶ gibi depremin gerçekleri ortaya çıkarma işlevine de değinilmektedir. Zira bu büyük sarsıntı sebebiyle yeryüzü dümdüz olacak ve içerisindeki her şey gün yüzüne çıkacaktır.¹²⁷ Bu ifadeye, yeryüzündeki ölülerin diriltilerek dünya hayatının son bulup ahiret hayatına geçişin ilk safhasına işaret etmesi yönüyle¹²⁸ kıyametteki büyük depremin köklü dönüşümün ilk basamağı olması açısından değinildiğini belirtmek de mümkündür.

Kur'an'da bu büyük sarsıntısının insanın fizyolojisi ve psikolojisi üzerindeki etkileri hakkında da bilgi verilmektedir. Bu husus Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır:

*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. İnsanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir.*¹²⁹

Suredeki hitabın tüm insanlığa yönelik olması kıyametin bu dehşetli sarsıntısından herkesin etkileneceğini göstermektedir. Bu sarsıntı sebebiyle çocuğunu onun için canını verebilecek derecede seven anne bile yavrusunu unutup kendi başının derdine düşecektir.¹³⁰ Kıyametteki sarsıntının çocuğuna duyduğu merhametiyle ön plana çıkan anneler üzerinden anlatılması depremin etkisinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Ayrıca surenin doğrudan “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının.” ifadesiyle başlaması bu büyük sarsıntıdan Allah'a sığınılması gerektiğini ortaya koymaktadır.¹³¹ Zira bu büyük korku insanların fiziksel ve psikolojik dirençlerini kıracak; hamile

¹²⁵ Kâf 50/44; el-Fecr 89/21.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/597.

¹²⁷ el-İnşikâk 84/3-4.

¹²⁸ bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/254.

¹²⁹ el-Hacc 22/1-2.

¹³⁰ 'Abese 80/34.

¹³¹ bk. bk. Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, 3/13.

bayanlar o anın dehşetinden duydukları korkudan ötürü çocuklarını düşürecektir. Bu büyük sarsıntı insanların psikolojisini de etkileyecek, ateşin etrafındaki kelebekler gibi bilinçsizce hareket edecektir.¹³²

Kur'an'da kıyametteki sarsıntının etkisiyle insanların yaşadıkları korku şöyle anlatılmaktadır:

*"O gün sarsılan şiddetle sarsılır, onu ikinci sarsıntı izler. İşte o gün korkudan yürekler ağza gelir. (İnsanların) gözlerine korku çöker."*¹³³

Bu âyetlerde belirtildiği üzere sûrun üflendiği her iki esnada iki dehşetli sarsıntı olacak¹³⁴ ve kâfirlerin yüreklerinde hissettikleri korku gözlerinden okunacaktır.¹³⁵ Korku ve çaresizliği iliklerine kadar hisseden kâfirler,¹³⁶ kendilerinden önce helâk edilen inkârcıların yaşadıkları bu ruhsal ve fiziksel çöküntünün aynısını kıyametteki bu büyük iki sarsıntı esnasında yaşayacaklardır.¹³⁷

Şu âyetler dağlar üzerinden yeryüzündeki sarsıntının büyüklüğünü ve evrendeki dönüşümü veciz biçimde anlatmaktadır:

*Sûra bir defa üflendiğinde; yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir defa çarptırılarak darmadağın edildiğinde; işte o gün olacak olur. Gök yarılr, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür.*¹³⁸

Kur'an'da kıyametteki sarsıntının etkisinin çoğunlukla dağlar üzerinden anlatılması dikkat çekmektedir. Kur'an'da yeryüzündeki en büyük ve metanetli unsurların bile bu büyük sarsıntılar sebebiyle harekete geçeceği belirtilerek kıyametteki sarsıntının korkunçluğunun büyüklüğü hakkında bilgi verilmektedir.¹³⁹ Yer kabuğundaki sarsıntıları engellenmesi için yaratılan devasa dağların Allah'ın istemesi halinde dünyanın yok olmasında da rol

¹³² el-Kâri'a 101/4.

¹³³ en-Nâzi'ât 79/6-9.

¹³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/693.

¹³⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 31/35.

¹³⁶ el-Kalem 68/43.

¹³⁷ bk. el-Me'âric 70/44.

¹³⁸ el-Hâkka 69/13-16; konu hakkındaki diğer âyetler için bk. el-Vâkı'a 56/1-6; el-Müzzemmil 73/14; el-Mürselât 77/10.

¹³⁹ bk. Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1383), 5/362.

oynayabileceği belirtilen bu âyetlerde dağların kıyametteki dehşetli sarsıntı sebebiyle harekete geçeceği, un ufak olup toz toprak haline getirilerek savrulacakları anlatılarak¹⁴⁰ insanların büyük nesnelere bile bu hle getiren o günde kendilerini nasıl bir sonun beklediği hakkında derin düşünceleri ve ibret alarak o güne hazırlıklı olmaları istenmektedir.¹⁴¹

Sonuç

Deprem tarihi dünyanın tarihiyle eşdeğerdir. İnsanlar için doğrudan ya da dolaylı zararları ile öne çıkmakla birlikte deprem dünyanın değişim ve dönüşümü için gereklidir. Son yıllarda ülkemizde on binlerle ifade edilecek insanın ölümüne ve büyük ekonomik kayıplara neden olan çok sayıda depremin yaşanması bu olguya bilimsel bakılmasını zorunlu kılmış; konuya ilişkin akademik çalışmalar hız kazanmıştır.

Deprem çok yönlü bir olgu olduğundan çeşitli bilim dalları tarafından inceleme konusu yapılmaktadır. Bu kapsamda deprem jeoloji, sosyoloji, ekonomi, psikoloji gibi birçok bilim dalı tarafından incelenmektedir. Deprem Kur'an'da da değinilen bir olgudur. Bununla birlikte Kur'an'ın temel hedefi hidayet olduğundan bu ilahi kitapta çoğunlukla deprem de bu amaç doğrultusunda ele alınmaktadır. Kur'an'da yer kürenin hareketli yapısına ilişkin bilimsel bazı bilgiler verilmekle birlikte çoğu âyette deprem insanların doğruları görmesine yardımcı olan dini bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Kur'an'da depremler ilgili âyetlerin çoğunlukla Mekkî surelerde yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi Allah ve ahirete inanmamakta direnen Mekkeli müşriklere yönelik onların bildikleri ve korktukları bir olgu üzerinden yönelik bir tehdit edilerek hidayete ulaşmalarını sağlama amacıdır. Bu yönüyle Kur'an'da depreme çoğunlukla önceki kavimlerin kıssalarından haberdar olan müşriklerin inkarlarının cezasını tarihsel bir gerçeklik üzerinden somutlaştırmak amacıyla zikredilen helak türlerinden biri olarak bahsedildiğini ifade etmek mümkündür.

¹⁴⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, *Kur'an'da Dağlar*, 178-194.

¹⁴¹ Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, 2/984-985; ayr bk. Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 3/304.

Bununla birlikte temelde müşriklere yönelik bu âyetler sonraki Müslümanlar arasında bağlamından kopuk olarak okunmuş ve depreme tamamıyla Allah'ın insanları cezalandırdığı ya da korkuttuğu bir olgu olarak yaklaşılmamasına, bu anlayış da depremin aynı zamanda jeolojik bir olgu olduğu gerçeğinden uzaklaşılmasına neden olmuştur.

Kur'an'da yer kabuğunun hareketli yapısı hakkında bilgi verilmekte ve dağlar ile yerkabuğunun bu hareketinin canlıların yaşamına uygun olacak bir düzeye getirildiği ifade edilmektedir. Kur'an'da ayrıca dünya üzerinde birbirine komşu kıtalardan bahsedilmesi Alfred Wegener'in Dünya'nın kıtalarının süperkıtadan ayrılarak jeolojik zaman içinde hareket ettiği ve okyanus yatağı boyunca sürüklendiği şeklindeki kıta kayması teorisi ile örtüşmektedir. Yerkabuğunun hareketinin heybetli dağlar ile yavaşlatıldığı belirtilen Kur'an'da konuya ilişkin âyetlerin bir kısmında dağların bu fonksiyonuna değinilmemesi yer kabuğundaki hareketlerin tamamıyla durmadığını ve zaman zaman depremlerin olabileceğine de işaret etmektedir.

Kur'an'da hidayet amacına uygun olarak farklı şekillerde bahsedilmektedir. Buna uygun olarak sarsıntıları ifade etmek için de farklı kelimeler tercih edildiği görülmektedir. Kur'an'da depreme bilimsel bir olgudan çok kıyamet başta olmak üzere farklı konulara temas ederken değinilmesi onun bu temel hedefiyle ilişkilidir.

Deprem bazı âyetlerde insanların psikolojik ve fizyolojik sarsıntılarını ifade etmek amacıyla mecazi bir ifade olarak yer almaktadır. Bu âyetlerde insanların imtihan ve özellikle de savaş esnasındaki fiziksel ve psikolojik sarsıntısının boyutunun büyüklüğünü anlatmak için depremle ilişkili ifadelere yer verildiği görülür.

Kur'an'da bazı âyetlerde depreme işin vahametini göstermek amacıyla değinildiği görülür. Bu çerçevede özellikle şirkin insan ve toplum üzerindeki yıkıcı etkisinden bahsedilirken konuya ilişkin kelimelerin tercih edildiği dikkat çekmektedir. Âyetlerde Mekke müşrikleri ile aynı tutumu takınan Nûh, Semûd, Âd, Ahkâf ve onların yolundan giden inkarcıların Allah'a şirk koşarak ilahi

düzeni sarstıkları, bununla da kalmayıp tabiat ve sosyal yaşamdaki etkileriyle adeta sarsıntıya sebep oldukları ifade edilmektedir.

Kur'an'da depreme cezalandırma yöntemi olarak da değinilmektedir. Bu bağlamda Semûd ve Lût kavmi ile Medyen halkı gibi inkârcı, toplumsal yaşamdaki ifsat edici ve zalimce davranışlarıyla öne çıkan bazı topluluklar ile Kârûn'un depreme helak edildiği görülmektedir. Kibirli tavırlarıyla öne çıkan topluluk ve kişinin iddialarının aksine bir şekilde cezalandırıldıkları ve bu şekilde itibarlarının yerle bir edildiği dikkat çekmektedir. Kur'an'da depreme cezalandırmanın her zaman helakle sonuçlanmadığı; bu bağlamda İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'ya verdikleri sözde durmamaları ve buzağıya tapmaları sebebiyle Tûr Dağı'nda şiddetli bir sarsıntı ile cezalandırıldıkları, bu cezanın akabinde doğru yola yönelmemekte ısrarları sebebiyle dağın üzerlerine kaldırıldığı ifade edilir.

Kur'an'da depreme başta Mekke müşriklerini tehdit unsuru olarak da değinilmektedir. Hz. Peygamberi küçümseyerek onun peygamberliğini kabul etmeyen ve ona kötülük yapmayı planlayan Mekkeli müşriklere depreme helak edilen Semûd kavmi ve Kârûn kıssalarına telmihte bulunularak kendileri gibi kibirli tavırlar sergileyen bu kavimler gibi cezalandırılacakları hatırlatılmıştır.

Kur'an'da depreme çoğunlukla kıyametin bir unsuru olarak başvurulduğu görülmektedir. Büyük dönüşümler büyük sarsıntılar sonucu olduğundan Kur'an'daki kıyamet anlatılarında depremlere değinildiği; bu dünyanın sonunun ve yeni bir yaşamın başlangıcının işareti olarak depremin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu anlatılarda depreme sıklıkla değinilmesinin arka planında inkarcılara yönelik korkutma amacı da yatmaktadır. Çeşitli âyetlerde önceki kavimlerin depreme helâk edilmesi üzerinden tehdit edilen Mekkeli müşriklere bu kaçınılmaz sonun nasıl olacağı somut örnekler üzerinden anlatılmaktadır. Âyetlerde kıyametteki sarsıntının büyüklüğü dağlar üzerinden anlatılarak bu sarsıntıların dünya hayatındakilere benzemediği dolayısıyla müşriklere inkarlarından vazgeçerek tevhide sarılmaları, inananlara da bu anlatılardan ders çıkararak Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda bir yaşam sürme konusunda gayretli olmaları gerektiği mesajı verilmektedir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Agarwal, Rekha. "Effects of Earthquakes on Environment". *Van Sangyan* 7/3 (Mart 2020), 21-26.
- 'Amr Abdülmün'im. *ez-Zelzîl ve esbâbuhu's-şer'iyeye ve sübülü'n-necât minhâ*. Tantâ: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1993.
- Arslandaş, Nuh. "Zelzele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/227-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Atabey, Eşref. *Deprem*. Ankara: MTA Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Basım, ts.
- Aydar, Hidayet. "Bazı Kur'an Âyetlerinin Işığı Altında Kocaeli Depremine Bakış". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 19/20/21 (2001).
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Ribât b. Ali. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1431.
- Bilge, Mustafa L. "Lut Gölü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-lüğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Derzevî, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1383.
- Dindi, Emrah. *Arap Coğrafyası ve Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 1. Basım, 2003.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı meal-tefsir*. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. 8 Cilt. Kahire: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harman, Ömer Faruk. "Medyen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/346-348. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- İbn 'Atiyye, Ebûbekr Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Abdirrahman el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri' Kitâbi'l-'Azîz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422. Basım, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Düreyd, Ebûbekr Muhammed el-Hasen. *Cemheratü'l-lüğa*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 13 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1988.
- İbn Manzûr, Cemaâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Side, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-Muhassas*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1996.
- İşçi, Coşkun. "Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?" *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 3/9 (01 Haziran 2008), 959. <https://doi.org/10.19168/jyu.52931>

- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Basım, 2007.
- Karaosman, Muhammet. "Kur'an'dan Hareketle Doğal Afetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 98-120.
- Kaya, Mehmet. *Kur'an'da Dağlar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2000.
- Kırca, Celal. "Semûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kızıışeker, Abdürrahim. "Bilime Aykırı Olduğu İddia Edilen Bazı Âyetler ve Bunların Değerlendirilmesi" 12/1 (2020), 16-51.
- Kula, Naci. "Deprem ve Kıyamet Benzetmesi". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi* 9/9 (2000), 351-360.
- Kurniawan, Alva vd. *General Dictionary of Geology*. Yogyakarta/Indonesia: Environmental Geographic Student Association (EGSA), 2009.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Hare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/244-245 İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Marshak, Stephen. *Instructor's Manual Essentials of Geology*. United States of America: W. W. Norton & Company, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîru'l-Mâtürîdî-Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîru'l-Mâverîdî-en-Nuket ve'l-uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Şirketü Mektebeti Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru lhyâ't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Nakajima, Şafak. "Deprem ve Sonrası Psikoloji". *Okmeydanı Tıp Dergisi* 28/2 (2012), 150-155.
- Okuyan, Mehmet. *Kısa Sûrelerin Tefsiri*. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016.
- Önde, Esra - Gündüz, Alper. "Wegener'in Yapbozu". *Bilim ve Teknik Dergisi* 127 (2011), 68-71.
- Öztürk, Mustafa. *İlahi Hitabın Tefsiri*. 2 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Öztürk, Mustafa. "Mü'tefike". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/185-186. İstanbul, 2006.
- Özüdoğru, Özgür Can. "Yıldızlarda Deprem Olur mu?" *Bilim ve Teknik* 593 (Nisan 2017), 92-93.
- Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1998.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn er-. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- Rıza, Reşid. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*. 12 Cilt. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Sâhib b. 'Abbâd, Kâfi'l-Kefâe İsmail. *el-Muhît fi'l-luğâ*. 11 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Saylık, Mustafa. "Kur'an'da Depremle Helâk Edilen Kavimler". *Dicle İlâhiyat Dergisi* 19/2 (2017), 137-159.
- Şengül, Harika Pelin. "Ay Depremleri". <https://www.atlasdergisi.com/Kesfet/Bilim-Haberleri/Ay-Depremleri.Html>. Erişim 12 Ağustos 2023. <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/bilim-haberleri/ay-depremleri.html>
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Kahire: Hecr, 2001.

- Tarhan, Nevzat. "Deprem Psikolojisi". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/22, 23, 24 (1999), 107-112.
- Tatar, Yusuf. *Genel Jeoloji*. İstanbul, 2015.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevrâ. *Sahîhu süneni't-Tirmizî*. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2000.
- Tomanbay, İbrahim. "Deprem, İnsan ve Sosyal Hizmetler". *Toplum ve Sosyal Hizmet* 1/10 (Ekim 2000), 123-137.
- Unat, Yavuz. "Zelzele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/231-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Vâkıdî, Muhammed b. 'Amr Vâkıd. *el-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989.
- Yıldırım, Celâl. *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*. 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Seriyî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1987.
- "Büyük Depremler - B.Ü. KRDAE Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi".
<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/Deprem-Bilgileri/Buyuk-Depremler/>. Erişim 12 Ağustos 2023.
<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>
- "Dünya Volkan Haritası". <https://www.mapharita.com/Cografya-Atlasi/Dunya-Volkan-Haritasi>. Erişim 23 Temmuz 2023.
<https://www.mapharita.com/cografya-atlasi/dunya-volkan-haritasi>
- Kuran'daki bilim dışı ayetler 1. "Kuran'daki bilim dışı ayetler 1". <https://ateizm.blogspot.com/2010/11/kurandaki-bilim-ds-ayetler-1.html>, 18 Kasım 2010.
- "Tambora Dağı". <https://placeandsee.com/tr/wiki/Tambora-Dagi?spmchkbj=spmprvbj52717lfoD6jkaz1D5fBG00DDa2>. Erişim 24 Temmuz 2023. <https://placeandsee.com/tr/wiki/tambora-dagi?spmchkbj=spmprvbj52717lfoD6jkaz1D5fBG00DDa2>

Klasik Fıkıh Kaynaklarında Doğal Âfetler ve İfa İmkânsızlığı*

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Mustafa Harun KIYLIK

Doç. Dr. Van YYÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
Assoc. Dr. Van YYÜ Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Lecturer, Van,
Türkiye

 harunkiylik@gmail.com

 orcid.org/0000-0002-8238-0144

Yazar
Author

Kiylik, Mustafa Harun. "Klasik Fıkıh Kaynaklarında Doğal Âfetler ve İfa
İmkânsızlığı". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 381-398.

 doi.org/10.53352/tevilat.1372170

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 06.10.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 14.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında
yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

* Bu makale, yazarın 2016 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü'nde hazırladığı "İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere
Etkisi" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. / This article was
prepared using the author's doctoral thesis titled "The Effect of Natural Disasters
on Contracts in Islamic Law of Obligations", which he prepared at Atatürk
University Social Sciences Institute in 2016.

Özet**Klasik Fıkıh Kaynaklarında Doğal Âfetler ve İfa İmkânsızlığı**

Yaşadığımız yer küre için düşünüldüğünde belki olağan olarak nitelendirilebilecek alışılmışın dışındaki bazı doğal hareketler, insan unsuruyla bir araya gelip maddi veya manevi hasarlara yol açtığına doğal âfet olarak ifade edilmektedir. Şu an içerisinde bulunduğumuz dönemde de insanların söz konusu kayıpları yaşadığı doğal olayların gündem edilip söz konusu kayıpların gözlenmediği vakaların medyada çokça yer almaması da söylediklerimizi destekler mahiyettedir. Nitekim tarih ve fıkıh kaynaklarımıza bakıldığında da durumun böyle olduğu müşahede edilecektir. Merkezinde insan olan doğal âfetler fikhî kaynaklarımızın da konusu olmuştur. Söyle ki icap-kabul gerçekleşmiş olsa da özellikle kabz edilmediği için tamamlanmamış akitlerin doğal âfetlerden kısmen veya tamamen etkilenmesi durumunda meydana gelen zarara kimin katlanması gerektiği gibi hususlar İslâm borçlar hukukunda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu durum normal bir kurban ibadeti için problem teşkil edebileceği gibi satım, kira, emanet ve rehin gibi akitleri de etkilemektedir. Doğal âfetler bu gibi akitleri kısmi ve küllî telefler şeklinde etkileyebildiği halde biz bu çalışmada fıkıh kaynaklarımızda yer edinen doğal âfet türlerini kısaca izah ettikten sonra küllî telefler neticesinde meydana gelen ifa imkânsızlıklarında akitlerde tarafların sorumluluklarını detaylara girmekten sarf-ı nazar ederek öz bir şekilde izah etme gayreti içerisinde olacağız.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Doğal Âfet, Borçların İfası, Telef, İmkânsızlık, Zarar.

Natural Disasters and Impossibility of Performance In Classical Fiqh Sources

When some unusual natural movements, which may be considered ordinary for the globe we live in, come together with the human element and cause material or moral damages, they are referred to as natural disasters. In the period we are currently living in, the fact that natural events in which people experience such losses are on the agenda and cases in which such losses are not observed are not widely covered in the media supports what we have said. As a matter of fact, it will be observed that this is the case when we look at our sources of history and fiqh. Natural disasters, which have human beings at their centre, have also been the subject of our fiqh sources. For instance, even though the offer and acceptance have been made, issues such as who should bear the losses incurred in the event that the incomplete contracts are partially or completely affected by natural disasters, especially because they have not been accepted, occupy an important place in the Islamic law of obligations. This situation may pose a problem for a normal worship of sacrifice, but it also affects contracts such as sale, rent, trust and pledge. Although natural disasters can affect such contracts in the form of partial and total losses, in this study, after briefly explaining the types of natural disasters in our fiqh sources, we will endeavour to explain the responsibilities of the parties in contracts in case of performance impossibilities arising as a result of total losses in a concise manner by avoiding going into details.

Keywords: Fiqh, Natural Disaster, Execution of Debts, Perished, Impossibility, Damage.

Abstract

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan pek çok ihtiyacını diğer insanlardan istifade etmek suretiyle giderir. Akitler de böyle bir ihtiyacın ürünü olarak tezahür etmiştir. İslâm'dan önce mevcut bazı akitler ve akit içi muameleler, İslâm'la birlikte sınırlandırılmış, temel prensipler tayin edilmiş ve kimi akitlerde mevcut olan fasit unsurlar giderilerek bu akitler sahih bir formata dönüştürülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de "Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin."¹ denilerek geniş bir akit serbestisi tanınmış olsa da faiz², malları batıl yollarla yeme ve aldatma yasağı³ gibi temel kıstaslar da tayin edilmiş; Hz. Peygamber de sözlü ve fiili uygulamaları/talimatları ile Kur'ân'ı tebyîn etmiştir. Böylece ticari hayata İslâm'ın öngördüğü bir format kazandırılmıştır.⁴

Akitler her ne kadar İslâm'a uygun icra edilse de kurulduktan sonra bazı sebeplerden dolayı akitlerin istimrarı imkânsız bir hal alabilmektedir. Bu imkânsızlıklarda kimi zaman akdin taraflarının dahli bulunurken, bazı durumlarda tarafların müdahalesi dışında bir imkânsızlık söz konusu olabilmektedir. Söz konusu imkânsızlıkların genellikle ma'kûdun aleyhin (akde konu olan şeyin) tamamen yok olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu tür durumlar, akdin devam ettirilip ettirilemeyeceği ve meydana gelen hasar sorumluluğuna kimlerin katlanması gerektiği gibi problemleri beraberinde getirmektedir. İşte bu çalışmada akitlerin doğal âfetlerden dolayı imkânsız hale gelmesi hususu ele alınacak, mevzu ele alınırken öncelikle doğal âfetler hakkında kısa bilgi verilecek, ardından da özet bir şekilde bazı akit türleri üzerinden akdin imkânsızlığının hukuki neticeleri açıklanacaktır.

¹ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 12. Basım, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Mâide, 5/1.

² el-Bakara, 2/188, 275-276, 278; el-Âl-i İmran, 3/130; en-Nisa, 4/160; er-Rum, 30/39.

³ Örneğin bk. en-Nisâ, 4/29, 30, 160; el-En'âm, 152; el-A'raf, 85; el-Hud, 85; eş-Şuara, 182; el-Mutaffifin, 1, 2, 3.

⁴ İslam ticaret ahlakı için bk. Recep Özdemir, "İslâm Hukûkunda Ticâret ve Borç İlişkilerinin Genel Yapısı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, 15/1, 243-273.

1. Doğal Âfet

Klasik fıkıh kaynaklarında doğal âfetlere karşılık gelecek şekilde âfet, semavî âfet, câiha, âhe, kaht, ataş ve nâzile” gibi kavramlar kullanılmıştır.⁵ Sözlükte “meşakkat ve sıkıntı”⁶ anlamına gelen âfet, ıstılahta “yangın, yıkıntı, göçük, sel, kasırga, deprem gibi zarar veren veya fertleri, kamu ve özel mülkiyetleri tehdit eden her şey”,⁷ “isabet ettiği şeyi bozan hastalık ve kuraklık”,⁸ “insanın canına, malına ve ekinlerine ârız olup isabet ettiği her şeyi ifsad eden şeyler”⁹ şeklinde izah edilmiştir. Fikhî kaynaklarda sel, deprem, su taşkınları, yıldırım, çekirge istilası, kuraklık, yangın, kasırga ve don olaylarının semavî âfet olarak ifade edilmesi, semavî âfet kavramının aslında doğal âfetlere karşılık geldiğini göstermektedir.¹⁰ Câiha “جَائِحَةٌ” ise fikhî kaynaklarda daha ziyade sebze, meyve ve mahsullerin tamamen veya kısmen telefine sebep olan kuraklık, aşırı yağış, dolu, çekirge istilası gibi semavî (doğal) âfetler için kullanılan bir kavramdır.¹¹

- ⁵ Âfet türleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Harun Kıyılık, *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere Etkisi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 10-20.
- ⁶ Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya el-Kazvini İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*, thk. A. Muhammed Harun, (b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1979), 5/142; Ebû'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâr-u Sâdir, 1994), 2/180.
- ⁷ Muhammed b. Abdülaziz Ebû Abbâh, *et-Ta'vîd ani'd-darar fi fihî'l-İslâmî ve alâkatuhu bi ta'vîzi edrâri'l-kevârisi't-tabîyye fi'n-nizâmî's-Suûdî*, (Riyad: y.y., 2011), 11.
- ⁸ İbrahim Mustafa - Ahmed ez-Ziyat - Hamid Abdulkadir - Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, (b.y.: Dârü'd-Da've, ts.), I, 32.
- ⁹ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-münîr fi ğaribi's-şerhi'l-kebîr*, (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/ 29, 113.
- ¹⁰ Bk. Ali Haydar, Hâce Emin Efendi, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*, (b.y.: Dârü'l-Cil, 1991), 1/277; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, (b.y.: Dârü'l-Fıkr, Dimaşk, ts.), 6/4936; Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *Nazariyyetu'z-zarûrati's-şer'iyye, mukârane mee'l-kânûni'l-vadî*, (Beyrut: y.y., 1985), 332-333.
- ¹¹ Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed İvaz Mur'ib, (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 5/88; Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef, *el-Muntekâ şerhu'l-Muvatta*, (b.y.: Matbaatu's-Sâade, 1332), 4/232-233; Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1991), 4/310; Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-iklîl li muhtasari Halîl*, (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 6/463-464; Kâsânî, Alâaddün Ebî Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 5/238; İbn Âbidîn, Muhammed Emin

Ayrıca âhe (العَاهَةُ),¹² kaht (الْقَحْطُ - kuraklık),¹³ ataş (العَطَشُ - susuzluk),¹⁴ nâzile (النَّازِلَةُ - salgın hastalık, kuraklık çekirge istilası, musibet)¹⁵ ve gibi kavramlar da fıkıh kaynaklarında âfet ve semavî (doğal) âfet anlamında kullanılmıştır.¹⁶ Dolayısıyla bu çalışmada âfet veya doğal âfet denildiğinde yukarıda bahsedilen etkenler kastedilmiş olacaktır.

2. Akitlerde Doğal Âfetlerin Sebep Olduğu İmkânsızlık Durumları

2.1. Satım Akdi

İslâm Borçlar Hukukuna da konu olan doğal âfetler, klasik fıkıh kaynaklarımızda gerek doğrudan âfet ve âhe, gerekse câiha ve semavî âfet gibi kavramlar ile ifade edilmiştir. Hangi kavramla ifade edilmiş olursa olsun fark etmez, kaynaklarımızda doğal âfetlerden bahsedilirken öne çıkan mana, bu âfetlerin öngörülemez, tarafların müdahalesinden bağımsız ve karşı konulamaz olaylar oluşudur. Doğal âfetlerin akitleri etkileyebilmesi için de sözleşmelerden sonra ve edimler henüz ifa edilmeden önce gerçekleşmesi gerektiği zikredilmiştir.

Örnek verilecek olursa meyve ve sebzeler olgunlaşmadan / olgunlaşmaya başlarken dalında veya henüz toplanmadan satılır ve bu süreçte doğal âfetlere maruz kalırsa büyük zararlar söz konusu olabilir. Oluşan bu zararlara satıcı veya müşteriden hangisinin katlanması gerektiği hususu fakihler tarafından tartışılmıştır.¹⁷ Meyve, sebze ve tarım ürünlerine isabet edip kıymetlerini veya miktarlarını azaltan veya tamamen yok eden doğal âfetler anlamına

b. Ömer b. Abdulaziz, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992), 6/12; Bk. Ali Bardakoğlu, "Câiha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/26.

¹² Nevevî, *Ravza*, 4/310.

¹³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 5/232; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2004), 4/7.

¹⁴ Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4/21.

¹⁵ Râfî, Abdulkerim b. Muhammed Ebu'l-Kâsım, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed İvez, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/517.

¹⁶ Kıyık, *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere Etkisi*, 8.

¹⁷ Bû Lihye Cemîle, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târie fi'l-kânûni'l-medenî el-Cezâirî*, (Yüksek Lisans Tezi, Ma'hedu'l-Hukuk ve'l-Ulûmi'l-İdâriyye, 1983), 23-24.

gelen “câiha” hususunu Mâlikî ve Hanbelî fakihler özel bir tarzda ele alıp “vad‘u'l-cevâihi” savunmuşlardır.¹⁸ Bu kavram, doğal âfetlerden dolayı oluşan zarar miktarının bedelden düşürülmesini ifade eder.¹⁹ Ancak bu husus, kısmi telefler ile ilgili bir olduğu için mevzu burada detaylandırılmayacaktır.

Burada önemli olan, küllî teleflerin meydana gelmesi, yani akdin konusunun doğal âfetlerden dolayı tamamen yok olmasıdır. Kabzdan önce mebî‘ (satıma konu olan şey), satıcının sorumluluğunda olduğundan, zararın müşterinin hesabından düşürülmesi gerekir. Böyle bir durumda oluşan (küllî bir) telef, sözleşmenin infisâhına²⁰ sebep olduğu için satıcının ücret alması helal olmaz. Eğer küllî bir telef söz konusu olur ve edimin ifası imkânsız hale gelirse müşteri bu durumda hiçbir şey ödemeyecek ve sözleşme hiç yapılmamış gibi kabul edilecektir. Ne var ki olgunlaşmaya başladıktan sonra müşteri mahsulü satın alır, satıcı da tahliye eder ve bu tahliyeden sonra müşteri kabzeder ve akabinde âfet neticesinde küllî veya kısmî bir telef oluşursa zarar müşteriye ait olur.²¹

Doğal âfetlerin genel olarak satım akdi üzerindeki etkisi hususunda İslâm hukukçuları akitten önce veya akit yapılırken akit konusunun doğal âfetlerden dolayı yok olması halinde akdin hükümsüz (batıl) olacağı ve hukuki netice doğurmayacağı hususunda görüş birliği içerisindedirler.²²

¹⁸ Senhûrî, *Mesâdir*, 6/103; Bû Lihye, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târie*, 24 Kabbânî, Muhammed Reşid, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târie fi'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-vad'î", *Mecelletü Mecma'î'l-Fikhi'l-İslâmî*, Cidde, 2/2, 170.

¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 6/117; Feyyûmî, 2/662; Vahy Faruk Lokman, *ez-Zurûfu'l-istisnâiyye elleti tatrau ale'l-akd ba'de ibrâmih*, (Amman: Dirâse Mukârane, 1992), 140.

²⁰ “Bozulmak, hükümsüz kalmak. Bir akitte bedellerden her birinin sahibine dönmesi.” bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 251.

²¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/201; Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 5/207; Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan, *el-Hücce ala ehlî'l-Medîne*, thk. Mehdi Hasan el-Keylânî el-Kâdirî, (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1403), 2/556.

²² Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 13/8-9; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/180-181; Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*,

Akit kurulur ve mebî' kabzedildikten sonra doğal âfetler sebebiyle telefler meydana gelirse, artık akdin infisâhından söz edilemeyeceği için tüm zarara müşteri katlanır. Fakat sözleşme yapıldıktan sonra, mebî' henüz kabzedilmeden önce doğal âfetlerin sebep olduğu küllî teleflerde genel olarak İslâm hukukçuları artık edimin ifası imkânsızlaşacağı için satım sözleşmesinin infisâh edeceğinden ve meydana gelecek zararların müşteriye değil satıcıya ait olacağından bahsetmişlerdir. Sorumluluk satıcıya ait olduğundan satıcı böyle bir durumda semeni önceden almışsa iade etmek durumundadır.²³

2.2. Kira Akdi

Doğal âfetlerin kira akdi üzerindeki etkisine bakıldığında süknâ veya işyeri mahiyetli kiralamalarda genel olarak cumhur, doğal âfetler neticesinde kiralanan şeyin ayınının zarar görüp görmemesini esas almıştır. Buna göre kabzdan önce ve sonra fakat henüz kiralananın menfaatinden istifade edilmeden önce kiralanan şeyin ayınının doğal âfetlerden dolayı telef olması durumunda sözleşme infisâh eder.²⁴ Kira sözleşmesinin üzerinden biraz zaman geçtikten sonra telef olursa, bu kez de geriye kalan müddet için sözleşme infisâh edecektir. Fakat bu durumda kiracı, kullandığı zamanki kadar ücret ödemek durumundadır.²⁵ Ziraat için kiralanan arazilerde ise cumhura göre tarladaki ekinler doğal âfetlerden dolayı telef olursa, bu durumda kiracının muhayyerlik, fesh ve ücrette indirimde gitme hakkı olmadığı gibi gerekli ücreti de tam

5/136, 209, 221, 223; Nevevî, *Mecmû'*, 9/265; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/163, 165.

²³ Nevevî, *Ravza*, 3/564; Serahsî, *Mebûsât*, 13/9, 131; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/238, 240; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/201; Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salâhaddin İbn Hasen b. İdris, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*, (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1982), 3/242. Detaylı bilgi için bk. Kıyık, *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere Etkisi*, 149-186.

²⁴ Bk. Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yûsuf, *el-Mühezzeb fi fıkhil-İmâmi's-Şâfi'*, (b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/263; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/15; Râfiî, *el-Azîz*, 6/162; İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas, *Mecmûu'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, (Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd, 1995), 30/238, 288; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 4/27.

²⁵ Şîrâzî, *Mühezzeb*, 2/263; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/15; Râfiî, *el-Azîz*, 6/162; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 30/238, 288-289; Müneccid, Muhammed Salih, *el-Fıkh ve'l-i'tibâr fi fâciati's-seyli'l-cerâr*, (Cidde: y.y., 2010), 62.

olarak ödemelidir. Çünkü ekin değil de tarla kiralandığı için telef olan, ma'kûdun aleyhin bizzat kendisi değildir. Dolayısıyla geriye kalan müddet içerisinde yeniden ekip biçebilme imkânı vardır. Fakat doğal âfetler, kiralanın şeyin aynına zarar verir ve bu yüzden kiraya verilen şeyin aynı telef olursa, kira akdi infisâh eder. Bu nedenle menfaatin, doğal bir âfet neticesinde ortadan kalkması; ücretin tamamen veya kısmen eksik ödenmesini gerektirir.²⁶

2.3. Müzâraa Akdi

Müzâraa akdinde tarla-emek ortaklığı söz konusudur. Bu akit türünde âmil / müzâri', tarlayı ekip biçecek kişiyi ifade eder.²⁷ Cumhur arazilerin ziraat yapmak amacıyla kiralanmasını caiz görürken, mutlak olarak böyle bir akdi caiz görmeyenler,²⁸ naklî delillerin²⁹ yanı sıra "ekinlerin doğal âfetlere uğrama riski bulunduğu ve netice itibariyle çiftçinin zarar görebileceği" şeklinde aklî bir delil de ileri sürmüşlerdir.³⁰ Müzâraa akdinde ürünlerin doğal âfetler sebebiyle tamamen yok olması, akdin infisâhına sebep olur.³¹ Hanefîlere göre ani gelişen, beklenmeyen özürler sebebiyle de müzâraa akdi feshedilebilir. Hal böyleyken akdin bağlayıcı olduğu hususunda ısrarcı olmak, kişileri akdin gereği olmayan bazı zararlara sokacaktır.³²

2.4. Müsâkât Akdi

Müsâkât, bir şahsa ait olan bahçe / ağaçların bakımının bir başkası tarafından yapılması ve elde edilecek mahsulün taraflar

²⁶ bk. Buhûti, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 4/28; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/196; Zeylaî, *Tebyîn*, 3/275; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/14; İbn Kudâme, *Muğnî*, 5/336, 361; Bû Lihye, *Nazarîyyetü'z-zurûfi't-târie*, 23.

²⁷ Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri-1*, 7. Basım, (Konya: Ensar Yayınları 2014, 208.

²⁸ Ebû Hanîfe ve İmam Züfer gibi. bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 6/185; Hüseyin Kayapınar, "Müzâraa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 32/234.

²⁹ Bazı rivayetlerde arazi sahibinin bizzat kendi arazisini ekmesi gerektiği, ekmemesi durumunda ise arazisini Müslüman kardeşine ekip biçmesi için karşılıksız vermesi emredilmektedir. bk. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Hars ve'l-Müzâraa", 18; Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Büyü", 114; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Büyü", 30, 31.

³⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 7/5024-5025.

³¹ Kayapınar, "Müzâraa", 32/236.

³² Serahsî, *Mebûsât*, 23/44; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/197.

arısında paylaşılması şeklinde tanzim edilen sözleşmeyi ifade eder.³³ Hanbelîler hariç Cumhur bunu, lazım (bağlayıcı) bir akit olarak kabul etmiştir.³⁴

Genel olarak İslâm hukukçuları müsâkât akdinde doğal âfetler sebebiyle toprağın hiç mahsul vermemesi veya mahsulün tamamen yok olması durumunda sözleşmenin infisâh etmeyeceği kanaatindedirler. Böyle bir durumda arazi sahibinin yanı sıra bakım işlerini üstlenen ziraatçı de bir şey elde etmeyecektir. Hiç ürün elde edilmediği için akdin tarafları bunun neticesine katlanmak durumundadır.³⁵

2.5. Mudârabe Akdi

Emek-sermaye ortaklığı diye ifade edilen bu akit türünde elde edilecek kâr, taraflar arasında paylaşılır.³⁶ Sermaye, işletmecinin (mudârib) elinde emanet hükümlerine tabidir. Dolayısıyla işletmecinin kusur ve ihmali yoksa, örneğin doğal âfetlerden dolayı sermaye telef / zarar oluşursa, bu zarara sermaye sahibi katlanır, işletmecinin bu zararı tazmin mükellefiyeti yoktur.³⁷

İşletmeci sermaye işletip tasarrufta bulunduktan sonra söz konusu mal; doğal âfetlerden (mücbir sebeplerden) ötürü kaybolur

³³ Ali Himmet Berki, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1959), md. 1441; Hamdi Döndüren, "Müsâkât", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/70; Çeker, *Fıkıh Dersleri-1*, 210.

³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/31; Nevevî, *Ravza*, 5/160; Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahman, *ez-Zahîre, thk. Muhammed Haccî, Saîd A'rab ve Muhammed Bû Hubze*, (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 6/114; Useymîn, *Şerhu'l-Mumti'*, 453; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 6/4716.

³⁵ bk. İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc*, (b.y.: el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1983), 6/118; Remlî, Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), 5/255, 258; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 3/537-539; Sâvî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Halvetî, *Bulğatu's-sâlik li akrabi'l-mesâlik*, (b.y.: Dârü'l-Meârif, ts.), 3/714; İbn Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, *Fethu'l-kadîr*, (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.), 9/480; Döndüren, "Müsâkât", 32/71.

³⁶ Serahsî, *Mebûsât*, 22/18; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/397-398.

³⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/238; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 5/3961; Murtaza Köse, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârabe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, Erzurum 2002, 170; Münecid, *el-Fıkıh ve'l-i'tibâr fi faciati's-seyli'l-cerâr*, 69.

ve zarar görürse, bu zarar önce kârdan karşılanır; kârın yetersiz gelmesi halinde ise sermaye sahibi anaparası ile işletmeci ise emeği ile bu zarara katılır. Sermaye tamamen yok olursa, akit infisâh eder.³⁸

2.6. Kefâlet Akdi

Fıkıh kaynaklarında doğal âfetler, madmûn (tazmini gerekli olan) şeylerin aynına kefil olma hususunda mevzu bahis edilmiştir. Bu durumlarda teslimine kefil olunan malların doğal âfetlerden dolayı yok olması durumunda bunda kusur ve ihmali söz konusu olmadığı için kefilin tazmin sorumluluğu yoktur. Aksi takdirde kefil, meydana gelen zararı tazmin etmelidir.³⁹

2.7. Rehin Akdi

Hanefîlere göre mürtehinin (rehin alanın) elindeki mal, doğal âfetlerden dolayı telef olursa, alacağına karşılık gelen kısmına kendisi katlanır. Borcundan arta kalan kısım kendi dahlinin olmadığı bir sebepten dolayı yok olduğu için merhûn (rehin bırakılan mal), elinde emanet hükümlerine tabidir, yani tazmin etmez. Şayet helâk olan merhûn, mürtehinin alacağından daha az bir miktara karşılık geliyorsa, yine zarara mürtehin katlanır, fakat geriye kalan kısmı râhinden (rehin bırakandan) ister.⁴⁰ Hanefîlerin dışındaki hukukçulara göre⁴¹ ise mal, mürtehinin elinde emanet olup doğal âfetlerin sebep olduğu telefte kendi kusur ve ihmali bulunmadığı için bu zarara râhin katlanır, yani borçtan bir şey düşürülmez.⁴² Mâlikî mezhebinde ise altın, silah ve elbise gibi

³⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 5/3961; Cengiz Kallek, "Mudârabe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/362.

³⁹ bk. Useymîn, Muhammed b. Salih b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-mumtî ala zâdî'l-müstaknî*, (b.y.: Dâr-u İbni'l-Cevzî, 1428),9/209; *Mecelle*, md. 631.

⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 21/65, 164; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6/161, 169-170; Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerh-u Kenzi'd-Dekâik*, thk. Ahmed İzzu İnâye, (Kâhire: Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, 1893), 6/63-64; Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Mahmud Ebû Dakika, (Kâhire: Tab'atü'l-Halebî, 1937), 2/70.

⁴¹ Şîrâzî, *Mühezzeb*, 1/105; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/60; Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meâni elfâzî'l-Minhâc*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/55; Ayrıca bk. Recep Özdemir, *İslam Teminat Hukuku Aynı Teminat* (İstanbul: Hiperyayın, 2017), 156.

⁴² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 6/4301-4302.

saklanabilen malların uğrayacağı zarara mürtehin katlanırken hayvan ve arazi gibi saklanamayan malların helâkinde ise zarara râhin katlanır.⁴³

2.8. Vedîa Akdi

Emanet bırakılan mal, müstevdâ'ın (emanet bırakılan kişinin) elinde emanet hükümlerine tabidir. Müstevdâ' bu emaneti usulüne göre (örf ve âdete göre nasıl korunuyorsa o şekilde) muhafaza etmişse meydana gelecek doğal âfetlerden dolayı malın yok olması halinde müstevdâ'ın tazmin etmesi istenemez. Zarara tamamen müstevdî' / mûdi' (emanet bırakan) katlanır. Kısacası doğal âfetler, vedîa akdinde de müstevdâ'ın tazmin sorumluluğunu kaldıran bir sebep olarak kabul edilmiştir.⁴⁴ Fakat emanet bırakan bıraktığı emaneti ister, müstevdâ' haklı gerekçesi olmadan teslimi geciktirir ve o mal doğal âfetlerden dolayı yok olursa müstevdâ' zarardan sorumlu tutulur.⁴⁵

2.9. Âriyet Akdi

Âriyet hususunda fıkıhçılar arasında görüş ayrılığı söz konusudur. Şöyle ki Hanefilere göre, ödünç verilen mal doğal âfetlerden dolayı zarar görürse, müsteîr (ödünç verilen kişi) bundan sorumlu değildir.⁴⁶ Hanbelî ve Şâfililere göre ise bu zararı müsteîr tazmin etmelidir.⁴⁷ Mâlikî mezhebi ise malın kapalı alanda

⁴³ bk. Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 4/152; İbn Rüşd, *el-Beyân*, 11/240; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/59; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 6/4269, 4302; Metîrât, Âdil Mübârek, *Ahkâmu'l-cevâihfi'l-fikhi'l-İslâmî ve sılatuha bi nazariyyeteyi'z-zarura ve'z-zurûfi't-târie*, (Kâhire: Câmîatü'l-Kâhire Külliyetü'l-Ulûm, Doktora Tezi, 2001), 240.

⁴⁴ Desûkî, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*, (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.),3/421; *Mecelle*, md. 777, 784; Mustafa Yıldırım, *İslâm Borçlar Hukukunda Vedîa*, (İzmir: y.y., 2005), 61.

⁴⁵ Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Tallâl Yûsuf, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/213; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn, *el-Muğni*, (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 6/444-445; Zeylaî, *Tebyîn*, 5/77; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/142; Nuri Kahveci, "İslâm Borçlar Hukuku Açısından Kusursuz İmkânsızlık Hali'nin Edimin İfasına Etkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/3, (2011), 127.

⁴⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 6/217; Zeylaî, *Tebyîn*, 5/85.

⁴⁷ Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, (Kuveyt: Dârü's-Selâsil, Kuveyt, 1404), 5/189; Müneccid, *el-Fikh ve'l-i'tibâr fi faciati's-seyli'l-cerâr*, 68.

korunup korunmaması açısından iki türlü sorumluluktan bahsetmiştir. Şayet ziynet eşyaları, elbise ve silah gibi kapalı yerlerde saklanabilen mallar zarar görmüşse bu zararı farazi bir kusuru olduğu için müsteîr tazmin etmelidir. Aksi ispatlandığında sorumluluğu olmayacaktır. Yok, eğer kapalı yerlerde saklanılıp koruma altına alınamayan mallarda ise müsteîr sorumlu tutulamaz.⁴⁸

2.10. Sarf Akdi

Mecelle'de "nakdi nakde bey' etme, akçe bozma"⁴⁹ şeklinde tarif edilen sarf akdi hususunda kısaca şunu söylemek mümkündür: Doğal âfetler, kabzdan önce sarfın konularından birini yok ederse akit batıl olur.⁵⁰ Kabzdan sonra bedeller tarafların mülkiyetine geçtiği için doğal âfetler neticesinde oluşacak hasara bedel sahipleri katlanır.

2.11. Selem Akdi

Doğal âfetler henüz akit kurulmadan önce selem akdini etkileyebilmektedir. Şöyle ki müslemun fih (seleme konu olan mal) bir köyün veya bir arazinin buğdayı gibi malum bir yere ait ise ve doğal âfetlerden dolayı ortadan kalkma ihtimali varsa, teslim edilebilme imkânı (makdûru't-teslim) ortadan kalkacağı için, selem akdinin bu tür durumlarda caiz olmaz. Çünkü akdin sıhhatine mani olacak bir garar söz konusudur. Ne var ki Irak veya Horasan buğdayı gibi bir bölgenin buğdayı söz konusu olur ve pazarda bulunmama ihtimali de yoksa selem yapılabilir.⁵¹ Belirli bir tarlanın ürünü gibi ifa konusunu aşırı derecede daraltacak şartlar, doğal âfet gibi sebeplerden dolayı ifa imkânsızlığına sebebiyet vereceği için selemde muteber görülmemiştir.⁵²

⁴⁸ bk. Beşir Gözübenli, "Âriyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/380.

⁴⁹ *Mecelle*, md. 121.

⁵⁰ İliş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Minehu'l-celîl şerh-u Muhtasarı Halîl*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989), 4/494; Arif Atalay, *İslâm Hukukunda Kabz*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2012), 102.

⁵¹ Serahsî, *Mebûsât*, 12/175; Merğînânî, *Hidâye*, 3/72; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/88; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 4/367.

⁵² bk. Şeybânî, *el-Asl*, 2/371, 404; Haraşî, Ebû Abillâh Muhammed b. Abdullah, *şerh-u muhtasar-ı Halîl*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 5/219-221; Bilal Aybakan,

2.12. İstisnâ' Akdi

İstisnâ' akdi "bir kişinin ücret karşılığında nitelikleri önceden belirlenmiş bir eseri imal etmesi için yapılan sözleşme"yi ifade etmektedir.⁵³ Mecelle istisnâ' akdini şöyle tarif etmiştir: "Bir şeyi yapmak üzere ehl-i san'at ile akd-i mukâvele etmek"⁵⁴ Klasik fıkıh kaynaklarında bu akit için elbise, çömlek, ayakkabı ve tuğla gibi basit eşyaların yapımı söz konusu edilmişken günümüzde istisnâ' akitlerine konu olan iş; hacim ve mahiyeti itibariyle epey büyümüş ve neredeyse her tür taahhüt işi bu akdin kapsamına girmiştir. Haliyle klasik kaynaklarımızda yer alan bu akit, mevcut gelişmeler çerçevesinde günümüzde yeniden yorumlanmış, bağlayıcı olmayışı şeklindeki görüşün yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmiştir.⁵⁵ Müzakereler neticesinde İslâm Fıkıh Akademisi bazı kararlar almıştır. Mesela rükün ve şartlarına riayet edilmesi kaydıyla bu akdin bağlayıcı olacağı, ... doğal âfet gibi amillerin de yer aldığı mücbir sebep halleri müstesna, cezaî şartları da barındırabileceği karara bağlanmıştır. Ayrıca sözleşmenin taraflarının hak ve hukukunu muhafaza edecek bir tarzda cezaî şart uygulaması dahi mümkün görülmüştür. Bunun yanı sıra, üretilecek eserin hammaddesinin tedarikine mâni olacak veya telef olmasına sebep olabilecek doğal âfetlerde ve ödemeyi engelleyici durumlarda sipariş verenin bekleme veya akdi feshetme hakkının olacağı kabul edilmektedir.⁵⁶

Klasik dönem İslâm Hukuku kaynaklarında ihracat, ithalat ve taahhüt gibi bazı yeni sözleşme türleri ve bu sözleşmelerin doğal âfet hallerinde nasıl sonuçlanacağı hususunda net bilgiler yer almamakla birlikte kıyasa müsait ön bilgiler mevcuttur.

"Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/404.

⁵³ Hamza Aktan, "İstisnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/393.

⁵⁴ Mecelle, md. 124. Daha fazla bilgi için bk. Mahsum Aslan, *Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Fıkıhtaki Örnekleri*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 49, 64.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bk. Kıyık, *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere Etkisi*, 257-258.

⁵⁶ Hamza Aktan, *İslâm Borçlar Hukukunda Selem ve İstisnâ' Akitleri*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi 1976), 168-169; Ali Muhyiddin el-Karadâğî, "İstisnâ", *Mecelletü Mecma'î'l-Fıkhi'l-İslâmî*, (Cidde: y.y., 1992), 7/2, 323, 376; Aktan, "İstisnâ", 23/395-396.

Günümüzde İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı İslâm Fıkıh Akademisi gibi bazı platformlar mezkûr bilgilerden hareketle yeni kararlar almak durumunda kalmıştır. Söz konusu teşkilat şu soruya cevap aramıştır: Doğal âfetler sebebiyle taahhüt edilen şeylerin büyük ifa güçlüklerine sebep olması durumunda önceki sözleşmeye bağlı mı kalınmalı, yoksa adil ve müsamahakâr bir yol mu izlenmeli? İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı İslâm Fıkıh Akademisi netice itibariyle akdin ta'dili (yeni şartlara uyarlanabilmesi), gerekirse zararın taraflar arasında dağıtılması veya akdin feshedilmesinin imkânından bahsetmiştir.⁵⁷ Bu husus ifa imkânsızlığı değil de ifa güçlüğü kapsamına girdiği için burada detaylandırılmayacaktır.

Sonuç

Fıkıh kaynaklarında doğal âfetler, özellikle borçlar hukukunun konusu olan akitler işlenirken ele alınmıştır. Bu kaynaklarda her ne kadar muhtelif lafızlar kullanmak suretiyle doğal âfetlerin akitler üzerindeki etkileri üzerinde durulmuşsa da netice itibariyle doğal âfetlerin aslında tarafların müdahalesinden bağımsız, karşı konulamayan ve öngörülemeyen olaylar olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla sözleşme yapılıp henüz tamamlanmadan önce doğal âfetler sebebiyle akdin konusu telef olduğunda, normal seyrini takip eden akitlerde olduğu gibi hasar sorumluluğu karşı tarafa intikal etmez. Zira ortada tarafların müdahalesinden bağımsız ve karşı konulamayan bir hadise akdi etkilemiştir. Hal böyleyken akdin İslâm'ın öngördüğü şekilde kurulduğu öne sürülerek oluşacak hasar sorumluluğunun otomatikman karşı tarafa intikal edeceği söylenemez. Ki fıkıh kaynaklarımızda sözleşmeden önce veya sonra meydana gelen doğal âfetlerin akitleri etkileme düzeyleri ve tarafların sorumluluk seviyeleri akitlerin türleri de dikkate alınmak suretiyle hassas bir şekilde izah edilmiştir.

Genel olarak doğal âfetlerin satım ve icâre akdi dışındaki muhtelif akit türleri üzerindeki neticelerine bakıldığında yine kişinin elinde bulundurduğu mala gelen zararda teaddî ve taksîrinin bulunup bulunmadığı ehemmiyet arz eder ki bu açıdan

⁵⁷ *Mecelletü Mecma'î'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 9/2, 478-479; *Mecelletu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, 95/32, 322-326.

doğal âfetler borçlu tarafın kusur ve ihmalinin olmadığı en açık göstergelerindendir. Satım ve icâre akdi dışındaki diğer akit türlerinde de muhtelif görüşlerin varlığı ile birlikte genel olarak doğal âfetlerin borçluyu tazmin sorumluluğundan kurtarmaktadır.

Genellikle doğal âfetlerin sebep olduğu kusursuz imkânsızlık durumlarında satım ve kira akdi gibi iki taraf için de bağlayıcı olan sözleşmelerde hasar sorumluluğunu satıcı veya kiralayan (kiraya veren) üstlenirken, tek taraf için bağlayıcı olan sözleşmelerde mal sahibi üstlenmektedir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 12. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Aktan, Hamza. "İstisnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 393-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aktan, Hamza. *İslâm Borçlar Hukukunda Selem ve İstisnâ' Akitleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1976.
- Ali Haydar, Hâce Emin Efendi. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*. b.y.: Dârü'l-Cil, 1991.
- Aslan, Mahsum. *Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Fıkıhtaki Örnekleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Atalay, Arif. *İslâm Hukukunda Kabz*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2012.
- Aybakan, Bilal. "Selem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 404. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-Muntekâ şerhu'l-Muvatta*. b.y.: Matbaatu's-Saâde, 1332.
- Bardakoğlu, Ali. "Câiha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:26-27, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Berki, Ali Himmet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1959.
- Bû Lihye Cemîle. *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târiefi'l-kânûni'l-medenî el-Cezâiri*. Dirâse Mukârane, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatu'l-Cezâyir Ma'hedu'l-Hukuk ve'l-Ulûmi'l-İdâriyye, 1983.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salâhaddin İbn Hasen b. İdris. *Keşşâfü'l-kinâ' an metni'l-İknâ'*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1982.
- Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri-1*, 7. Basım, Konya: Ensar Yayınları, 2014.
- Desûkî, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Arafê. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*. 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- Ebû Abbâh, Muhammed b. Abdülaziz. "et-Ta'vîd ani'd-darar fi fihki'l-İslâmî ve alâkatuhu bi ta'vîzi edrârî'l-kevârisi't-tabîiyye fi n-nizâmi's-suûdî". Riyad: *Nâyif el-Arabîyye Üniversitesi*, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 5. Basım, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed İvaz Mur'ib, 8 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fi ğaribi's-şerhi'l-Kebîr*. 2 Cilt, Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gözübenli, Beşir. "Âriyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:379-380, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Haraşî, Ebû Abillâh Muhammed b. Abdullah. *Şerh-u muhtasar-ı Halîl*. 8 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Heyet, (İbrahim Mustafa-Ahmed ez-Ziyat - Hamid Abdulkadir - Muhammed en-Neccâr). *el-Mu'cemu'l-vasîf*, b.y.: Dâru'd-Da've, ts.
- Heyet. *Mecelletu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, 95/32.
- Heyet. *Mecelletü Mecma'i'l-Fikhi'l-İslâmî*, 9/2.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1992.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerıyya el-Kazvini. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. A. Muhammed Harun, b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1979.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Tuhfetu'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. 9 Cilt, b.y.: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1983.
- İbn Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fıkr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. 10 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2004.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas. *Mecmû'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd, 1995.
- İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Minehu'l-celîl şerh-u muhtasarı Halîl*. 9 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1989.
- Kabbânî, Muhammed Reşid, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târie fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-vad'î", *Mecelletü Mecma'i'l-Fikhi'l-İslâmî*, Cidde, 2/2.
- Kahveci, Nuri. "İslâm Borçlar Hukuku Açısından Kusursuz İmkânsızlık Hali'nin Edimin İfasına Etkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/3, (2011), 127.
- Kallek, Cengiz. "Mudârahe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, 30:358-362.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin. "İstisnâ", *Mecelletü Mecma'i'l-Fikhi'l-İslâmî*, Cidde 1992, 7/2.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahman. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî, Saîd A'rab ve Muhammed Bû Hubze, 14 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâeddün Ebî Bekir b. Mesud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kayapınar, Hüseyin. "Müzâraa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32:234-236.
- Kıyık, Mustafa Harun. *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Köse, Murtaza, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârahe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, (151-177), Erzurum 2002.
- Lokman, Vahy Faruk. *ez-Zurûfu'l-istisnâiyye elleti tatrau ale'l-akd ba'de ibrâmih*. Amman: Dirâse Mukârane, 1992.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'*. 19 Cilt, thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcüd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Tallâl Yûsuf, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Metîrât, Âdil Mübârek. *Ahkâmu'l-cevâihfi'l-fikhi'l-İslâmî ve Sılatuha bi nazariyyeteyi'z-zarua ve'z-zurûfi't-târie*. Kâhire: Câmîatü'l-Kâhire Külliyetü'l-Ulûm, Doktora Tezi, 2001, 240.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyar li-ta'li'l-Muhtâr*. thk. Şeyh Mahmud Ebû Dakika, Kâhire: Tab'atü'l-Halebî, 1937.

- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kasım. *et-Tâc ve'l-iklâl li muhtasari Halîl*, b.y.: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Müneccid, Muhammed Salih. *el-Fıkhve'l-i'tibâr fi fâciati's-seyli'l-cerâr*. Cidde: y.y., 2010.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Ravzâtü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1991.
- Özdemir, Recep. "İslâm Hukûkunda Ticâret ve Borç İlişkilerinin Genel Yapısı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, 15/1, (243-273).
- Özdemir, Recep. *İslam Teminat Hukuku Aynı Teminat*. İstanbul: Hiperyayın, 2017.
- Râfîf, Abdulkerim b. Muhammed Ebu'l-Kâsım. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed İvez, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1997.
- Remlî, Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza. Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1994.
- Sâvî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Halvetî. Bulğatu's-sâlik li akrabi'l-mesâlik. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Meârif, ts.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan, *el-Hüccce ala ehli'l-Medîne*, thk. Mehdi Hasan el-Keylânî el-Kâdirî, 4 Cilt, 3. Basım, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1403.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâmi's-Şâfî*. 3 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.
- Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib. *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1994.
- Useymin, Muhammed b. Salih b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-mumti' ala zâdi'l-Müstakni'*. 15 Cilt, b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, 1428.
- Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. *el-Mevsûatu'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*. 55 Cilt, 1-23 arası ciltler: 2. Basım, Kuveyt: Dârü's-Selâsil, 1404-1427.
- Yıldırım, Mustafa. *İslâm Borçlar Hukukunda Vedâ*. İzmir: y.y., 2005.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerh-u Kenzi'd-dekâik*. thk. Ahmed İzzu İnâye, Kâhire: Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, 1893.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *Nazarıyyetu'z-zarûrati's-ser'iyye*. Mukârane mee'l-kânûni'l-vad'î, Beyrut: y.y., 1985.

Ebu'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî'nin İzhâru'l-Ma'ânî Fî Şerhi Hirzi'l-Emânî Adlı Eserinin İncelemesi

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Zeynep PEKER ŞEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Master's Degree Student, Yalova University, Department of Basic Islamic Sciences,
Yalova, Türkiye

 pekzeyno@hotmail.com

 orcid.org/0000-0003-0344-0741

Yazar
Author

Şen, Zeynep Peker. "Ebu'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî'nin *İzhâru'l-Ma'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî* Adlı Eserinin İncelemesi". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 399-413.

 doi.org/10.53352/tevilat.1381568

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 26.10.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 26.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Ebu'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî'nin *İzhâru'l-Ma'ânî fî şerhi Hirzi'l-Emânî* Adlı Eserinin İncelemesi

Osmanlı dönemi alimlerinden Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî'ye nispet edilen *İzhâru'l-Ma'ânî*, İmam Şâtîbî'nin yedi kıraat hakkında telif ettiği manzumenin şerhidir. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan eserin bir kısmı Arapça ile devam etmektedir. Yazar hakkında bilgiler sınırlıdır fakat eserin kütüphanelerde mevcut iki nüshası da noksansız muhafaza edilmiştir. Kıraat alanında büyük kabul gören Şâtîbiyye manzumesi farklı zamanlarda çok defa şerh edilmesine rağmen Mağnîsâvî'nin şerhi yazıldığı dil bakımından önem arz etmektedir. Bu tez makalesinde *İzhâru'l-Ma'ânî* adlı eserin mahiyeti hakkında bilgi verilerek müellifin takip ettiği metotların örneklerle açıklanması hedeflenmektedir.

Özet

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yedi Kıraat, Şerh, Şâtîbiyye, Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî*.

A Study of the Book *Izhar al-Ma'ani fi Sharh Hirz Al-Amani* by Abu al-Muntaha al-Maghnisawi

The book *Izhar al-Ma'ani* is an explanation of Imam al-Shatibi's book about Qur'an's seven qira'at. Which is attributed to Abu al-Muntaha Ahmad ibn Muhammad al-Mughnisawi, one of the scholars of the Ottoman era. Although this commentary is written in the Ottoman language, some of it was written in Arabic. There is limited information about the author, but the book has two preserved copies with the full text. However, Maghnisawi's commentary is important in terms of the language in which it was written. This article aims to give information about the book *Izhar al-Ma'ani* and mention some of the author's methods in it by giving examples.

Abstract

Keywords: Seven Qiraat, Commentary, Shâtîbiyye, Abu al-Muntehâ Ahmed b. Muhammed al-Maghnisawi, *İzharu'l-Ma'ani*.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in farklı okuyuş tarzlarını konu edinen kıraat ilmi, İslamî ilimler arasında büyük öneme sahiptir. Telif edilen çokça eserle bu ilme ihtimam gösterilmiştir. Kıraat, İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'in mütevâtir senetlerle Efendimiz'den (s.a.v.) telakki edilen farklı lafız ve telaffuzları inceleyen müstakil bir ilim dalıdır.

Kıraat ilminde Kur'an ayetlerinin senetlere dayalı farklı okunuş şekillerini telakki edip öğrencilerine rivayet eden bazı kurrâlar büyük kabul görmüşler ve tercih ettikleri okuyuş şekilleri kendilerine nispet edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple Âsım kıraati denildiğinde Kûfe kurrâsından Âsım b. Ebi'n-Necûd'un (ö. 127/745) ayetlerde tercih ettiği okuyuş tarzı anlaşılmaktadır.

Tamamı sahih senetlere dayalı bu okuyuşlar hakkında telif edilen eserlerle kıraat sayıları ortaya çıkmıştır. Örneğin Mekkî b. Ebû Tâlip'in (ö. 437/1045) *et-Tebşıra fi'l-Kirâ'âtî's-Seb'* adlı eseri¹ yedi kıraat hakkında telif edilen ilk kıraat kitabıdır. Bunun dışında Ebû'l-Hasan Tahir b. Galbûn'un (ö. 399/1009) *et-Tezkira fi'l-Kirâ'âtî's-Semân* ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kirâ'âtî'l-'aşr'* adlı eserleri sekiz ve on kıraatin farklılıklarını ihtiva etmektedir. Osmanlı ulemasından Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî'nin *İzhâru'l-Ma'ânî fî şerhi Hirzi'l-Emânî* adlı eseri, İmam Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *Hirzu'l-Emânî* kasidesinin Osmanlı Türkçesi ile yazıldığı tespit edilen tek kitaptır. Yedi kıraatin ihtilaflarını beyan eden *Hirzu'l-Emânî* kasidesi kıraatte ihtisas sahipleri için büyük önem taşımaktadır. Bu makalede Mağnîsâvî ve *İzhâru'l-Ma'ânî fî şerhi Hirzi'l-Emânî* şerhi hakkında genel bilgiler verilecektir.

Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî

Osmanlı ulemasından Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlıdır. Manisa kazasından olduğunu bildiren el-Mağnîsâvî, kıraat ilminde alim

¹ bk. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlip, *et-Tebşıra fi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedevî (Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1402-1982).

olduğunu ifade eden el-Mukrî ve fıkhi mezhebini beyan eden el-Hanefî künyeleriyle tanınmıştır.²

Kadim alimlerin birden fazla alanda mütemekkin olma adeti üzere Mağnîsâvî'nin kıraat alanı dışında kelim ve fıkıh ilimlerinde de mütekellim ve fakih lakabını haiz olduğu bilinmektedir.³

Kıraat alanı haricinde kelim ve fıkıh sahasında bazı eserlerin kendisine nispet edildiği Mağnîsâvî'nin doğum tarihi bilinmediği gibi vefat tarihi hususunda da ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre hicri 1000, miladi 1591 veya 1592 senesinde vefat etmiştir.⁴ Diğer görüşe göre de hicri 1090, miladi 1679 yılında vefat etmiştir.⁵ Her iki görüş arasında 87 veya 88 yıl farkı olduğu görülmektedir.

İzhâru'l-Ma'ânî Adlı Eser

Mağnîsâvî'nin *İzhâru'l-Ma'ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî* isimli eseri, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) yedi kıraat hakkında kaleme aldığı *et-Teysîr* kitabına İmam Şâtübî'nin (ö. 590/1194) şiir şeklinde telif ettiği *Hirzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* isimli eserine yapılan şerhlerden biridir. Kolaylığı ve ihtisar özelliğiyle kıraat alanında büyük kabul gören ve müellife nispetle *Şâtübîyye* ismiyle bilinen bu manzum esere birçok şerh yazılmıştır. İmam Şâtübî'nin öğrencisi Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643/1245) tarafından yazılan *Fethu'l-Vaşid fi Şerhi'l-Kaşid* isimli eseri, Muhammed Şu'le'nin kaleme aldığı *Kenzü'l-Me'ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî* ve Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî'nin (ö. 656/1258) *el-Le'âli'l-Ferîde fi Şerhi'l-Kasîde* isimli eseri bu şerhlere örnek gösterilebilir. Fakat Mağnîsâvî'nin şerhi Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınması bakımından farklı bir değere sahiptir.

İzhâru'l-Ma'ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî isimli eserin günümüze ulaşan iki nüshası mevcuttur. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Orhan Camii Koleksiyonuna ait 16 Or 105 numaralı nüsha 124 varaktan müteşekkil ve mürekkep lekeleri haricinde

² İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1951) 1/162.

³ Ali Rıza Karabulut – Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu târîhi't-turâsi'l-İslâmîyyi fi mektebâti'l-âlem* (Kayseri: Akabe, 2001), 1/469.

⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/235. Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/239.

⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/162. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn* (Beirut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-'arabî, 1957) 2/159.

okunaklı ve tamdır. Manisa İl Halk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonuna ait 45 Ak Ze 274 numaralı nüsha ise 99 varaktan müteşekkil, iyi durumda ve cilt içerisinde muhafaza edilmektedir.

İmam Şâtıbî'nin *Hirzu'l-Emânî* ve *Vechu't-Tehânî* adlı manzumesi 1173 beyitten mürekkep olup kasidenin kafiyeleri lâm harfiyle sona erdiğinden *el-Kasîdetu'l-Lâmiyye* ismiyle de bilinmektedir. İmam Şâtıbî manzumesinde yedi kıraatin ihtilaflarını iki ana başlıkta beyan eder. Manzumenin birinci kısmı yedi kurrâ imamın ihtilaf ettiği usullere açıklık getirir. Mukaddime hariç 28 konu başlığı ve 444 beyitten müteşekkildir. Besmele, idğâm-ı kebir, med, hemzeler, imâle, râlar ve lâm'lar gibi usûlî kaideleri ihtiva etmektedir. Manzumenin ikinci kısmı ise yedi kıraatin ihtilaf ettiği ferşî⁶kelimelerdir ve 729 beyitten müteşekkildir. İmam Şâtıbî'nin bu ihtilafları sure isimleri üzerine tertip ettiği görülmektedir.

Bu manzumeye şerh mahiyetinde kaleme alınan *İzhâru'l-Ma'ânî*'nin mevcut iki nüshası tetkik edildiğinde şerhlerin sonunun birbirinden farklı tamamlandığı görülmektedir. Bursa'da bulunan nüshada, *Şâtıbiyye*'nin usul kısmı tamamlanarak ferşî kısımdan Bakara suresinin büyük bir bölümü şerh edilmiş, Manisa'daki nüsha ise usul beyitleriyle tamamlanmıştır. Her iki nüshanın sonunda şerhin tamamlandığına dair ifadeler mevcuttur. Manisa nüshasının son kısmında şerhin ismi “*تَمَّتْ كِتَابَةُ إِظْهَارِ الْمَعَانِي فِي شَرْحِ*” şeklinde geçer ve “*İzhâru'l-Ma'ânî fî Şerhi Usûli'l-Emânî* yazımı Melik, Hak ve Mennân olan Allah'ın yardımıyla tamamlanmıştır. Muhakkak ki o Ber'dir ve kadimden ihsan sahibidir” anlamına gelir. Burada şerhin ismine usul kelimesi eklendiği ve şerhin tamamı yerine yarından

⁶ Ferşî kelimeler belirli bir kaideye uymayıp Kur'an'ın muhtelif yerlerinde dağınık şekilde bulunan kurrâların ihtilaflarıdır. Zira Arap dilinde ferş yaymak ve dağılmak anlamındadır. Ebû Amr ed-Dânî, *el-Vâfi fî şerhi's-şâtıbiyye* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2016) 165.

⁷ Ahmed b. Muhammed El-Mağnîsâvî, *İzhâru'l-ma'ânî fî şerhi hirzi'l-emânî* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 274), 99b.

azını ihtiva ettiği görülmektedir. Beyitlerin tamamı 1173 iken bu nüshada 444 beyit şerh edilmiştir.

Mağnîsâvî esere Arapça bir dua ile başlar. Bu dua Hz. Osman'ın (r.a.) rivayet ettiği hadisin metninde “ بسم الله الذي لا يضرُّ مع اسمه شيءٌ في ” şeklinde geçmektedir. “O Allah'ın ismiyle ki, O'nun ismiyle birlikte ne yerde ne de gökte hiçbir şey zarar veremez.” Anlamında olan bu dua ile cinas yapılan cümlelerle kısa bir önsöz yazan müellif kitabın adını beyan edip telif sahibine nispet etmektedir: “ أما بعدُ فاسمُ هذا الكتابِ إظهارُ المعاني في شرحِ جزرِ الأمانِي، إنه هو أرحمُ الرَّاحِمِينَ ”⁸. “جمعه أحمد بن محمد المغنيساوي، غفر الله له ولجميع المؤمنين، إنه هو أرحمُ الرَّاحِمِينَ ”⁹. Yani “Sonrasında bu kitabın adı *İzhâru'l-Ma'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî*'dir, Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî toplamıştır. Allah ona ve tüm Müminlere mağfiret etsin, muhakkak ki o merhametlilerin en merhametlisidir”. Eserin önsözünde müellife ve İmam Şâtîbî'ye dua ifadeleri geçmektedir: “ قال الشيخُ الشَّاطِبي رحمه الله تعالى وجمع بيننا وبينه في جنَّاتِ الفردوسِ خالدين فيها أبداً، إنَّه على كلِّ شيءٍ قديرٌ، الله تعالى وجمع بيننا وبينه في جنَّاتِ الفردوسِ خالدين فيها أبداً، إنَّه على كلِّ شيءٍ قديرٌ، وبالإجابة جديرٌ ”¹⁰. Burada şunu ifade eder: “Şeyh Şâtîbî, Allah Teâlâ ona rahmet eylesin ve bizi ve onu sonsuza kadar ve ebedi olarak Firdevs cennetinde toplansın, muhakkak ki o her şeye kadirdir ve (duaya) icabet etmeğe şayandır”.

İzhâru'l-Ma'ânî'de yer alan bölüm ve konu başlıkları şerh edilen manzumeye uymaktadır. Müellif kasideyi şerh ederken bazen beytin tamamını bazen ise beyti bölümlere ayırmayı tercih etmiştir. Mağnîsâvî neredeyse tüm beyitlerde irap ve Arap dilinin kaidelerini açıklamaya çalışmıştır. Örneğin *Şâtibiyye*'nin ilk beytinde geçen *أَوْلا* lafzı için mansup olma mahiyetini şu şekilde beyan etmektedir:

"وانتصاب أَوْلا على الظرفية، وأما تنوينه مع أنه أفعال التفضيل بدليل الأولى، والأوائل كالفضلى والأفاضل، فلأنه ههنا ظرفٌ بمعنى قبل، وهو منصروفٌ لا وصفية له أصلاً، وهذا معنى ما قال في الصَّحاح: 'إذا جعلته صفةً لم تصرفه، تقول: لقيته عامًا أولٌ، وإذا لم تجعله صفةً صرفته، تقول:

⁸ Ebû Dâvûd Süleyman es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Şuayp el-Arnavut – Muhammed Kamil Karabelli (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Nevm Bapları”, 5088.

⁹ Ahmed b. Muhammed El-Mağnîsâvî, *İzhâru'l-ma'ânî fî şerhi hirzi'l-emânî* (Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 1a.

¹⁰ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 2a.

لَقَيْتُهُ عَامًا أَوْلًا، معناه في الأول أَوْل في هذا العام، وفي الثاني قبل هذا العام."11

Müellif burada aynı lafzın son harekesinin sarfıyla iki ayrı manaya geldiğini örneklerle beyan eder ve der ki: “أَوْلًا kelimesi zarf olduğundan mansuptur. Tafdîl efal'i olmasına rağmen tenvinli olması ise الأوَّلَى deliliyle sabittir. Bu الأوائل، الفضلى ve الأفاضل gibidir. Çünkü bu, burada (önce) anlamındaki zarftır ve sıfatı olmayan bir munsarıftır. Bu Sıhâh'ta şöyle zikredilmiştir: 'eğer sıfat yaparsan munsarîf kılmazsın، أَوْل لَقَيْتَهُ عَامًا أَوْل dersin. Eğer sıfat yapmazsan munsarîf kılarısın، أَوْلًا لَقَيْتَهُ عَامًا أَوْلًا dersin.' Birincisi bu yılın başı anlamındadır, ikincisi ise bu yıldan önce anlamındadır.”

Mağnîsâvî şerh ettiği kasideyi kısa bir ifadeyle şöyle tarif etmektedir: “وهو نظم قصيدة على قافية واحدة في مذاهب القراء السبعة موجزة بسبب وهو نظم قصيدة على قافية واحدة في مذاهب القراء السبعة موجزة بسبب”12: yedi kurrâ mezheplerinde tek kafiye üzerine nazmedilen ve rumuzları sebebiyle veciz olan bir kasidedir.

Şerhte kaside içerisindeki bazı lafızların anlamlarının ayetlerle desteklendiği görülmektedir. Birinci beytin şerhinde تَبَارَكَ kelimesi için iki anlam atfedilmektedir: “وفي تبارك معنيان، أحدهما تزايد خيرُه وتكاثرٌ “ وهو المراد من قوله تعالى (وإن تَعَدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصوها)13، والثاني تَعَاظَمَ عن كل شيء وتعالى عنه في ذاته وصفاته وأفعاله، وهو المراد من قوله تعالى (ليس كَمِثْلِهِ شيء)14 (شيء)14 Tebâreke çok olmasıdır ve bunun için (Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız)15 meâlindeki âyeti örnek verirken zatı, sıfatları ve fiillerinde her şeyden yüce olan ikinci anlamına (O'na benzer hiçbir şey yoktur)16 mealindeki ayeti zikretmektedir. Burada kelimelerle ilgili bazı ifadeler de mevcuttur. Mesela birinci beytin şerhinde şu cümlelere yer verir: “والمعنى أنه تعالى باقٍ في ذاته أزلاً وأبدًا، “مُمتنعٌ التَّعْيِيرُ، وبقاٍ في صفاته مُمتنعٌ التَّبدُّلُ”17.Yani Allah (c.c.) zatında ezelden sonsuza bakidir, değişmez ve sıfatları kalıcıdır, başka bir şeye dönüşmez.

11 Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 2a.

12 Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 2a.

13 Nahl 16/18.

14 Şûrâ 42/11.

15 *Kur'ân Yolu* (Erişim 13 Ekim 2023), Nahl 16/18.

16 *Kur'ân Yolu*, Şûrâ 42/11.

17 Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 2b.

Mağnîsâvî, şerhinde çokça hadislere yer verir. Aynı beyitte geçen مؤنلا kelimesinin veznine uygun olması ve benzerliğinden dolayı ملجأ ve منجى lafızlarını ihtiva eden, “Senden başka ne bir sığınak var ne de kurtuluş” manasında Berâ b. Âzîp’ten rivayetle¹⁸“وفي الحديث (لا ملجأ ولا منجى منك إلا إليك)”¹⁹hadisini zikretmiştir. Bazı yerlerde kasidede geçen hadislerin örneğini de şerhte beyan etmiştir. Örneğin Şâtıbiyye’nin yedinci beytinde Kur’an okuyan müminin güzel kokulu turunca benzetildiği hadise işaret edildiğinden şerhte şu ifadeler geçmektedir:

"فقال: مثاله كالأترج، أشار به إلى قوله عليه السلام (مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن مثل الأترجة، ريحها طيبٌ وطعمها طيبٌ)²⁰ وإنما شبهه بالأترجة من حيث أن الإيمان ثابتٌ في قلبه طيبٌ الباطن، ومن حيث إن يقرأ القرآن يستمتع الناس ويستريح بصوته، ويجدون الثواب بالاستماع إليه، ويتعلمون القرآن منه²¹."

Bu ifadeler şu anlamdadır: “(Şâtıbî), onun misali turunç gibidir der ve Efendimiz’in (s.a.v.) şu sözüne işaret eder: ‘Kur’an okuyan Mü’min turunç gibidir. Kokusu hoş, tadı güzeldir.’ (Mümini) turunca benzetmiştir, şöyle ki kalbinde iman sabittir, içi iyidir ve Kur’an okuduğunda insanlar onu dinleyip sesiyle huzur bulurlar ve onu dinleyip sevap kazanırlar, ondan Kur’an öğrenirler.” Aynı zamanda burada hadisin şerh edildiği görülmektedir.

Diğer bir örnek ise on yedinci beyitte yer alan İmam Şâtıbî’nin Kur’an ehli için söylediği أولئك أهل الله ifadesidir. Bu ifadenin şerhinde şu hadis zikredilmiştir: “قال رسول الله [صلى الله عليه وسلم]: (إنَّ الله أهليَّ من الناس) قيل: من هم يا رسول الله؟ قال: (أهل القرآن، هم أهل الله وخاصته).²² والإشارة بالأهلية Efenimiz (s.a.v.): “Şüphesiz insanlar arasında Allah’a ehli olanlar vardır!” diye buyurdu. Ashâb-

¹⁸ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir – Muhammed Abdalbaki – İbrahim Atva (Mısır: Mustafa el-Bâyî el-Halebî, 1975), “Da’avât Bapları”, 3394.

¹⁹ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma’ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 2b.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “At’ime”, 30 (No. 5427).

²¹ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma’ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 3b.

²² İmam Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayp el-Arnâvut – Adil Mürşit vd. (Beyrut: Mu’essetu’r-Risâle, 1421/2001), “Musnedu’l-muksirîn” (No. 12292).

²³ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma’ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 5a-5b.

ı kiram: Ey Allah'ın Resülü! Onlar kimlerdir? diye sorunca Resûlullah (s.a.v.): "Onlar Kur'an ehli, Allah'ın ehli ve Allah'ın has kullarıdır!" cevabını verdi. Mağnîsâvî beyitte geçen "Allah'ın ehli" ifadesinin Allah'a, rahmetine ve ikramına yakın olanlar manası taşıdığını da eklemiştir.

Musannif ayet ve hadis haricinde bazı beyitlerde Arap şiirlerinden de istifade etmiştir. Örneğin mukaddimenin on dokuzuncu beytinde dünyanın değersiz olduğunu açıklamak için musannif şu şiiri kullanmıştır: "كما قال الشاعر: ما بال من أوله نطفة وآخره جيفة يفخر"²⁴.

İmâm Şâtıbî'nin kasidesi üzerine mülâhaza babından bazı eserler tedvin edildiği bilinmektedir. Bu alanda en meşhur eserlerden birisi Ebû Şâme'nin (öl. 665/1267) *İbrâzu'l-Ma'ânî min hirzi'l-emânî* isimli eseridir. Mağnîsâvî'nin şerhinde de bazı mülâhazalar mevcut olup bunlardan birisi Şâtıbiyye'nin dördüncü beytinde yazdığı şu ifadedir: "ولو قال: تثبت أن الحمد لله، وتثنت صلى الله لكان" "ikinci olarak hamd Allah içindir ve üçüncü olarak Allah (peygambere) salat eylesin deseydi Allah'a hamd etmeyi Rasul'e salavat getirmeden evvel zikretmesi babından daha evla olurdu." Aynı beytin devamında: "ووجه ما ذكره أنه أراد أن يختم" *حُطِبَتْهُ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ، فَهُوَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى فِي آخِرِ سُورَةِ الصَّافَّاتِ*²⁶ (وسلام على المرسلين والحمد) İmâm Şâtıbî'nin manzumeye önce salavat ile başlayarak sonra Allah'a hamd etmesinin delili Sâffât Sûresinin sonundaki şu âyetlerdir. (Bütün peygamberlere selâm olsun! Ve âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun). Burada hamd, peygamberlere selam edildikten sonra geldiği için İmâm Şâtıbî, manzumeye salavat ile başlayıp Allah'a hamd ile bitirmeyi murad etmiştir.

Müellif Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı şerhinde *Şâtıbiyye*'nin onuncu beytinde şefaât kavramı ile ilgili bir meseleyi de izah etmektedir. İmâm Şâtıbî bu beytinde Kur'ân için *شافع* tabirini kullanmıştır. Mağnîsâvî bu tabiri şu ifadeyle açıklar:

²⁴ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 5b-6a.

²⁵ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 3a.

²⁶ Sâffât 37/181-182.

²⁷ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 3a.

Musannif أوثق شافع demekle Kur'ân'ı vasfeyledi, zira Kur'ân'ın şefaati azaba vaki olmaktan men eyler, kable'd-duhûl şefaati eyler, kur'ân'la amel eyleyenler için ve Kur'ân'ın gayri şefaati eyler ba'de'd-duhûl azaptan ihraç eyler.²⁸

Yani Kur'an okuyana azaba girdikten sonra değil azaba girmeden evvel şefaati ettiğinden en güvenilir şefaattir. Burada Mağnîsâvî'nin kıraat haricinde Arapça ve kelam ilmine de vakıf olduğu görülmektedir.

Manzumenin vezne uyması maksadıyla İmam Şâtıbî'nin yaptığı bazı lügavi tasarruflara şerhte işaret edilmiştir. Manzumenin on beşinci beytindeki القاري lafzında vezin için hemze, yâ harfine ibdâl edilmiştir. Şârih buna işaret ederek sebebi şöyle açıklar "إنما بدّل همزته ياءً ضرورة".²⁹

Mağnîsâvî sadece manzumeyi şerh etmekle kalmayıp İmam Şâtıbî hakkında da metinde bir lafız veya cümleye bağlı bilgi vermektedir. Nitekim evvelce zikredilen hadislerde geçen son örnekte müellifin şu mülâhazası dikkat çekmektedir:

"والأهل اسم جمع كالرَّهْطِ وَالرَّكْبِ، وَقَدْ جُمِعَ فِي الْحَدِيثِ جَمْعَ السَّلَامَةِ، وَمِثْلَهُ فِي الْقُرْآنِ (شَعَلْتَنَا أَمْوَالَنَا وَأَهْلُونَا)³⁰، فَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ فِي بَيْتِ الشَّاطِبِيِّ أَيْضًا مَجْمُوعًا، وَسَقَطَتِ النَّونُ لِلإِضَافَةِ، وَسَقَطَتِ الْوَاوُ لِلتَّقَاءِ السَّاكِنِينَ، وَالتَّنَافُظُ بِالْمَفْرُودِ وَالْجَمْعِ فِي مِثْلِ هَذَا وَاحِدًا، وَإِنَّمَا يَفْتَرِقَانِ فِي الْخَطِّ، فَتُرَادُ وَاوٌ فِي الْجَمْعِ، وَالْمَصْنُوفُ لَمْ يَكْتُبْ مَا نَظَّمَهُ لِأَنَّهُ كَانَ ضَرِيرًا، وَلَا يَظْهَرُ فِي الْفِظِّ جَمْعٌ، فَكُتِبَ السَّمَامُ مُفْرَدًا³¹."

أهل ismi, رَهْطِ ve رَكْبِ gibi cem'dir (çoğul). Hadiste de السَّلَامَةِ cem' haliyle geçmektedir. Bunun misali (mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu) meâlindeki âyettir. Şâtıbî'nin beytinde de أهل isminin cem' olması muhtemeldir ve muzâf halinde nûn sakıt olmuştur. Vâv ise iki sakin harfin birleşmesiyle düşmüştür. Bu lafız okunurken müfred (tekil) ve cem' hali aynı telaffuz edilir fakat yazarken farklıdır. Cem' halinde vâv eklenir. Musannif a'mâ olup manzumeyi başkasına yazdırdığından telaffuzda cem' olduğu belli değildir ve yazan kişi müfred yazmıştır. Aynı şekilde on dokuzuncu beytin

²⁸ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 4a.

²⁹ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 4b.

³⁰ Fetih 48/11.

³¹ Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 5b.

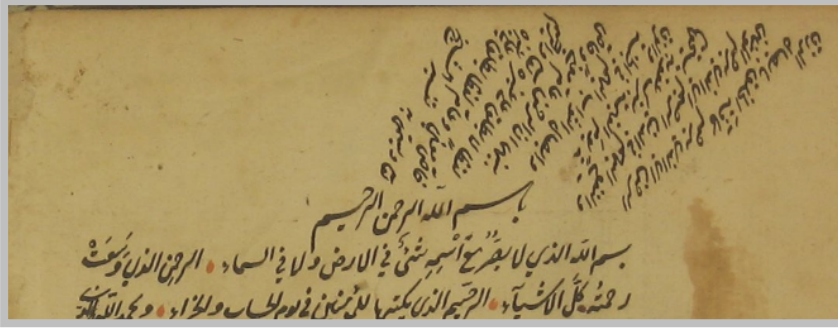
şerhinde el-Mağnîsâvî şu ifadeye yer verir: “ وهذا البيئُ بديع اللفظ جليلٌ ”³² yani bu beytin güzel lafzı ve yüce manasından İmam Şâtıbî'nin velilerden olduğu anlaşılıyor.

İmam Şâtıbî mukaddimesinde yedi kurrâyı tanıtarak manzumede takip ettiği kaidelere geçmektedir. Mağnîsâvî bu kısımları şerh ettiğinde ziyade olarak vefat tarihleri, beldeleri ve bazı meziyetleriyle kârilere ve ravilerinin bilgilerini aktarmaktadır. Rumuz için ayrı bölüm olmadan her beyti tek tek şerh etmiştir.

İzhâru'l-Ma'ânî'de musannif manzumenin usule ait bazı konularının şerhine beyitlerle başlarken idğâm-ı kebir, izhar ve idğâm, fetih ile imâle, Kîsâî'nin imâle mezhebi ve râ'ların hükmü gibi bazı konulara da açıklayıcı ön bilgiler sunarak başlamıştır.

***İzhâru'l-Ma'ânî* Eserindeki Ek Notlar**

Manisa'da bulunan yazma eserin nüshasında metin dışında konulara dolaylı yoldan bazı ilavelerin yapıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmının yazı hattı metinle benzer durumdayken bir kısmı ise metinden farklıdır. Müstensihe ait olduğu ihtimaliyle birlikte herhangi bir isim yazılmadan verilen bu ince mülhazaların bazıları şu şekildedir:

[Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 274), 1a.]

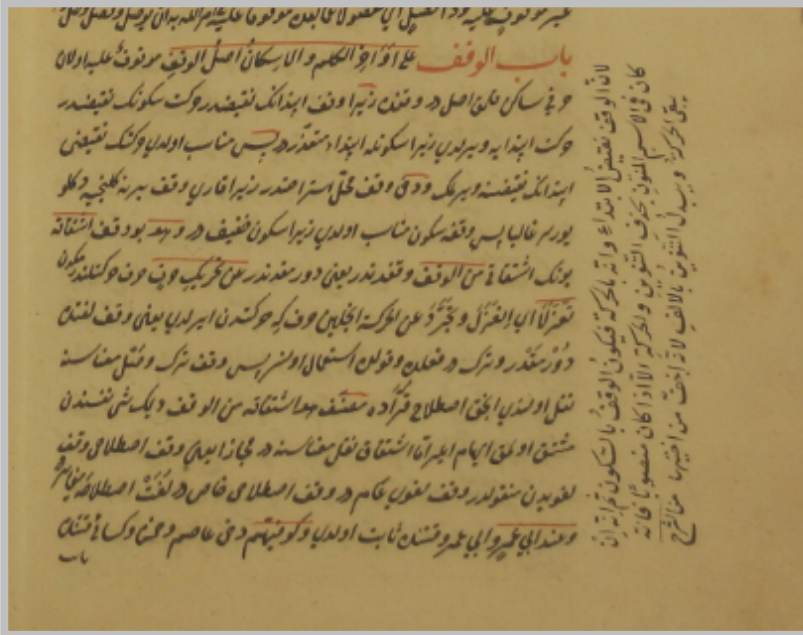
³² Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105), 6a.

Metin:

الرحمن أي: الذي يرحم كافة الخلق بإيصال الرزق والنفع إليهم في الدنيا. الرحيم أي: الذي يرحم المؤمنين خاصة يوم القيامة بترك عقوبة يستحقها وإيصال الثواب إليهم في الجنة. والفرق بينها أن الرحمن عامٌّ معنًى وخاصٌّ لفظاً لا يُطلق على غيره تعالى، والرحيم خاصٌّ معنًى وعامٌّ لفظاً يُطلق على غيره تعالى ويسمًى به. تفسير الشيخ.

Anlamı:

Rahmân yani dünyada rızkı ve faydayı vermekle yarattıklarına merhamet edendir. Rahîm yani kıyamet günü özel olarak hak edilen bir cezayı kaldırmakla veya cennette sevabı ulaştırmakla müminlere merhamet edendir. İkisinin arasındaki fark şudur ki Rahmân manası bakımından genel, lafız bakımından özeldir ve Yüce Allah dışında kimseye denemez. Rahîm ise manası bakımından özel, lafız bakımından geneldir ve Yüce Allah dışındakilere denebilir ve onunla isimlendirilebilir. Şeyhin tefsiri.

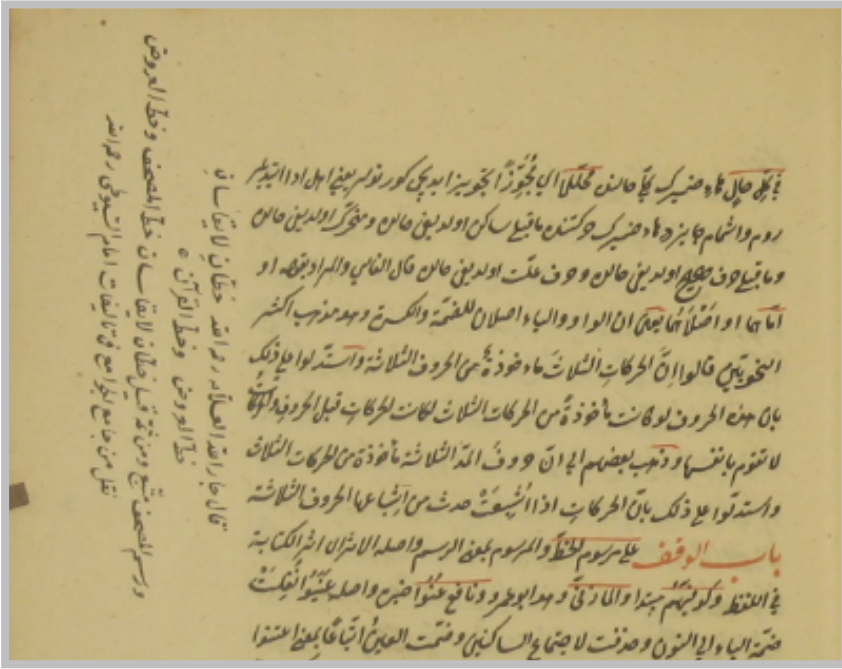
[El-Mağnîsâvî, *Izhârû'l-Ma'ânî* (Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 274), 84a.]

Metin:

لأنَّ الوقفَ نقيضُ الابتداءِ، وإِنَّهُ بالحركة، فيكون الوقفُ بالسُّكون، ثمَّ إِنَّهُ إن كان في الاسم المنوَّن يحذف التَّنوينُ والحركة إلا إذا كان منصوبًا، فإنَّه يبقى الحركة، ويُبدل التَّنوينُ بالألفِ لأنَّه أخفُّ من أختيها. من الشَّرْح.

Anlamı:

Çünkü vakf, ibtidânın zıttıdır ve ibtidâ hareke ile olur, vakf sükunladır. Eğer (vakf) tenvinli isimde olursa, tenvin ve harekeyi hazf eder ancak mansup ise hareke kalır ve tenvin elifin diğer iki kardeşinden (vâv ve yâ) hafif olduğu için elifle ibdâl olunur. Şerhten.

[El-Mağnîsâvî, *İzhâru'l-Ma'ânî* (Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 274), 86b.]

Metin:

قال جار الله العلامه رحمه الله: خطَّان لا يُقاسان؛ خطُّ العروض وخطُّ القرآن. ورسم المصحف متَّبِعٌ، ومن ثَمَّةً قِيلَ: خطَّان لا يُقاسان: خطُّ المصحف وخطُّ العروض. نُقِلَ من جمع الجوامع في تأليفات إمام السيوطي رحمه الله.

Anlamı:

Allame Cârullah -Allah ona rahmet etsin- der ki: iki hattın kıyâsı olmaz; arûz hattı ve Kur'an hattı. Ve Mushaf'a tabi olunur. Bundan dolayı denilmiştir ki; iki hattın kıyâsı olmaz, Mushaf hattı ve arûz hattı. İmam Süyûtî'nin -Allah ona rahmet etsin- *Cem'u'l-cevâmi'* eserinden nakledilmiştir.

Sonuç

Kıraat ilminde büyük öneme sahip olan ve yedi kıraat alanında telif edilen *Hirzû'l-Emânî* kasidesine birçok şerh yazılmıştır. Osmanlı alimlerinden Ebü'l-Müntehâ Mağnîsâvî'ye nispet edilen *İzhâru'l-Ma'ânî* adlı eserde bu kasidenin bir kısmının şerh edildiği görülmektedir. Bu eserin mevcut iki nüshasının son kısmında metnin tamamlandığına dair ifadeler yer almasına rağmen şerh edilen beyit sayısı her nüshada farklıdır. Bursa İnebey kütüphanesinde bulunan ve Hacı Mustafa ismi ile istinsah edilen nüshada *Şâtıbiyye'nin* 523 beyiti şerh edilmiştir. Manisa kütüphanesinde bulunan ve yazma tarihi olmayan ikinci nüshada sadece usul meselelerini içeren 444 beytin şerhi mevcuttur. Kasidenin tamamı ise 1173 beyitten müteşekkildir.

Mağnîsâvî, yedi kıraatin ihtilaflarının usul ve fersî farklılıklarını ihtiva eden bu kasidenin şerhinde kaynağını belirtmeden hadislere yer vermiş ve istifade ettiği bazı *Şâtıbiyye* şerhlerinden alıntılar yapmıştır. Beyitlerde geçen kelimelerin anlamları, cümledeki irapları ve bazı kaideler hakkında da bilgilere yer vermiştir. Arapça ile başlanan, sonra biraz Arapça ve ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan bu eser, dil yönüyle diğer *Şâtıbiyye* şerhlerinden ayrılarak ilmi miras bakımından önemli bir konuma sahiptir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 1 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1. Basım, 1951.
- Karabulut, Ali Rıza – Karabulut, Ahmet Turan. *Et-Turâsu'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*. 1 Cilt. Kayseri: Akabe Yayınevi, 1. Basım, 1422-2001.
- Mağnîsâvî, Ahmed b. Muhammed. *İzhâru'l-Ma'ânî fî şerhi hirzi'l-emânî*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 274, 1a-99b. Erişim adresi <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/izharul-maan%C3%AE-serhi-hirzil-emani/84834>.
- Mağnîsâvî, Ahmed b. Muhammed. *İzhâru'l-Ma'ânî fî şerhi hirzi'l-emânî*. Bursa: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 105, 1a-125a. Erişim adresi <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/izharul-maan%C3%AE-f%C3%AE-serhi-hirzil-eman%C3%AE/75963>.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'uş-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 7 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 13 Ekim 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>.
- Sicistânî, Süleyman. *Sünenu Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayp el-Arnâvut – Muhammed Kamil Karabelli. x Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430-2009.
- Tirmizî, Muhammed b. İsmâ. *Sünenu't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir – Muhammed Abdalbaki – İbrahim Atva. 7 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâyî el-Halebî, 2. Basım, 1395-1975.
- Kâdî, Abdulfettah Abdulğani. *El-Vâfi fî şerhi's-şâtıbiyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 11. Basım, 1437-2016.

Doğal Afetler, Kur'ân'da Sünnetullah ve Ricz Kavramları

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Şemsettin KARCI

Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa İl Vaizi
Presidency of Religious, Şanlıurfa Provincial Preacher
Şanlıurfa, Türkiye

 semsettinkarci44@hotmail.com

 orcid.org/0000-0002-5638-6497

Yazar
Author

Karci, Şemsettin. "Doğal Afetler, Kur'ân'da Sünnetullah ve Ricz Kavramları".
Tevilat 4/2 (Aralık 2023), 415-443.

 doi.org/10.53352/tevilat.1391091

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 15.11.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 30.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Bilgi
Info

Doğal Afetler, Kur'ân'da Sünnetullah ve Ricz Kavramları

Doğal afetlerin tüm dünyada yaygınlaştığı bir dönemden geçiyoruz. Meydana gelen bu afetlerin tabii bir sürecin ürünü yahut insanoğlunun yaptıklarının bir sonucu mu olduğu sorusu, insan zihnini meşgul etmektedir. Acaba doğal afetler, Kur'ân ayetinin bahsettiği, "*insanların kazandıkları sebebi ile karada ve denizde bozgunculuk çıktı*" anlam alanı içerisinde değerlendirilebilir? Kur'ân'da sünnetullah olarak ifade edilen kavramla, bu hususların vurgulandığını varsayabilir miyiz? Anlamlarından biri de "gökten gelen ve görünmeyen azap" olan "ricz/ رجز" kavramı ile, doğal afetler arasında bir bağ var mıdır? Bu çalışmada daha çok geçmiş kavimlerden bahsedilirken kullanılan bu iki Kur'ânî kavramın doğal afetlerle ilgisi ele alınmış, Kur'ân'da 14 defa geçen "sünnetullah" ve 10 defa zikredilen "ricz/ رجز" kavramlarının doğal afetlerle ilişkinin kurulup kurulamayacağı irdelenmiştir. Bu çerçevede Ayetlerde zikredilen kavramların kök anlamları filolojik açıdan incelenmiş ve âyetler bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Doğal Afetler, Sünnetullah, Ricz, Azap.

Natural Disasters, Concept of Sunnatullah of Allah and the Concept of Rijz (رجز) in the Qur'ân

We are passing through a period where natural disasters are becoming in general all over the world. These consecutive disasters occupy the human mind; whether are a natural process or caused by human beings. Is this process within the contains of the meaning is being mentioned in the Qur'anic verse, namely: "*There was deterioration on land and sea because of what people had made (evil)*"? How should we understand this verse? Are these situations meant by the concept is being expressed as "sunnatullah" in the Quran? In addition, whether a connection can be established between the concept of "rijz/ رجز", which means invisible torment coming from the sky and natural disasters? These two Qur'anic concepts, which are mostly mentioned about past/ancient tribes, need to be discussed in the context of natural disasters. In this article, we are applying to the Qur'ân and we will try to examine from the Qur'ân; whether the concepts of "sunnatullah" which is mentioned 14 times, and rijz/ رجز, which is mentioned 10 times in the Qur'ân are related to natural disasters? We will examine the root meanings of the concepts mentioned in the verses of Qur'ân through dictionary books and by making use of commentary books of the Qur'ân.

Abstract

Keywords: Tafsir, Natural Disasters, The Sunnah of Allah, Rijz, Azap.

Giriş

Yüce Allah, yarattığı her şey için bir yasa koymuştur. Yarattılmış her şey belli bir yasaya yani sünnetullah'a bağlıdır. Deprem, sel, yangın, terör, hastalık, salgın, volkan patlaması, savaşlar gibi afetler ve doğal afetlerin ne anlama gelebileceği öteden beri merak edilen bir konu olagelmıştır. Özellikle son dönemlerde meydana gelen bazı afetlere ilişkin farklı yorumların yapıldığı görülmektedir. Bazı çevreler bunu salt teolojik bir alanla çözümlenmeye çalışırken bazıları ise bunu jeolojik bir hadise olarak görme eğilimindedir. Teolojik olarak bu tür olayları yorumlayanlar daha çok "günah, isyan, uyarı" gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Hâliyle kendi düşüncelerini ispatlamak sadedinde, Kur'an'da geçen bazı kavram ve ifadeleri gündeme getirmektedirler.

Kâinatın düzeni maddi yasalar çerçevesinde devam edegelmektedir. Aynı şekilde tarih boyunca süregelen insan ve toplumlarla ilgili yasalar da caridir ve cari olmaya devam edecektir. Bir sınırlama yapmak gerekirse, kâinatın düzeni ile ilgili olan yasalara âdetullah, toplumlarla ilgili yasalara ise sünnetullah diyebiliriz. Kâinat ve insanla alakalı yasaların arasında böyle bir ayrıma gitmenin ilgili Kur'an ayetlerinin bir bütün olarak anlaşılmasını kolaylaştıracağı kanaatindeyiz.

Doğal afetlerin uyarı, ikaz veya azap anlamına gelip gelmeyeceği aynı zamanda merak uyandıran bir konudur. Aslında konuyla ilgili bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında Kur'an'ın dolaylı veya dolaysız birçok kavramının bu anlam örgüsü içerisinde olduğu görülebilecektir. Örneğin; belâ, musibet, imtihan, ibtilâ, azap, ceza kavramları gibi. Ancak konuyla direk alakalı olan Kur'ânî kavramlara baktığımızda, iki kavramın daha fazla öne çıktığını görüyoruz. Bu kavramlardan birisi, sünnetullah (سنة الله) diğeri ise Ricz (رجز) kavramıdır. Araştırmamızın çerçevesi bu iki kavramla sınırlandırılmıştır.

İlgili literatüre bakıldığında Ömer Özsoy'un "*Sünnetullah*"¹ isimli eseri ile "*Fert ve Toplum Açısından Kur'an'da Sünnetullah*"

¹ Ömer Özsoy, *Sünnetullâh* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999).

adlı eserimiz,² konunun etraflıca işlendiği eserlerdendir. Özsoy sünnetullah kavramına etraflı bir yaklaşımla yoğunlaşırken, bizim eserimiz sünnetullah konusunu fert ve toplum bazında ele alarak örneklerle izah etme gayretindedir. Yine aynı şekilde Nuri Tok "*Kur'ân'da Sünnetullah ve Helâk edilen Kavimler*"³ adlı çalışmada, kavimlerin helâk sebeplerini sünnetullah çerçevesinde incelemektedir.

İslam dünyasının kabul görmüş âlimlerinden olan Abdülkerim Zeydan (ö. 2014), konuyu uzunca ve etraflıca ele alan bir eser neşretmiştir.⁴ Ahmed Husnul Hâkim, *Sunatullah dalam Perspektif al-Quran* (2007) adlı eserinde Kur'an perspektifinde "sünnetullah" kavramını sosyolojik açıdan incelemiştir.

Bu çalışmada ise sünnetullah kavramı, daha çok "ricz" bağlamında doğal afetlerin mahiyetini anlamada kullanılacaktır.

1. Kur'ân'da Doğal Afetler ve İlgili Kavramlar

Kâinata müşahede ettiğimiz tüm olaylar, Allah'ın emir ve koyduğu yasalar içerisinde cereyan etmektedir. Örneğin, demir serttir ve ateşte ısıtılmakla yumuşar. Bu olay, demiri yaratan Allah'ın demirle ilgili yasa/sünnetidir. Elindeki demire şekil vermek isteyen demirci, demiri yumuşatabilmesi için bu sünneti dikkate alması ve demiri ısıtması gerekmektedir. Aksi halde soğuk demire ne kadar çekiç sallarsa sallasın, istediği neticeyi elde edemeyecektir. İşte sünnetullah bilgisinin önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira, Allah'ın toplum ve fertlerle ilgili uygulamasını bilmeyen veya doğru okuyamayanlar, soğuk demire çekiç sallayan demirci gibidirler. Sünnetullahı dikkate almadıkları için ne tarihi ne de toplum-fert gerçeğini doğru okuyamadıkları için, tarih ve toplumu yönlendirmeye dönük çabaları neticesiz kalacaktır. Tarihi ve toplumu yönlendirenler, kâinattaki kanunların gereğini kavramış olanlardan başkası değildir.

² Şemsettin Karcı, *Fert ve Toplum Açısından Kur'ânda Sünnetullâh* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016).

³ Nuri Tok, *Kur'ân'da Sünnetullâh ve Helâk edilen Kavimler* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998).

⁴ Abdülkerim Zeydan, *es-Sünen'ül-İlahiyye f'il Ümeme ve'l-Cemâ'ati ve'l-Efrâdî fiş-Şerâti'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998).

Diğer taraftan doğal afetlerin bir uyarı, ilahi ikaz veya ilahi cezalandırma olup olmayacağına dair Kur'ân'ı incelediğimizde, dolaylı ve dolaysız birçok ayetlerin var olduğunu görüyoruz. Geçmiş kavimlerin helâk edilmeleri vb. konuların konumuzla ilişkisi tespite muhtaç bir gerekliliktir. Bu manada gökten gelen azap anlamında Kur'ân'da 10 defa zikredilen ricz/رجز kavramı ve yine aynı sayıda kullanımı ulan yakın manalı rics/رجس kavramlarının olduğunu görmekteyiz. Acaba, pandemi gibi görünmez mikrobik canlıların meydana getirdiği salgına bu gözle bakılabilir mi? Yoksa bu durum geçmiş kavimler özelinde mi ele alınmalıdır? Bu hususlar Kur'ân araştırmacılarının çözümlemesi gereken önemli noktaları oluşturmaktadır.

Doğal afetler söz konusu olunca dikkatimizi çeken diğer bela, musibet, imtihan-ibtila gibi kavramların olduğunu söylemiştik. Kur'ân örgüsü içerisinde özel bir yere sahip olan ferdi ve toplumsal sınanma konusu dikkati çeken konulardan biridir. Bahse konu olan hususlar günah, isyan, uyarı, ceza kapsamında teolojik olarak mı yoksa jeolojik olarak mı değerlendirilmelidir? Bu konuları bütüncül bir yaklaşımla ele almaktan ve derin analizlerle doğru bir yöntem geliştirmekten yanayız. Amacımız Kur'an adına ileri sürülen yanlış yorum ve anlayışların önüne geçmek ve doğru bir Kur'ani düşünce yöntemi (Kur'an Bütünlüğü/Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Yöntemi)⁵ geliştirebilmektir. Ancak araştırmamızın sınırlılığı konunun dar bir çerçevede ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple konunun ana eksenini olarak sünnetullah çerçevesinde ricz/رجز kavramının doğal afetlerle ilişkisine değineceğiz.

1.1. Sünnetullah/Değişmez Kanun

Kur'ân değişmez kanuna, sünnetullah demektir. "Sünnetullah" kâinatta var olan insan ve insan toplumlarıyla ilgili, Allah'ın insanlık tarihi boyunca süregelen değişmez kanunudur. Tıpkı yarattığı her şey için koyduğu diğer yasalar gibi bir kanundur. Kâinat ve içerisindekiler, bu yasaları değiştiremeyeceği gibi, bu çerçevenin dışına da çıkamazlar. Çünkü gerçek güç ve kuvvet sahibi olan sadece Allah'tır. Mahlukatin bu kanunları değiştirmeleri veya

⁵ Şemsettin Karıcı, *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri ve Çağdaş Temsilcileri* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021).

bu kanunların dışına çıkmaları mümkün değildir. Kâinat ve toplumlarla ilgili yasalar değiştirilemez sabiteler kapsamında olan ilkelerdir. İnsandan beklenen bu yasalara göre kâinatın imarında görev üstlenmesidir. İnsanoğlu ifsadın zıddı olan, imar ve ıslah misyonuyla şerefli kılınmıştır.

*"Allah'ın sünnetinde kesinlikle bir değişiklik bulamazsın ve Allah'ın sünnetinde kesinlikle bir dönüşüm de bulamazsın."*⁶

Bir insanın âdeti (alışkanlık) ile Allah'ın âdeti (sünnetullah) ayrı şeylerdir. Çünkü insan, âdeti olan bir davranışı bazı durumlarda terk edebilir. Bunun nedeni beşer olması ve dış etkilerden etkilenmesidir. Oysaki Allah'ın sünnetinde böyle bir şey olamaz. Sünnetullahın önüne geçebilecek hiçbir güç ve etken yoktur. Bu gerçek şöyle anlatılır:

*"Allah, gece ile gündüzü evirip çevirir. Hiç şüphesiz bunda basiret sahipleri için birer ibret vardır."*⁷

*"Sizin için gökten su indiren O'dur."*⁸

Kâinatta müşahede ettiğimiz tüm olaylar, Allah'ın emri ve sünneti içerisinde vuku' bulmaktadır. Kur'ân temelinden yoksun düşünce ve akımların tabiat dedikleri ve ona mal ettikleri bu olaylar, Allah'ın hükmü ve sünneti ile meydana gelmektedir:

Allah'ın kâinatın idaresine dair sünnetinin yanı sıra, insan ve toplumlarla ilgili sünneti de vardır, insanların sapıklık ve hidayetleri, azaba ve rahmete müstahak olmaları, sünnetullah kanunlarıyla oluşmaktadır. Şimdi bu hakikatleri konu edinen ayetlerden bazılarını zikrederim:

*"Kim Allah'a yönelirse, onun kalbini hidayete yöneltir."*⁹

*"Gerçekten onlar rablerine iman etmiş gençlerdi. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık."*¹⁰

*"Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra; sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir"*¹¹

⁶ el-Fatır, 35/43

⁷ ez-Zümer, 39/5.

⁸ el-Vakıa, 56/63-64.

⁹ er-Ra'd, 13/27.

¹⁰ el-Kehf, 18/13.

¹¹ et-Tevbe, 9/115-116.

"Allah'ın ayetlerine inanmayanları Allah hidayetine ulaştırmaz.

Onlar için acıklı bir azap vardır"¹²

"Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."¹³

"Bir toplum kendinde olanı değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez"¹⁴

1.2. Kur'ân'da Toplumsal Sünnetullah

Sünnetullah kavramı terkip ve formatlarıyla Kur'ân'da 14 yerde kullanılmıştır.¹⁵ Bu kullanımlardan sekizi sünnetullah şeklinde beş ayeti kerimede kullanılmaktadır. Geçmiş ümmetlerin başlarına gelenler, iyilik ve kötülöklere dair Allah'ın takdiri, mükâfat, ceza gibi anlamlar bu kavram çerçevesinde vurgulanmaktadır.

Sünnetullah, Allah'ın insan ve toplumlarla ilgili uygulaması,¹⁶ tabii ve içtima-i olan ebedi nizam,¹⁷ Allah'ın yaratılış ve yaratılmışlarla ilgili sürekli ve değişmeyen kanunu,¹⁸ Allah'ın yarattığı âlemler için belirlediği sebep-sonuç ilişkisi,¹⁹ değiştirilemeyen insanlık kanunu ve uygulamalarıdır.²⁰

Hiç şüphesiz "Sünnetullah" ifadesi, Kur'ân'ın tarih ve toplumlarla ilgili yaklaşımını ifade eden, sembolik bir ifadedir. Tarih ve toplumların sürekliliği kendileri için cari olan sürekli ve değişmez bir ilahi yasayı da zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle "Kur'ân tarihin, Allah tarafından konulmuş birtakım yasalar uyarınca işlediğini beyan eder"²¹ ve sünnetullah ifadesi ile Allah'ın tarih içindeki davranış tarzının kilometre taşlarını belirler.²²

¹² el-Kehf, 13/55.

¹³ Al-i İmrân, 3/86.

¹⁴ er-Ra'd, 13/11.

¹⁵ Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur'an* (Ankara: Fecr Yayınları, 2001), 696.

¹⁶ Özsoy, *Sünnetullâh*, 45.

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. ve çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 1/337.

¹⁸ Şemsettin Karcı, *Fert ve Toplum Açısından Kur'anda Sünnetullâh* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 32.

¹⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1/335.

²⁰ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara; Ankara Okulu Yayınları, 1996), 108.

²¹ Adil Çiftçi, *Fazlurrahman'la İslam'ı Yeniden Düşünmek* (Ankara: Kitabiyat, 2000).

²² Özsoy, *Konularına Göre Kur'an*, 696.

Şimdi bu ayet-i kerimelerden “Sünnetullah” ifadesinin geçtiği birkaç ayet-i kerimeyi mealen zikrelelim.

“Allah’ın geçmiştekilere uyguladığı yasa (sünnetullâhi) budur ve Allah’ın yasasında (lisünnetillâhi) bir değişme bulamazsın.”²³

“Allah’ın peygambere öngördüğünde ona bir sıkıntı yoktur. Bu, Allah’ın, öteden beri, gelmiş geçmişlere uyguladığı yasadır (sünnetullahi). Allah’ın emri şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir.”²⁴

“Ancak, bizim baskınımızı gördüklerinde kendilerine yarar sağlamadı. Bu Allah’ın kulları hakkında süregelen uygulamasıdır (sünnetullahi). İşte inkârcılar o zaman kayba uğradılar.”²⁵

Bu, ayet-i kerimelerde Allah, tarihteki olayların gelişigüzel veya tesadüfi olarak cereyan etmediği, buna karşın her şeyin bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve belirli bir yasaya göre cereyan ettiğinden söz etmektedir. İnsanlarla alakalı bu yasaların evrende hâkim olan fiziki kanun ve ahengin varlığı gibi, değişmez ve dönüşmez bir disiplin olduğunu ifade ediyor. Bu umumi yasa tıpkı, şu ayetlerde ifadesini bulan evrenin tabii ve kozmolojik ahengi gibi bir düzen ve gecikmeyen bir disiplin içerisinde devam etmektedir. Yani tarih üstüdür ve değişmezdir.²⁶

“Güneş de kendi yörüngesinde akıp gider. Bu, üstün ve bilen Allah’ın takdiridir. Ay’a da konaklar takdir ettik. Nihayet dönmüş, dolanmış eğri bir hurma dalı gibi olmuştur. Ne güneşin Ay’a yetişip çatması yarasır, ne de gece gündüzü geçer, her biri bir yörüngede yüzerler.”²⁷

Kur’ân; Hz. Âdem ile başlayan insanlık serüveninin, hidayet ve delalet arasında gidip geldiğini, bunda ise murûr-u zaman (zaman aşımı)’ın önemli rol oynadığını ifade ediyor:

“İman edenlerin Allah’ı anma ve O’ndan inen Kur’ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden

²³ el-Ahzab, 33/62.

²⁴ el-Ahzab, 33/38.

²⁵ el-Mü’min, 40/85.

²⁶ İsmail b. Amr İbni Kesîr, *Tefsîri'l-Kur’âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Selame (Dâru Tayyibe, 1999), 1/407.

²⁷ Yasin, 36/38-40.

uzun zaman geçti de kalbleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir.”²⁸

Ayet-i kerimenin; Mekke’de sıkıntı içinde yaşayan mü’minlerin hicretten sonra bol rızık ve nimetlere kavuşunca gevşeklik göstermeye meylettikleri için, bir kısım sahabeyi uyarmak hikmetiyle nazil olduğu göz önünde alındığında, insanoglunun ne kadar da çok uyarılmaya ihtiyacı olduğu ortaya çıkıyor. İnsanın çamurdan getirdiği nankörlük, zulüm, haddini aşma ve Allah’ın nimetlerini unutma acziyeti, sürekli olarak uyarıcılar tarafından uyarılmasını zorunlu kılmıştır.

“(Bu Kur’ân) Ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarmak için indirilmiştir.”²⁹

“Andolsun ki biz, “Allah’a kulluk edin ve tağuttan sakının” diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti, onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezinde görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur.”³⁰

Uyarıcılardan sonra kavim, ya doğruya yönelir veya sapıklıkta ısrar eder. Böylece sünnetullah tüm aşamalarını tamamlayacak şekilde işlerlik kazanır. Sonuç, inkârcılar için helâk ve azapla, inananlar için ise kurtuluşla noktalanır:

“Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında ise biz, kötülükten sakınanları kurtardık. Zulme sapanları da yapmakta oldukları fîsk sebebiyle pek zorlu bir azap ile yakalayiverdik.”³¹

Muhammed Abduh (ö. 1925), sahabenin sünnetullah bilgisine vakıf olduklarını, ancak ilahi sünnetler ile ilgili bir bilim dalı oluşturulmadığından, daha sonraki nesillerin yasalardan yararlanamadıklarını, oysa toplumsal yaşamda Allah’ın sünnetlerini en çok mü’minlerin bilmeye layık olduklarını söyler.³²

²⁸ Hadid, 57/16.

²⁹ Yâsîn, 36/6.

³⁰ Nahl, 16/36.

³¹ A'raf, 7/165.

³² Reşit Rıza, *Tefsîru'l Menâr*, tahrir: İbrahim Şemsuddin (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l İlmiyye, 1999), 4/113-118.

*"Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında ise biz, kötülükten sakınanları kurtardık. Zulme sapanları da yapmakta oldukları fişk sebebiyle pek zorlu bir azap ile yakalayiverdik."*³³

1.3. Karada ve Denizde Bozgun Çıkması/Fesad

Rûm suresi 41. Ayet, karada ve denizde çıkan bozulmanın insan oğlunun yaptıkları sebebi ile meydana geldiğini belirtmektedir. İnsanoğluna yaptıklarının karşılığında tövbe edip dönmeleri için bazı olumsuzlukların tattırıldığı beyan edilerek bundan maksadın da yanlışlarından dönmelerini sağlamak için, ilâhî bir uyarı olduğu vurgulanmaktadır.

*"Karada ve denizde insanların kendi elleriyle yaptıklarından bozulmalar çıktı. Hatalarından dönsünler diye Allah yaptıklarının bir kısmının cezasını tattırıyor."*³⁴

Taberî (ö. 310/923), kara ve deniz ile tüm kara ve denizlerin kastedildiğini, yeryüzü ve yaşam alanlarının ifade edildiğini belirtir. Fesattan maksadın ise, yaygınlaşan günahlar olduğunu, günahlar sebebiyle karada ve denizlerde zulmün yaygınlaştığını belirtmektedir.³⁵ "...yaptıklarının bazılarını tattırmak için..." Davranışlarının cezası olarak onlara bazı şeyler isabet eder ki, belki vazgeçer ve doğruya dönerler. Verilen ceza aslında onların lehine olup, tevbe etmeleri ve zulümlerinden vazgeçmeleri için tedib amaçlı meydana gelmektedir.³⁶

Kurtubî (ö. 671/1273) ulemânın ayette geçen fesad, kara ve denizler ne olabileceği hakkında ihtilaf ettiklerini söylemektedir. Katade ve Süddî en büyük fesadın şirk olduğundan hareketle, maksadın şirk olduğunu söylemektedirler. İbn Abbâs, İkrime ve Mücâhid, karadaki bozulmanın Ademin çocuğu olan Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi olduğunu, denizdeki bozulmanın ise gemilerin gasp edilmesi olarak izah etmektedirler.³⁷

³³ el-A'raf, 7/164-165.

³⁴ er-Rûm, 30/41.

³⁵ Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Ameli Ebû Cafer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan Fî Tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 10/192.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 10/192.

³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn Kurtubî, *Tefsiru'l-Kurtubî* (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1964), 14/40.

Bozulmanın kuraklık, hasadın eksilmesi, bereketin kalkması olduğu da söylenmiştir. Bu konuda İbn Abbâs (ra), ayeti "*tevbe etmeleri için amellerinden kaynaklanan bereketsizlik*" şeklinde yorumladığı da rivayet edilmektedir.³⁸ Konuyla ilgili söylenmiş en güzel açıklamalardan biri de en-Nuhhas'a aittir. Şöyle demektedir: "Denizdeki bozulma, insanların günahları sebebi ile balık avlanmasının bitmesidir. Çünkü yağmurun azalması, denize dalmanın azalmasını böylece avlanmanın azalması anlamına gelmektedir. Yine fiyatların yükselmesi, gelirin azalması, yankesicilik zülüm, bunun sonucunda ziraat, ticaret ve emlak alanındaki düşüşlerin yaşanacağı da söylenmiştir. Bu anlamların tümü birbirine yakın anlamlardır. Kurtubî; ayetin hazfedilen kısımları ile birlikte değerlendirildiğinde şu anlamın çıktığını belirtiyor: "Karada ve denizde günahlar belirdi, böylece Allah yağmuru keserek pahalılık verdi. Yaptıklarının bir kısmını tatsınlar ve tevbeye etsinler diye böylece cezalandırıldılar. Cezanın, "*bir kısmını*" diye ifade edilmesinin nedeni, asıl cezanın ahirete bırakılmış olmasındandır. İbn Abbâs, لِيَذِقَهُمْ ي /ya yerine ن/nun koyarak "azabı tattıralım" نَذِيقَهُمْ şeklinde okumuştur. Ayeti kerime devamla şöyledir: "*Deki: Yeryüzünde gezin de öncekilerin akibetinin ne olduğuna bir bakın. Onların çoğu müşriklerdi.*"³⁹

İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ebû Aliyye'nin şöyle dediği söyler: "Her kim ki yeryüzünde isyan ederse yeryüzünü bozmuş olur. Çünkü yeryüzünün düzeni ancak itaat ile olur. Bu anlamda rivayet edilen şöyle bir hadis vardır: 'Yeryüzünde ifa edilen bir had cezası, oranın ehli için 40 gün yağmur yağmasından daha da iyidir.'⁴⁰ Çünkü cezaların uygulanması ile insanlar günah işlemekten kaçınır. En azından çoğunluk bunu yapacağı için yerlerin ve göklerin bereketinin gitmesine engel olacaktır. Nitekim İsâ (as)'ın gelişi, ahir zamanda aynı minval üzere olacaktır. Haçı kırar, domuzu öldürür, cizye koyar ve dosdoğru şeriat ile hükmeder böylece bereket kapıları açılır. Allah Resûlü'nden şöyle buyurduğu rivayet

³⁸ Kurtubî, *Tefsir*, 14/40.

³⁹ er-Rûm, 30/42.

⁴⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsned el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: 2001), 2/362; Nesai, 8/75.

edilmiştir: "*Adaletin her uygulanması ile bereket ve hayırlar çoğalır.*" Böylece ceza olarak mallardan canlardan ve meyvelerden eksiltmek şeklinde karşılık verilir. Çünkü ayet onları tevbe etmeleri için iyilik ve kötülükle imtihan ettik diye söylemektedir."⁴¹

Tefsiru'l-Münîr sahibi Vehbe Zühaylî (ö. 2015) ayetin açıklamasında şöyle demektedir: "İnsanların küfür ve zülüm, kutsalların ihlal edilmesi, hak dine karşı gelme, gizli ve açıkta Allah'ın hakkının gözetilememesinden kaynaklanan günahların uğursuzluğu nedeniyle tüm dünyayı sapmalar, bozulma, faydaların azalması, zararın çoğalması, yağmurun azalıp çoraklık ve verimsizliğin yaygınlaşması, çölleşmeler tüm dünyayı kuşatır hale gelmiştir. Bunlar aynı zamanda başkalarının haklarının tecavüze uğraması, haksız yere mallarının yenilmesi gibi günahlar sebebi ile de meydana gelmektedir. Allah belki dönerler diye kötü davranışlarının ve günahlarının karşılığı olarak bazı cezalar vermektedir. Nitekim Allah:" Onları belki dönerler diye iyilikle ve kötülüklerle imtihan etmekteyiz" diye buyurmaktadır."⁴²

Bu konu hakkında Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen bir rivayette Allah'ın Resulü şöyle buyurmaktadır:

*"Şu ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Ahirette azaba uğramayacaktır. Onların azabı dünyadadır. Fitneler, depremler, katliamlarla bu dünyada azap olunurlar."*⁴³

Bu ve benzeri hadislerde bazı musibetlerin müminler için rahmete yönelik bir yönü olduğu beyan edilmekle teselli verilmektedir. Başa gelen musibetlerin azap olarak değil, rahmet vesilesi olup, manevi arınmaya neden olduğu ifade edilmektedir. Benzer bir hadis de şöyledir: "*Şehidler beş kısımdır. Bulaşıcı hastalıktan, karın sancısından, suda boğularak, göçük altında kalarak vefat edenler ve Allah yolunda savaşırken şehit olanlar.*"⁴⁴ Bu hadis, musibete uğrayan müminin şehadet mertebesini vasıl

⁴¹ A'raf, 7/167; İbni Kesir, *Tefsîr*, 6/319.

⁴² A'raf, 7/168; Vehbe Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir Fi'l-Akide ve Şeriatı* (Darü'l-Fikr, 2011), 11/106.

⁴³ Ebu Davud b. el-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdul Hamid (Sayda, Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye), "Fiten", 7.

⁴⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Camius-Sahih*, thk. Muhammed Zuheyr Nasır (Dâru Tavku'n-Necat), "Cihad", 30.

olabileceğinden bahsederken, musibetlerin azap olabileceğini söyleyen ayetler de bulunmaktadır. Örneğin hayır ve şerle imtihan edilme⁴⁵, isyanları nedeni ile bahçe sahiplerinin başına gelen musibet⁴⁶ anlatılmaktadır. Örneğin sefer halinde ölümün gelmesi musibet olarak ifade edilmektedir: "*Seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse...*"⁴⁷ Darlık ve sıkıntı ile imtihan edilen şehir halklarından şöyle bahseder: "*Biz hangi kente (ülkeye) bir peygamber gönderdikse, oranın halkını, yalvarıp yakarsınlar diye darlık ve sıkıntıya uğratmışızdır.*"⁴⁸

1.4. Musibetle İmtihan/ İbtılâ

Kur'an'da canlardan ve mallardan eksiltmekle suretiyle imtihan olmaktan veya ibtilâ'dan bahseder. Sabredilmesi istenen bu tür imtihanların müminin derecesini yükselteceği, bu yönüyle imtihan olduğu değerlendirilir.

*"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!"*⁴⁹

Musibetlerin insanoğlunu kendi eliyle kazandığını söyleyen ayetler vardır. İyiliği Allah'a nispet, musibet ise insanın nefesine izafe eden ayeti kerimelere bir bütün olarak ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemi, diğer taraftan literal okumadan uzak, siyak-sibak bütünlüğü ile ele alınması, sahih bir anlayış için en doğru yöntemdir. Zira aksi şekilde birbiriyle çelişen ayetler (!) bulmak bile içten değildir.

*"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi olarak gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."*⁵⁰

*"Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar."*⁵¹

⁴⁵ "Sizi bir imtihan olarak hayır ve şerle de deneriz. " el-Enbiya, 21/35.

⁴⁶ "*Şüphesiz biz, vaktiyel 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da (Mekkeli inkârcılar) belâ verdik.*" el-Kalem, 68/17.

⁴⁷ Maide, 5/106.

⁴⁸ el-A'raf, 7/94; et-Tevbe, 9/120; es-Secde, 32/21; el-A'raf, 7/162.

⁴⁹ el-Bakara, 2/155.

⁵⁰ en-Nisâ, 4/79.

⁵¹ eş-Şurâ, 42/30.

İlk ayetin siyakında münafıkların başlarına gelen musibetleri Hz. Peygambere mal ettikleri ve kendilerine bir pay çıkarmadıkları söz konu edilir.

"Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de. Ne oldu bu topluluğa ki bir türlü söyleneni anlayamıyorlar!"

İkinci ayette geçen "*birçoğunu da bağışlıyor*" ifadesi için Razî (ö. 606/1210) şöyle demektedir: "Bazıları için dünyada affedilmek vardır ki Allah affından dönmez. Bu Allah'ın müminler hakkındaki sünnetidir. Kafirler hakkındaki sünneti ise, acelece etmemek, kıyamet gününde tümüyle yakalayacak şekilde tehir etmektir.⁵²

Burada da iyilik ve kötülüğün tümü yaratılma yönüyle Allah'a isnat edilmektedir. Devamında gelen ayetle kötülük kendilerine, iyilik ise Allaha nispet edilmektedir. Cin süresinde olduğu gibi şer Allaha izafe edilmeden meçhul formda zikredilmektedir.

"Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa rableri onlar için bir iyilik mi dilendi?"⁵³

Ayetlerin doğru anlaşılabilmesi için, literal okumadan uzak durmak lazımdır. Bunun için siyak-sibak yanında Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme zarureti vardır. Böyle bakıldığında imtihan ve ibtilâ arasında bir nüans/fark göze çarpmaktadır. Buna göre imtihan Allahtan, ibtilâ ise insanın kendi kazandığının neticesinde meydana gelmektedir. Tüm peygamberler bela musibet, hastalık, işkence, inkârcılıkla imtihan edilmişlerdir. İbrahim (as) ateşe atılması, oğlunu kurban etmesi, Eyüp Peygamberin hastalığı, Yusuf'un (as) babası ile birlikte katlandığı eza ve cefalar, Nuh'un (as) oğlu, Lut'un (as) karısı, Firavunun karısının çektikleri günahları değil tam tersi imanlarının gücü nispetinde imtihana tabi tutularak insanlığa şahit ve örneklik gösterilmeleri içindir. Aynı zamanda dünya ve ahirette derecelerinin yükseltilmesine vesile olmaktadır. Diğer peygamberler ve salih insanların başlarına gelenler de aynı şekilde imtihan edilmeleridir.

⁵² Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420), 10/147.

⁵³ el-Cin, 72/10.

Bu manayı destekleyen birçok rivayet bulunmaktadır. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: "*Allah kime hayır dilerse, Onu musibetlerle imtihan eder.*"⁵⁴ Tirmizî'nin rivayetinde efendimiz şöyle buyurur:

*"Allah yolunda en çok bela ve musibetlere duçar olanlar Allah'ın sevgili kulları olan peygamberlerdir. Sonra Allah'ın sevgili kulları sonra derecesine göre ona yakın olan kullarıdır."*⁵⁵

Musibet ve belalar konusundan inanan ve inanmayanlar ortak bir durumdadırlar. Hatta yukardaki hadis müminlerin daha fazla müptela kıldıklarını ifade etmektedir. Öyleyse bunlara ceza demek mümkün görünmemektedir.⁵⁶

*"Bir kul kendisi için (cennette) hazırlanmış olan makama ameliyle erişemeyecekse, Allah onun bedenine veya malına, çoluk çocuğuna bir musibet verir de bu belaya sabrı nedeniyle o makama erştirilir."*⁵⁷

Mezkûr ayet ve hadisler dünyanın mükâfat değil, imtihan diyarı olduğunun ispatıdır. Dünya hayatı kulluk ve imtihan yeridir. Şayet mükâfat veya ceza verilecek dense o durumda imtihan yurdu olmasının bir manası olmazdı.⁵⁸

2. Ricz/ رجز, Uyarı, Azap, Ceza.

رجز Receze fiil olarak asli anlamı "titremek" demektir. Devenin titremesi manasında رجز البعير رجزا فهو رجز/Deve titredi. Deve zayıflığından ötürü adımlarını birbirine yakın atıp zayıflayınca titrer, Araplar buna ناقة زجاء derler.⁵⁹ Şiirdeki recez ölçüsü de bu kökten türemiştir. Çünkü cüzleri birbirine yakın olması ve okunurken de

⁵⁴ Buhârî, "Merdâ", 1.

⁵⁵ Muhammed b. İsa Sevratu b. Musa b. ed-Dehhak Ebû İsa et-Tirmizi, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Mısır, 1975), "Zühd", 57, "Merda", 1.

⁵⁶ Râzî, *Tefsîr*, 27/598. Mümin ceza değil mükafatı hak etmektedir. Kafir ise cazayı hak etmektedir. Hâlbuki her ikisinin de belalarda müşterek olmaları mükafat veya mücazaat anlamında olmadığını göstermektedir.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/272.

⁵⁸ Râzî, *Tefsîr*, 27/598.

⁵⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 2009), Ricz maddesi, 340; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb Firûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, İşraf: Muhammed Naîm İrksûsî (Lübnan: Müessetür-Risâle, 8. Baskı); İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa L'İbni Fâris*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Darü'l-Fikir, 1979), 1/418.

sesin titremesi yönüyle bir benzerlik kurulmuştur. رجز فلان /Falan kişi recez ölçüsü ile şiir yazdı veya şiir okudu.⁶⁰ وارتجز /Falan kişi recez ölçüsü ile şiir yazdı veya şiir okudu.⁶⁰ رجزة /içine taşların konulduğu heybe veya bez manasındadır.

Devenin hevdeci/ tahtirevanı eğildiğinde iki tarafından birine taş konulur ki sarsıntı dengelensin. Bu ismin verilmesi var olan sarsıntı ve hareket nedeniyledir. İbn Fâris (ö. 395/1004), ricz kelimesinin anlam olarak; zayıflığında deveye isabet eden hastalık olduğunu söyler, deve hareket ettiğinde baldırı titrer. Diğer bir anlamı ise hevdece süslenmesi maksadı ile asılan yündür.⁶¹

Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda azap, küfür, isyan, şirk, put, taûn gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz. Örneğin, وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزِ الْبِمِ *Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden sarsıcı bir azap vardır.*⁶² إِنَّا / مُنْزَلُونَ عَلَىٰ أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رَجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ / Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!⁶³ Fahreddîn er-Râzî'nin "رَجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ" ifadesi ile "gökten ricz emrinin gelmesi" şeklinde anlaşılırsa, bu durumda 'ricz'e taun anlamı vermenin mümkün olabileceğini belirtir.⁶⁴ Birbirine oldukça yakın olan Rics ve Ricz kavramlarının aynı sayıda ayetlerde zikredildiğini belirtmiştik. Her ikisi de 10 defa, 9 ayette ve 7 sürede zikredilmektedir.

2.1. Kur'an'da Ricz/ رجز Kavramı

Ricz kelimesinin Kur'ân'daki kullanımlarını incelediğimizde, özellikle رَجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ şeklinde "semâ" kelimesi ile ilişkili ve aynı zamanda harfî cerle kullanıldığını görmekteyiz. Yine aynı şekilde رَجْزِ الشَّيْطَانِ şeklinde "şeytan" lafzına izafetle kullanıldığını, iki ayrı yerde عَذَابٌ مِّن رَّجْزِ الْبِمِ şeklinde "azap" lafzına izafetle kullanıldığını görmekteyiz. Tüm bu kullanım şekillerinde azap veya azap türü anlamı özellikle ön plana çıkmaktadır. Beş ayrı anlama gelen kavramın Kur'ân'daki kullanımlarında bela ve musibet anlamının yanı sıra, gökten gelen azap, şeytani vesvese, put, cehennem azabı

⁶⁰ Firûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1/545.

⁶¹ İbn Fâris, *Muceu'l-Lüğa*, 2/489.

⁶² es-Sebe', 34/5.

⁶³ el-Ankebût, 29/34.

⁶⁴ Râzî, *Tefsîr*, 25/52.

anlamlarında kullanılmaktadır. Biz bu anlamlardan azap, ceza, bela ve musibetle ilişkili kısımlar üzerinde duracağız.

2.2. Bela ve Musibet Anlamında Ricz/ رجز

Beş ayrı anlama gelen kavramın Kur'ân'daki kullanımlarında bela ve musibet anlamının yanı sıra gökten gelen azap, şeytani vesvese, put, cehennem azabı anlamların için de kullanılmıştır.⁶⁵

A'raf 133-135 ayetleri inkârları ve İsrâiloğullarına reva gördükleri zulümler nedeniyle Firavun ve kavminin çeşitli bela ve musibetlerle cezalandırıldığından bahsetmektedir. Bu belalarla sınanmaları mucizevî şekillerde gerçekleşirken, isyanlarından vazgeçmeleri anlamında ise uyarı niteliği taşımaktadır. Çünkü bu mucizevî cezalandırılmanın her birinde bunun Allah katından bir uyarı olduğunu bildiklerinden Hz. Musa'ya (as) gelerek bu azabın son bulması için kendisinden dua etmesini istemektedirler.⁶⁶

Firavun ve kavmi her defasında istekleri yerine gelmesine rağmen kez tekrarlanması konumuz açısından dikkat çekicidir. Burada ricz kelimesi azap, bela ve musibet anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

“Azap üzerlerine çökünce, ‘Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için rabbine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâil oğulları’nı seninle göndereceğiz’ derlerdi.

Hem Kur'ân-ı Kerim hem de Tevrat'ta Firavun ve çevresinin başlarına gelen ve mucizevi olan bazı belalar söz konusu edilmektedir. İlk önce kuraklık ardından tufan, çekirge, kurbağa, haşarat, kan gibi musibetlere uğratarak inkâr ve zulümlerinden dönmeleri uyarısı yapılmıştır. Tevrat'taki anlatıma göre, Mısırlıların hayat damarları olan Nil sularının kana dönüştürülmesi, bütün ülkenin ve evlerin kurbağalarla dolup taşması, önce tatarcık, ardından at sineği (kıml) istilası,

⁶⁵ Şemsettin Karcı, “Kur'an'da Ricz ve Risc Kavramları”, *Academic Knowledge* 4/2, 129-152. 2021; Bahar Canset - Hidayet Aydar, “Kur'ân'da Rics Kavramı”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020), 261 – 298.

⁶⁶ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ / Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler. el-A'râf, 7/133.

hayvanların kırılması, insanların ve hayvanların vücutlarını çıban kaplaması, dolu felâketiyle dağdaki insanların ve önceki felâketlerden artakalan hayvanların kırılması felaketleri yaşanmıştır. Ardından büyük bir çekirge sürüsünün yeri göğü kaplaması şeklinde sıralanan mucizelerden hiçbiri Firavun'u yola getirmeye yetmemiş; o, her felâket vuku bulduğunda, Mûsâ'ya kendilerini bu felâketten kurtarması halinde İsrâiloğullarını serbest bırakacağına dair söz vermiş; felâket geçince sözünden dönmüştür.⁶⁷ Kur'ân Yolu Tefsirine göre; "Riciz kelimesi genellikle "azap" anlamında kullanılır. Bazı müfessirler, veba hastalığının Arapça'daki isimlerinden birinin de riciz olduğunu dikkate alarak, Mısırlıların böyle bir hastalıkla da cezalandırılmış olabileceğini belirtirler. İbn Âşûr, Tevrat'ın Çıkış kitabınının 12. babında verilen bilgileri de hatırlatarak aynı görüşe katılır. Râzî'ye göre ise dil kuralları dikkate alındığında riciz kelimesinden bir önceki âyette sıralanan belâları anlamak daha uygun olur."⁶⁸

Taberî, ayette geçen riciz kelimesinin kimilerine göre tâun, kimilerine göre ise azap anlamında olduğunu belirtir. İbn Abbâs (ra) tâun manasını uygun görürken ilk dönem müfessirlerinden Mücahit, Katâde, İbn Zeyd, azap manasını tercih etmektedir ki, aslında her iki görüş de bundan maksadın bir bela ve musibet olduğunu belirtmiş olmaktadır. Taberî'nin Said b. Cubeyr'den naklettiğine göre Musâ (as) bu beş mucizevi bela geldikten sonra kavmine emretti. Ancak onlar yine inanmadılar ve İsrâil oğullarını kendisi ile birlikte göndermediler. Bunun üzerine Mûsâ (as), her birinin bir koç kurban ederek kanını ellerine sürmelerini ve kapılarına sürmelerini emretti. Bunu gören Kıbtiller neden böyle yaptıklarını sordular. Onlar da şöyle cevap verdi: Allah sizin üzerinize bir azap gönderecek siz helâk olurken biz kurtulacağız. Onlar, peki bu işaretlerle sizin bilinmeniz nasıl olacak deyince İsrail oğulları bize Peygamberimiz bu şekilde yapmamızı emretti diye cevap verdiler. Sabah olunca Firavunun kavminden yetmiş bin kişi

⁶⁷ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 2: 577-578.

⁶⁸ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/578.

helâk oldu. Onları defnedemediler. Bunun üzerine Firavun şöyle dedi:

*"Ey Musâ! Bizim için rabbine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz" derlerdi. Bunun üzerine Mûsâ (as) dua etti, tâûn salgınından kurtuldular ve Firavun Mûsâ'ya İsrâiloğulları ile dilediğin yere git dedi."*⁶⁹

Yine Taberî, Ebû Cafer'den şu sözünü nakleder: Ricz, azap veya Allah'ın kendilerine öfkesidir. Veya Ricz için, tufan, çekirge, bit, kurbağa ve kan diyebiliriz, çünkü bunların tümü azaptır. Yine tâûn da diyebiliriz. Allah bunlardan hangisi olduğunu belirtmediği gibi, Hz. Peygamberden de açık bir beyan gelmemiştir. Öyleyse "Allahtan kendilerine azap ve kızgınlık gelince" şeklinde anlamalıyız.

Vehbe Zühaylî ayetteki ricz ifadesini "insanların durumlarını bozan şiddetli azap" şeklinde açıklamaktadır.⁷⁰

*Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi.*⁷¹

A'raf 134. Ayette iki defa, 135. Ayette ise bir defa olmak üzere toplamda 3 defa zikredilen ricz kavramının azap, tufan, tâûn, veya Firavun kavmine verilen mucizevi belalardan herhangi birinin kastedildiği rahatça anlaşılmaktadır. Buna göre, Firavun ve taraftarlarının başına gelen belalar kasd edilmekle beraber, inkârcıların bu belaların kendi yaptıkları eylemlerinin sonucu olduğunu da bildikleri ifade ediliyor. Bundan ötürü her defasında Hz. Musa'ya müracaat ederek dua talep etmektedirler.⁷²

2.3. Azap ve Ceza Anlamında Ricz/ رجز

Bakara 2/59'da, A'raf 7/162 ve Ankebût 29/34 ayetlerinde gökten gelen azap şeklinde kullanım söz konusudur. فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا

⁶⁹ Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Ğalib el-Amalî, Ebu Cafer et-Taberî, *Câmiu'l Beyan*, thk. Ahmed Muhammed Şakiri (Müessetü'r-Risâle, 2000), 13/71; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmet b. İbrâhîm Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/545.

⁷⁰ Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 9/69.

⁷¹ el-A'râf, 7/135.

⁷² Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/545; Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 9/69.

*"Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik."*⁷³

*"Sonra içlerinden hakkı çiğneyenler, sözü değiştirip kendilerine söylenenden başka bir şekle soktular. Biz de hakkı çiğnedikleri için üzerlerine gökten bir azap gönderdik."*⁷⁴

Ankebût 29/34 ayeti de benzer ifadelerle gelmiştir.

"Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"

İlk iki âyet-i kerimede, İsrail oğullarının kendilerine söylenmesini istedikleri şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi neticesinde bir cezaya çarptırıldıkları beyan edilmektedir. Ceza gökten gelen bir azap türü idi. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1950) ricz hakkında şöyle demiştir: "ricz" esasen "rics" gibi tiksiniilen pis ve murdar şey demek olup, bundan dolayı azap ve ukubet manasına da kullanılmıştır. Tenvin, tehvil (korkutma) içindir. Günah işlemenin akibeti işte böyle murdar azaplarla mahvolup gitmektir. Ricz kelimesine "murdar" anlamı vererek "o zalimlere gökten murdar bir azap indirdik" şeklinde anlam vermiştir.⁷⁵

Ebû Cafer ibn Cerîr et-Taberî ayetteki rics'den maksadın azap olduğunu, çünkü Arap lügatinde risc'in azap anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu azabın da Tâûn olabileceğini, ancak Tâûn olduğuna dair Kitap ve Sünnette kesinlik olmadığını belirtir. Daha sonra da Tâûn'un bir azap türü olduğuna dair, Hz. Peygamberden tâûn'la ilgili olarak rivayet edilen şu sözünü zikreder: Allah Resulü (sav) şöyle buyurdu: "*O ricz'dir ki sizden önceki bazı ümmetleri onunla azap etmiştir.*"⁷⁶ Taberî, ricz'in daha çok azap anlamında olduğunu, bunun yanında gazap anlamına geldiğine ve Tâûn hastalığına dair birçok rivayet de aktarır. Bunlardan bazılarının zikretmek faydalı olacaktır.

Yunus'dan rivayetle dedi ki, bize Vehb b. Münebbih haber verdi. Dedi ki, İbn Zeyd şöyle demiştir: İsrâil Oğullarına "*Kapıdan*

⁷³ el- Bakara 2/59.

⁷⁴ el-A'râf 7/162.

⁷⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1999), 1/109.

⁷⁶ Taberî, *Tefsîr*, 2/112-117.

secde ederek girin ve af deyiniz. Derken onlardan zulmedenler sözü kendilerine söylenenden başkası ile değiştirdiler." Allah, üzerlerine Tâûn hastalığını gönderdi, onlardan hiç kimseyi sağ bırakmadı. Sonra ayeti okudu:

"Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik."

Dedi ki çocuklar geride kaldı. Onlardan faziletli olan, hayırlı ve abid olanlar vardı. Böylece babaların tümünü tâûn hastalığı helâk etti. Taberî, İbn Vehb'in ibn Zeyd'en şöyle dediğini aktarmakta: Ricz azap demektir. Kur'an'daki tüm ricz ifadelerinden maksat azaptır dedi.⁷⁷

Ebû Şeybe b. Ebî Bekr b. Ebî Şeybe'den rivayetle, Usâme b. Zeyd, Sa'd b. Malikin yanında iken şöyle dedi: Resulullâh(sav) buyurdu ki: *"Tâun hastalığı sizden öncekilere veya İsrâil oğullarına indirilmiş ricz/azaptır."*

Tâbiûn'dan olan Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ayetteki *"Gökten bir ricz indirdik"* yani gökten bir azap indirdik diye tefsir eder. Aynısının A'râf süresi 7/71 de olduğuna işaretle şöyle demektedir:

"(Hûd) şöyle cevap verdi: "Üzerinize rabbinizden bir öfke ve bir azap inmiştir."

Yani azap vaki oldu ve o azabın tâûn olduğu veya ateşe benzer bir karanlık olduğu söylenir ki, bir günde yetmiş bin insan helâk olmuştur.⁷⁸

"Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"⁷⁹

Bahsi geçen şehir tarihte azaba uğrayan ve Lût (as)'ın kavmi olan "sodom" ahalisidir. Gökten üzerlerine şiddetle indirilen azapla helâk edilmişlerdir.⁸⁰ Bu azapla ilgili olarak Zühaylî şunları söylemektedir: Sodom ahalisine gönderilen azap, onları yerin

⁷⁷ Taberî, *Tefsîr*, 2/112-117.

⁷⁸ Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasan Mükâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdulah Mahmûd Şahhâta (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 1423), 1/110; Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir (Daru't-Tayyibe: 1997) 1/99.

⁷⁹ Akebût, 29/34.

⁸⁰ Zühaylî, *et-Tefsîrü'l Münir*, 20/233

dibine geçiren şiddetli deprem idi. Şehirlerinin yeri bugünkü ölü deniz olarak bilinen yerde bir göle dönüştü. Cebrâil (as) şehirlerini yeryüzünden kaldırıp, göklerdeki bulutlara çıkardı. Sonra üzerlerine ters çevirdi. Daha sonra ateşten lavlar ve işaretlenmiş pişmiş taşlar yağdırarak en şiddetli azaba duçar etmiştir. *“İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık.”*⁸¹ Lût (as)’ın kavmi olan ad kavmi, her türlü isyan ve taşkınlığı yapmışlardı. Ayrıca âlemlerde hiç kimsenin yapmadığı taşkınlığı yapıyorlardı. Kadınları bırakıp erkelere yaklaşıyorlardı. Allah kendilerini azapla yerin dibine geçirdi ve ibret alınsın diye geridekileri için alametler bıraktı. Ayetin ifadesi ile:

*“Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz.
(Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?”*⁸²

Ayetin siyâkında, Lût (as) Peygamber’in kavminin erkek erkeğe eşcinsel ilişkiye girmeleri ve tövbe etmek yerine Hz. Lût’a (as) meydan okumaları sebebiyle, kendilerine bir bela indirileceğinden bahsedilmektedir. Hz. İbrahim’e de gelmiş olan görevli bazı melekler erkek suretinde, Lût Peygamber’e gelerek, kavminin helâk edileceğini bildirmişlerdir. Hz. Lût’a (as) iman edenler ile eşi haricinde ailesi, bu azaptan kurtulmuşlardır, geri kalanlar ise helâk olmuşlardır. Ayette bahsedilen “memleket”, Sodom halkıdır. O vakit, Sodom halkının yedi yüz bin kişi olduğu rivayet edilmiştir.⁸³

Görüldüğü gibi *“gökten inen ricz”*in azap olduğunda hemen hemen tüm müfessirler görüş birliği içerisinde. Râzî gökten azap yağmayacağı için *“gökten azap sözünün indiği”* şeklinde yorum yapmaktadır ki, uygun bir yorum olarak görülmektedir. Bakara süresindeki ayetle Âraf süresindeki ayetin hikmete binaen çok küçük farklılıklarla geldiğine işaret eden Fahrettin er-Râzî, ricz’in ceza anlamında olduğuna delil olarak A’raf 7/134 ayetini zikreder.

“Azap üzerlerine çökünce, “Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için rabbine dua et! Eğer bizden azabı

⁸¹ el-Ankebût, 29/35.

⁸² es-Saffât 37/137-137.

⁸³ Dündar - Aydar, “Kur’ân’da Rics Kavramı”, 269.

kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz" derlerdi".

Zeccâc'dan ricz ve rics'in her ikisinin de aynı manaya geldiği bununda azap demek olduğunu belirtir.⁸⁴

Rivayet tefsiri şeklinde yapılan açıklamaların tümünde ricz için tâûn anlamı verilmektedir. Taun nedeniyle bulaşıcı hastalıktan ölen İsrâil oğullarına atıflar yapılmaktadır. Bununla ilgili sayısız rivayetler zikredilmektedir. Özellikle ilk dönem müfessirlerinden olan Mukâtil b. Süleyman, Taberî, Beğavî gibi müfessirlerin yapmış oldukları tefsir ve rivayetler birbirini destekler mahiyettedir. Ebû Şeybe b. Ebî Bekr b. Ebî Şeybe'den rivayetle, Usâme b. Zeyd, Sa'd b. Malikin yanında iken şöyle dedi: Resulullâh (sav) buyurdu ki: *Tâun hastalığı sizden öncekilere veya İsrâil oğullarına indirilmiş ricz/azaptır.*

3. Doğal Afetlerin, Helâk edilen Kavimlerle İlgili Ayetlere Yorumlanması Riski

Kur'ân helâk edilen kavimleri söz konusu etmektedir. Ancak Kur'ânın bahsettiği helâk kıssaları ile deprem, salgın hastalık, pandemi, afetler, kuraklık, sel, tsunami, terör, katliamlar, gibi bir olumsuz durumu ilâhî ceza olarak görmek doğru gözükmemektedir. Aradaki bariz farklılıklar bunu göstermektedir. Bu konuda müstakil çalışmalar yapılmıştır. "*Kurândan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu*" adlı makale ile konuyu işleyen Muhammed Karaosman⁸⁵ ayetlerin incelenmesi sonucunda ulaşılan bazı neticelerden bahsetmektedir. Buna göre; Helâk edilen kavimleri konu edinen ayetlerden hareketle, doğal afetlerin "ilâhî ceza" olarak kabul edilmesi büyük riskler taşımaktadır. Öncelikle, doğal âfetler ve salgın hastalıkları "ilâhî bir ceza" olarak iddia etmek, Allah adına konuşma ve Allah adına hüküm verme tehlikesini

⁸⁴ Râzî, *Tefsîr*, 3/525; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/99; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/110.

⁸⁵ Muhammed Karaosman, "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir ceza olarak Nitelendirilmesi Sorunu", *TADER* 4/3 (Aralık 2020), 99-120.

ortaya çıkarmaktadır.⁸⁶ Belki uyarma ve ibret anlamlarının öne çıkarılması daha isabetli görülebilir. Ölen kişilerin yakınlarınınca Allahın cezalandırması sonucu öldüğünün söylenmesi psikolojik ve hatta akidevi birçok problem beraberinde getirecektir. Olayın dine ve Allah'a mesafeli yaklaşmayı dahi getireceğini de anlamak zor olmasa gerektir.

Yazar, Kur'ân'dan helâk edilen kavimlerle ilgili ayetleri literal ve bağlamından uzak bir şekilde okumanın bir yansıması olarak bu ayetleri Müslümanlarla ilişkilendirmenin yanlışlığının ortaya çıktığından söz etmektedir. Çünkü ilgili ayetlerde Allah'a inanmayan ve peygamberlere itaat etmeyen topluluklar helâke uğratılmışlardır. Cezaya müstahak olanlar tamamen inançsızlar ve itaatsizlerden oluşmaktaydı. Ayrıca helâk esnasında inananlar o bölgeden uzaklaştırılmıştı. Bir diğer husus; bu ayetlerin Mekke müşriklerini tehdit etmek ve uyarmak için nâzil olduğudur. İlgili ayetlerin bağlamı incelendiğinde bu ayetlerdeki muhatap kitlesinin Mekkeli müşriklerden meydana geldiği rahatlıkla görülebilmektedir.

Sonuç

Makalemizin birkaç sonucu olduğu söylenebilir. Buna göre, Allah'ın fert ve toplumlarla ilgili koyduğu yasa olan sünnetullahın cari olduğunu görmekteyiz. Müminler, kafirler ve münafıklar hakkında öteden beri var olan sünneti ne ise bugün de cari olan aynısıdır.

Günah ve şirk sebebi ile dünyada cezalandırma olabilir mi? Bunun için ricz kavramının anlamları önem arz etmektedir. Ricz kavramının var olan 5 ayrı anlamının yanısıra (azap, ceza, bulaşıcı hastalık, put, vesvese) bela ve musibet anlamında bir derinlik sezilmektedir. Buna göre isyan, şirk gibi günahlar cezayı celbeden durumlardır. Firavun ve aynı yolda olanların bela ve müsibetlerle helâk edilmeleri veya cezalandırılmaları da Allahın bir sünnetidir. Bu durum Rûm suresindeki "*insanların kazandıkları sebebi ile karada ve denizde bozgunculuk çıktı*" ayeti ve benzer ayetlerle ele

⁸⁶ Karaosman, "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu", 99-120.

alındığında zulüm ve isyanın bozulma, fitne ve cezaya neden olduğu hadislerin de delaleti ile anlaşılmaktadır. Tam tersi de doğrudur. Adalet, itaat, Allah'ın hudutlarının çiğnenmeden emirlerinin tatbiki edilmesi de selamet ve kurtuluşa neden olmaktadır. Bu yönüyle gelen cezalandırma da insanların tövbeye yönelmeleri için şefkat tokatları anlamında bir uyarı anlamı taşımaktadır.

Dünyanın bir imtihan alanı olduğu, Ahiretin de hesap yeri olduğu inancımızın gereğidir. Musibetler ve belalar imtihan gereğidir. Allah, inananların imanlarının güçlenmesini ve sabırlarının artmasını diler. Aynı zamanda musibetler rahmet vesilesi olmakta, günahlardan arınmaya neden olmaktadır. Mümin bunlar vesilesiyle dünyadan arınmış olarak mükafat diyarına intikal eder. Dünya imtihan yurdudur, kulluk yeridir. Mükafat yeri değildir. Mükafat yeri ahirettir. Eza ve cefaların sonu rahmettir. Ancak kafirler için dünya oyun eğlence yeri iken, Ahirette ise cezalarını eksiksiz olarak göreceklerdir. Maliki yevmiddin olan Allah, boynuzlunun hakkını boynuzsuzdan alacaktır. Hesapların büyük bir güne bırakıldığı görülmektedir. Ahirete iman, insanda teslimiyet ve tevekkülü ruhunu kökleştirmektedir.

Geçmiş kavimler hakkındaki ayetlerin müminler için "ilâhî cezalandırılma" şeklinde anlaşılması doğru değildir. Zira ayetler, inananların cezayı hak edenlerden uzaklaştırıldıkları, gemi binmek veya gece uzaklaştırılmak suretiyle azaptan korunduklarını belirtmektedir. Halbuki doğal afetlerde bir müştereklik söz konusudur. Aradaki fark bariz olarak görülmektedir. Ancak bu durumlar herkes için bir ibret ve nasihat anlamı taşımaktadır.

Konu ile ilgili diğer ayetler incelendiğinde doğal afetler ve salgın hastalıkların Allah'ın kudret (tekvin) sıfatının tezahürü olarak gerçekleştiği ve bu olayların hikmetlerini anlamaya odaklanmak gerektiği anlaşılmaktadır. Kâinatla ilgili düzen âdetullah, toplumlar ile olan ise sünnetullah kavramında yoğunlaşmaktadır. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri veya Kur'ân bütünlüğü son derece önem arz etmektedir. Literal okumanın risklerinden uzak olmak için ayetlerin sebab-i nüzül siyak-sibak bağlamını ihmal etmemek gerekmektedir. Doğal afetler ve salgın hastalıklar Müslüman bireylerin ibret alması gereken hâdiselerdir.

Akıl nimeti sayesinde sorumluluk insanoğluna verilmiştir. Bu nimet sayesinde felaket zamanlarının imtihanından basiret, feraset ve sünnetullahı göre hareket ederek başarıyla çıkılabilir. Bu durumda Müslümanın önüne iki seçenek çıkmaktadır: Birincisi sızlanma, şikâyet hatta isyan yolunu seçerek başa gelen musibetin bereketinden mahrum kalarak hareket etmek. İkincisi dua, sabır ve ibret nazarı ile bakarak musibetlerden hayırlar elde etmektir. Sonuçta insanlar kendi hür iradeleri ile hareket eder ve sorumluluk üstlenirler.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed Muhammed b. eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Beğavî. *Meâlimu't-tenzil fi Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir. b.y.: Darü't-Tayyibe, 4. Basım, 1997.
- Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cu'fî. *Sahihi'l-Buhârî*. thk. Salih Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim Ali Şeyh. Riyad: Darü's-Selam, 4. Baskı, 2008.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-Arâbiyye*. thk. Abdu'l-Gafûr Ahmed. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayîn.
- Çiftçi, Adil. *Fazlurrahman'la İslam'ı Yeniden Düşünmek*. Ankara: Kitabiyat, 2000.
- Dündar, Bahar Canset – Aydar, Hidayet. "Kur'ân'da Ricz Kavramı". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020). 261-298.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistanî. *Sünen-i Ebu Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Sayda, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Elmalı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1999.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'ân*. çev. Alparslan Açıkgeçenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, 1996.
- Firûzabâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*, İşraf: Muhammed Naîm el-İrksûsî. Lübnan: Müessesetür-Risâle, 8. Baskı, 2005.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusi. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tûnus: Dâru't-Tûnusiyeti li'n-Neşr, 1984.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed b. Habîb. *Mücmelü'l-lüğa l'ibni Fâris*. thk. Züheyr Abdul Muhsin Sultân. Lübnan: Müessesetür-Risâle, 8. Basım, 1986.
- İbn Fâris. *Mu'cemu mekâyîsu'l-lüğa'*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1979.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. haz. Ve çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 1988.
- İbn Kesîr, İsmail b. Amr. *Muhtasar Tefsir-i İbn Kesîr*. 3 Cilt. İhtisâr ve thk. M. Ali Sabuni. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2. Baskı, 1999.
- İbni Kesîr, İsmail b. Amr. *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Selame. Dâru Tayyibe 1999.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvîni. *Sünen. Mevsuat-u kütüb-i sitte*. nşr. ve thk. Salih Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim Al-i Şeyh. Riyad: Darü's-Selam li'n-Neşr, 2008.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd er-Rabei el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fûad Abdülbâkî. Kahire: Daru İhyâi't-Turâsil Arabîyye. 1975.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Darü's- Sâdr, 3. Basım, 1414.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2009.
- Karaosman, Muhammed. "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir ceza olarak Nitelendirilmesi Sorunu". *TADER* 4/3 (Aralık 2020). 99-120.
- Karıcı, Şemsettin. *Fert ve Toplum Açısından Kur'ân'da Sünnetullah*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Karıcı, Şemsettin. *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri ve Çağdaş Temsilcileri*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2021.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî İbrâhîm Edfiş. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasan Mükâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdulah Mahmûd Şahhâta. Beyrut: Daru İhyau't-Turâs, 1423.
- Özsoy, Ömer. *Konularına Göre Kur'ân*. Ankara: Fecr Yayınları, 5. Basım, 2001.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin b. el-Hüseyin et-Teymî. *Tefsîru'l-Kebir*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Reşit Rıza. *Tefsîru'l Menar*. Tahric, İbrahim Şemsuddin. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1999.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-Ulûm*. ts.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaleddin es-Suyuti. *Haşiyetu's'Senedi ala Suneni'n-Nesai*. Halep: Mektebü'l-Matbuat, 1976.
- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Ameli Ebû Cafer. *Tefsîrû't-Taberî*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. b.y.: Müessesetür'Risâle, 2000.

- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Ameli Ebû Cafer. *Câmiu'l-beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 5. Basım, 2009.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî. *et-Tefsîrû'l münir fi'l-akîdeti ve's-şeriatî ve'l-menheci*. Dımeşk: Darü'l-Fıkr, 2. Basım, 1417.
- Zuhayli, Vehbe. *Tefsiru'l-Münîr Fi'l-akideti ve's-şeriatı*. Beyrut: Daru'l-Fıkr, 12. Basım, 2011.
- Zeydan, Abdülkerim. *es-Sünen'ül-İlahiyye f'il Ümeme ve'l-Cemâ'ati ve'l-Efrâdî f'iş-Şerâti'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Hadisler Özelinde Doğal Afetlere Karşı Maddî ve Mânevî Tedbirler

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Garip AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Hadith,
Aksaray, Türkiye
 garipaydin@aksaray.edu.tr orcid.org/ 0000-0003-4697-6327

Yazar
Author

Aydın, Garip. "Hadisler Özelinde Doğal Afetlere Karşı Maddî ve Mânevî Tedbirler".
Tevilat 4/2 (Aralık 2023), 445-477.
 doi.org/10.53352/tevilat.1391591

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 15.11.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 14.12.2023

e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Hadisler Özelinde Doğal Afetlere Karşı Maddî ve Mânevî Tedbirler

Din, insanın sadece ahiret hayatına yönelik değil, dünya hayatında da huzurlu ve emniyet içerisinde yaşaması için birtakım prensipler getirmiştir. İnsanı sadece bedenden, kâinatı da sadece görülen âlemden ibaret zanneden anlayışlar ruhla bedeni, dünya ile ahireti tefrik etmişler; tedbir ve yaşayışlarını dar bir alana hapsetmişlerdir. Bu bakış açısı insanın başına gelmesi her zaman muhtemel olan doğal afetlere karşı yaklaşımlarda da kendini göstermiştir. Afetlere karşı sadece maddî tedbirler alanlar yaralanma, hastalanma ve ölümlerle neticelenen musibetlere karşı ortaya çıkan ruhsal bunalımlara mânevî bir çözüm getirememişlerdir. Bunun tam tersi olarak sadece mânevî tedbirler alıp maddî tedbirlerden kendilerini müstağni görenler yine benzer sıkıntılar yaşamışlardır. İnananlara örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in afet ve musibetlere yaklaşımı bu noktada önem arz etmektedir. Burada Hz. Peygamber'in musibetlere karşı yaklaşımı, önermiş olduğu maddî ve mânevî tedbirler, rivayetlerin geçtiği kaynaklar, bunların hükümleri ve bunların günümüzde nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili bir çalışma yapılmış, özellikle günümüzde ihmal edilen mânevî tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu konudaki rivayetlere ulaşmak için kavramlardan hareketle araştırmalar yapıldığı gibi hadis kaynaklarında ilgili başlıklar altında nakledilen hadisler de taranmıştır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Tedbir, Maddî, Manevî.

In the Hadiths Material and Spiritual Measures against Natural Disasters

Religion has brought a number of principles for people to live peacefully and safely not only in the afterlife but also in the worldly life. Conceptions which think that human beings consist only of the body and the universe consists only of the visible world, have differentiated the soul and the body, the world and the afterlife, and confined their precautions and lifestyles to a narrow area. This perspective has also manifested itself in approaches to natural disasters, which are always likely to happen to humans. Those who take only material measures against disasters have not been able to provide a spiritual solution to the spiritual crises that arise against calamities that result in injury, illness and death. On the contrary, those who took only spiritual measures and saw themselves as independent of material measures experienced similar problems. Prophet Muhammad was sent as an example to believers. The Prophet's approach to disasters and calamities is important at this point. Here, a study will be conducted on the Prophet's approach to disasters, the material and moral measures he suggested, the sources of the narrations, their provisions and how they should be understood today. Particular emphasis will be placed on spiritual measures that are neglected today.

Abstract

Keywords: Hadith, Prophet, Precaution, Material, Spiritual.

Giriş

Doğal afetler evrenin tabii işleyişinin bir neticesi; musibetler var oluşun bir gereğidir. İskenderî'nin (ö. 709/1309) de ifade ettiği gibi keder ve sıkıntılar dünya hayatının doğasının gereğidir ve insanlar bu dünya yurdunda bulunduğu sürece bunlara maruz kalmayı garipsememelidir.¹ Burada insana düşen afet ve musibetlere karşı gerekli tedbirleri almak olmalıdır. Aksi halde hem maddî hem mânevî olarak bunların neticeleri ağır olabilecektir. Ahlâk âlimlerine göre insanlara en ağır gelen şeyler korku, kaygı, hastalık ve fakirliktir. Bunların ruha en acı vereni sevdiğini kaybetme ve istenmeyen bir durumla karşılaşma kaygısıdır. Sonra hastalık, korku ve fakirlik gelir.² Ancak insanlar bir iş yaparken ilim, akıl ve tedbiri tam olarak kullanmadıklarından sağlıklarını kaybetme pahasına zengin olmaya hırslanırlar. Bu yolda almadıkları tedbir sebebiyle sağlıklarını kaybettiklerinde; hastalık yahut başka musibetle karşılaştıklarında sıhhatlerini yeniden kazanmak için bütün servetlerini harcarlar.

Türkçe sözlükte doğal afet, önlenmesi insan eliyle olmayan, sel, fırtına, deprem, dolu vb. felaketlerin her biri, olarak tarif edilmiştir.³ Yaygın yıkıma, mânevî kayıplara, yaralanmalara ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olan afetler; deprem, kasırga, hortum, fırtına, sel, volkanik patlama, orman yangını, çığ düşmesi gibi doğal; nükleer kazalar, kimyasal kirlilik gibi teknolojik ya da ulaşım kazaları, endüstriyel kazalar, yapı çökmeleri gibi insanî kusur kaynaklı olabilmektedir. Bunların yanı sıra, terör, savaş gibi şiddet olayları da afet kapsamında değerlendirilmektedir.⁴ İkinci tanım afet kavramını daha geniş almaktadır. Arapça'da yukardaki tanımı ihtiva eden kavram musibettir. "Ansızın bastıran yağmur" anlamına gelen musibet kelimesi, "insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği

¹ Atâullah el-İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, çev. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Nesil Yayınları, 2019), 24.

² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Ahlak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlakî Hastalıkların Tedavisi*, çev. Mustafa Çağrırcı (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 114.

³ TDK Sözlük, "Doğal Afet" (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 547.

⁴ Tarık Tuncay, *Afetlerde Sosyal Hizmet* (Ankara. Özbay Ofset, 2004), 2.

şekilde karşılaştığı durum” demektir.⁵ Bu sebeple hadis kaynaklarında konuyla ilgili rivayetlere ulaşmak için bu kavram önemlidir.

İnsanoğlu yaratılışı gereği başa gelen musibetlerin sadece zâhirî yönlerini değil, mânevî yönlerini de sorgulayagelmıştır. Tarihî süreçlerde ortaya çıkan kötülük problemi ve bunlara dayalı mezheplerin ortaya çıkışında bu konular da yatmaktadır. Zira İslâm dinine göre her insanın fitratında din vardır ve özellikle bu duygu herhangi bir musibet anında ortaya çıkmaktadır.⁶ Tedbir ve tevekkülle ilgili yapılan çalışmalar incelendiği zaman bunların daha çok tevekkülle ilgili olduğu görülmektedir. Örneğin Ramazan Yazıcı, “Afetler, İlahi İradeden Bağımsız Telakkiler Ve İhmaller - ‘Tevekkül’ ve ‘Tedbir’ Ekseninde İslâmî Bakış” adlı makalesinde genel olarak Kur’ân âyetlerinden ve güncel örneklerden hareketle tedbir ve tevekkül arasında denge kurulması gerektiğini yazmıştır.⁷ Akif Akto, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik Ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül” adlı makalesinde Kur’ân ve sünnet ekseninde tevekkül kavramını incelediğini söylemiş ve şu sonuca ulaşmıştır: “Kur’ân ve sünnetteki tevekkül, tembelliği, havaleciliği değil, çalışmayı, üretmeyi ve gayreti esas almaktadır. Zira müminlerden amel-i sâlih, yani iyi ve yararlı işler üretmeyi isteyen Kur’ân ve sünnet, yine müminlerden Allah’a tevekkül etmeyi istemektedir.”⁸ Nurullah Agitoğlu “Allah’a Dayanmanın İnsan Hayatına Yansıması: Tevekkül İle İlgili Bazı Hadisler Üzerine” adlı sunum yapmış orada tevekkülün tanımı ve birkaç hadisi değerlendirmiştir.⁹ Abdulaziz Hatip, “Allah'a Tevekkülün Lüzumu ve Mütevekkilin Alametleri” makalesinde konuyla ilgili âyetler,

⁵ Mustafa Çağrı, “Musibet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/255-256.

⁶ İlgili âyetler için bk. el-En’âm 6/63-64; Yûnus 10/12, 21-23; Lokmân 31/32; ez-Zümer 39/49.

⁷ Ramazan Yazıcı, “Afetler, İlahi İradeden Bağımsız Telakkiler Ve İhmaller - ‘Tevekkül’ ve ‘Tedbir’ Ekseninde İslâmî Bakış-“, *Umran* (Mart 2023), 27-36.

⁸ Akif Akto, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik Ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 899.

⁹ Nurullah Agitoğlu “Allah’a Dayanmanın İnsan Hayatına Yansıması: Tevekkül İle İlgili Bazı Hadisler Üzerine” 1. Uluslararası Hasankeyf Bilimsel Çalışmalar Ve İnovasyon Kongresi, ed. Bahar ALTUNOK-İlyas ERPAY, Batman, 2021.

hadisler ve âlimlerin görüşlerini aktarmıştır.¹⁰ Abdulalim Demir, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar” başlığı altında kitap bölümü yazmıştır. Burada depremlerden önce halkı bilinçlendirmek, işleri sağlam yapmak ve ehline vermek, sebeplere sarılmak, tevekkül etmek, sabır, merhamet, dua ve musibet sonrasında ibret almak başlıkları altında araştırma yapmıştır.¹¹ Mahmut Gurbet, Hamza Sadan ve Arslan Karaoğlu tarafından kaleme alınan “Kur’an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar” adlı makalede, Allah’ın rahmetine sığınmak, sabırlı olmak, tevekkül etmek, istircâda bulunmak, uygun tedbir almak ve pozitif olmak gibi konular incelenmiştir.¹² Konuyla ilgili Rukiye Bulak deprem, trafik kazaları, kader ve tevekkül konularını ihtiva eden yüksek lisans çalışması yapmıştır.¹³

Bu çalışmada ise tedbirle ilgili hadisler bağlamında doğal afetler ve musibetlere karşı alınacak maddî ve mânevî tedbirler; özellikle afetler sonrasında yaşanılabilecek mânevî buhranlar göz önünde bulundurularak bunlara karşı nasıl tedbirler alınması gerektiği hadisler bağlamında araştırılacaktır.

1. Kavramlar

Tedbir kelimesi sözlüklerde bir işin sonuna bakmak, meselelerin veya olayların arkasını düşünmek anlamında kullanılmaktadır. Aynı kökten türeyen tedebbür ise “tefekkür”

¹⁰ Abdulaziz Hatip, “Allah’a Tevekkülün Lüzumu Ve Mütevekkilin Alametleri”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 3/4 (2007), 37-52. Tevekkülle ilgili diğer araştırmalar için bk. Fikret Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 67-91; Kasım Karataş – Mustafa Baloğlu, “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118; Rıdvan Özdingç “Allah’ın Kaderine Kaçmak: Veba Ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2014), 295-318.

¹¹ Abdulalim Demir, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar”, *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, ed. Teceli Karasu - Mahsum AYTEPE (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023), 143-176.

¹² Hamza Sadan - Mahmut Gurbet - Arslan Karaoğlu, “Kur’an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar” *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi Özel Sayı* (2023), 1-38.

¹³ Rukiye Bulak, *Doğal afetler ve Trafik Kazaları Bağlamında Kader ve Tevekkül* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1-67.

anlamındadır.¹⁴ Cürçânî, “tefekkür” ile “tedebbür” arasında şöyle bir fark olduğunu söylemiştir: Tefekkür, delilleri düşünmek; tedebbür sonuçları düşünmektir.¹⁵

Hız. Peygamber’in hayatının her aşamasında tedbir uygulamalarına başvurduğu görülmektedir. Örneğin Mekke’de İslâm’ın ilk yıllarında tebliğ ve daveti gizli yapmış ve Erkam’ın evinde gizli toplantılar icra etmiştir.¹⁶ Hız. Peygamber’in kendisine tabi olanları korumak için tedbirler alması, onları önce Habeşistan’a ardından Medine’ye göndermesi, akabe biatları, Resûlullah’ın kendi hicreti ve bu esnada alınan tedbirler¹⁷ ayrıca savaşlarda almış olduğu tedbirler¹⁸ “korunma” tedbirleri kapsamında değerlendirilebilir.¹⁹ Ayrıca Hız. Peygamber’in ailenin korunmasıyla ilgili almış olduğu tedbirler kurulan yuvaların yıkılmaması için başvurulacak önlemlerdir.²⁰

2. Maddî Tedbirler

Hız. Peygamber hem maddî hem de mânevî tedbirler konusunda ümmetine örnek olmuştur. Bu başlık altında onun maddî tedbir alma konusunda zikrettiği hadisler üzerinde durulacaktır. Örneğin bir hadislerinde “Kim elinde yağ kirleri olduğu halde gecelerse kendisine isabet eden belalardan dolayı sadece kendi nefsinin kınasın” buyurmuştur.²¹ Dârimî ve Ebû Dâvûd

¹⁴ Muhammed b. Mükerrrem, İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arap* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2003), 3/289.

¹⁵ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1983), 54.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. M. Asım Köksal, “Dârulerkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/520-521.

¹⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ty.) 182, 249, 270, 277.

¹⁸ Mehmed Said Hatipoğlu, Hız. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy (Ankara: Otto Yayınları, 2009), 66-72.

¹⁹ Murat Gök, Tedbir ve Tevekkül Kavramları Bağlamında Allah Rasûlü'nün Mekke Dönemi Hayatına Dair Bir Değerlendirme, *Rumeli İslâm Araştırmalar Dergisi* 5/10 (2022), 163-168. DOI: 10.53336/rumeli.1140080

²⁰ H. İbrahim Kutluay, “Hız. Peygamber’in Hadislerinde ve Sünnette Ailenin Korunması ve Neslin Devamı Bağlamında Alınan Tedbirler”, *II. Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu Ailenin Korunması Hakkı Bildiriler Kitabı*, ed. Ali Arslan (Ankara: Semih Ofset, 2019), 191-218.

²¹ Ma'mer b. Râşid, *Musannef*, thk. Ḥabîbu'r-Raḥmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1982), 11/38; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Riyad:

“Yemekten sonra elleri yıkamak” babında bu hadisi nakletmiştir.²² İbn Melek hadis metninde geçen “gamer” (عَمْرٌ) kelimesinin yemekten ele bulaşan yağlar ve pis koku anlamına geldiğini; bu şekilde yatan kimseye haşerelerin zarar vereceğini ve bunun bir takım hastalıklara sebep olacağını söylemiştir.²³ Görüldüğü üzere Resûlullah temizlik ve hijyen konusunda maddî tedbirlerin alınmasını tavsiye etmektedir. Bunlar ihmal edildiği zaman kişinin başkalarını değil, kendini suçlaması gerektiği açık bir şekilde beyan edilmektedir. Buna göre bireylerin kendi tedbirsizlikleri sebebiyle ortaya çıkan musibetler neticesinde Allah’ı yahut kaderi suçlamaları bilgisizlik ve cehaletten kaynaklanmaktadır.

Bir kimsenin sebebini bilmediği ve kendi dahlinin olmadığını düşündüğü bela ve musibetlere sabır göstererek yapması gerekenleri yapıp Allah’a sığınması ve O’na tevekkül etmesi başkadır.²⁴ Bunlardan dolayı isyan içerisine girerek suçu yaratıcıya bağlaması ayırdır. Bunlar birbirine karıştırıldığı zaman kişi, kendisini rahatlatacak mânevî desteklerden mahrum olacağı gibi, iftira ile günahkâr bir duruma da düşebilir.

Günümüzde bireysel ve toplumsal ihmaller neticesinde ortaya çıkan çevre kirlilikleri, hastalıklar, heyelanlar, hâsılı bütün zulüm ve fesatları Allah yapmış gibi düşünmek O’na iftira atmaktır. Allah’ın kullarına imtihan gereği olarak vermiş olduğu cüz’î iradenin neticesinde ortaya çıkan kötülükler insanlara atfedilir. Bunların Allah’a izafesi onlara verdiği izinden dolayıdır. Zulme Allah’ın rızası yoktur. Allah kullarına asla zulmetmez.²⁵

Mektebu’-r-Ruşd, 1989), 5/293; Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 13/16, eserin muhakkiki Şuayb Arnaût “isnadı sahih” demiştir; Buhârî, el-Edebü’l-Müfred, thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî (Kahire: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1989), 695; Muhammed b. İsa, et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), “Etme”, 48, müellif “hasen garib” demiştir; Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Etme”, 22.

²² Dârimî, “Etme”, 27; Ebû Dâvûd, “Etme”, 53.

²³ Muhammed b. İzzuddîn İbnü’l-Melek, Şerhu Meşâbîhi’s-Sunne. thk. Nureddin Tâlib vd. (b.y.: y.y., 2012), 4/565.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Demir, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar”, 157-159.

²⁵ “Şüphesiz ki Allah, insanlara hiçbir suretle zulmetmez, fakat insanlar, kendi kendilerine zulmederler.” Yûnus 10/44.

Hem evlerde hem de başka yerlerde alınacak tedbirlerle ilgili Resûlullah'tan dikkat çekici başka bir rivayet nakledilmiştir: “Kim dalgalı iken denize girerse (yahut deniz yolculuğuna çıkarsa) onun için zimmet (Allah'ın koruması) yoktur. Kim evin korunağı olmayan (سُنَّةً)damında uyursa (neticesinde ölürse) onun için de zimmet yoktur.²⁶ Bu hadisler tedbir alınmadığı zaman başkasını suçlayan kimseleri kınamakta, suçluların bizzat kendileri olduğunu vurgulamaktadır. İbn Battal (ö. 449/1057) bu kişinin, kendi eliyle kendini tehlikeye attığı ve nefsinin aldatıp dalgalı bir halde denize girdiği için İslâm'ın korumasından berî olduğunu söylemiştir.²⁷ Münâvî (ö. 1031/1622) bu kimsenin kendini heder ettiğini, masumiyetini yitirdiğini söylemiş ve kendi eliyle kendini tehlikeye atanların Allah'ın korumasından mahrum olduklarını Zemahşerî'den (ö. 538/1144) nakletmiştir.²⁸ Hadis ve şerhlerine dikkat edilecek olursa tedbir almadan hareket eden kimseler kınanmakta, cahilliklerinden dolayı mânevî olarak sorumlu tutulmaktadır. Allah'ın kâinata yerleştirdiği kanunlar gereği kendi yaptıklarının karşılıklarını gördüklerinde ibret alıp, dönüş yapılması gerekirken (tövbe) Allah'ı ve kaderi suçlayıcı tutum içerisine girmek daha tehlikelidir.

Ancak burada şunu unutmamak gerekir ki başkalarının tedbirsizlikleri sonucunda bir takım musibetlere uğrayan kimseler de bulunmaktadır. Bu durumda olanlarla ilgili Allah elçisinin müjdeleri, onları yahut vefat ettilerse yakınlarını teselli etmektedir. Bu kimselerin yanında yahut ailelerin yanında onları suçlayıcı ifadeler kullanmak doğru bir yaklaşım değildir. Kesin bilgi olmadığı müddetçe hüsnü zanla yaklaşmalı ve hadislerde ifade edilen müjdeler bu kimselere aktarılarak mânevî destekler verilmelidir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili yapmış olduğu evrensel mesajlar, tedavi olmaya teşvik etmesi, “Hıfzı's-sıhha” ile ilgili

²⁶ Ma'mer b. Râsîd, *el-Câmi*, 11/306; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/351; eserin muhakkiki “zayıf” olduğunu söylemiştir; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 464; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 103; Elbânî “sahih” demiştir. Bk. Nasıruddin Elbânî, *Sahîhü'l-câmiu's-sağîr ve ziyâdetih* (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 2010), 2/1054.

²⁷ İbn Battâl, Ebû el-Hasan 'Alî b. Hâlef b. 'Abdumelik, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2003), 5/89.

²⁸ Muhammed Abdür-rauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camiu's-Sağîr min Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezir* (Beyrut: Dar'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 6/91.

tavsiyeleri, ehil olanlara tedaviye yönlendirmesi²⁹ “tedbir” kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Mânevî destek uygulamaları ise musibetlerin başa gelmesinden sonra hastayı rahatlatma ve bundan sonraki hayatıyla ilgili yönlendirmelerdir. Hz. Peygamber döneminde yaralı olan bir sahabiye yanlış fetva vererek ölmesine sebep olan kimselere Resûlullah kızmış ve “Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün” buyurmuştur.³⁰ Yine Hz. Peygamber, bir yerde veba çıktığını duyanların oraya gitmemelerini söylemiştir.³¹ Hattabî, bu rivayetin tedbir almanın gerekliliğinin ispatı olduğunu, kişinin kendini telef etmekten nehyettiğini söylemiştir.³² Başka bir rivayette, “cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaç” buyrulmuştur.³³ Sakîf kabilesinden gelen heyet arasında cüzzamlı hasta bir kimse vardı. Rasûlullah ona haber göndererek, “Yerine dön seninle biat ettim!” buyurmuştur.³⁴ Aynı şekilde Allah elçisinin harpte keşif için adam göndermesi,³⁵ gece nöbet tutturması ve³⁶ karantina

²⁹ Hz. Peygamber’in maddi ve mânevî tedavilere yönelik olarak yapmış olduğu evrensel mesajlar için bk. Garip Aydın, “Hz. Peygamber ve Hastalar”, *Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber’in Muasırlarıyla Münasebetleri-1*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 245-276; Serpil Başar, Kur’an ve Buhârî’nin Kitabı’-Merda Rivayetleri Çerçevesinde Hastalara Manevi Yaklaşım, *İslamî Araştırmalar Dergisi* 25/3 (2014), 137-146.

³⁰ Hadisin metni şöyledir: “Cabir b. Abdullah, biz bir sefere çıkmıştık. İkimizden bir adama bir taş isabet etti ve başı kanadı. Sonra o adam ihtilam oldu. Arkadaşlarına benim için teyemmüm yapmaya bir fırsat var mı? diye sordu. Senin için bir ruhsat bilmiyoruz deyip yıkanmasını emrettiler o da yıkandı. Bunun üzerine adam öldü. Hadise, Peygamber (s)’e aktarıldı şöyle buyurdu: “Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün, cehaletin şifası sormak değil miydi?” Abdurrezzak, *Musannef*, 1/225; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 5/173, eserin muhakkiki Şuayb Arnavud, “hasen” demiş ve bu senedin ricali “sika” demiştir. Ancak Evzaî ile Ata arasında inkıta olduğunu söylemiştir; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 125; İbn Mâce, “Taharet”, 93, eseri tahkik esen Elbanî, bu rivayet için ‘hasen’ demiştir; Dârimî, “Tahâret”, 93, eseri tahkik eden Hüseyin Selim Esed, bu rivayetin isnadı munkatî’ lakin hadis ‘sahih’ demiştir.

³¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 52; “Tıb”, 29; Müslim, “Selam”, 32.

³² Hüseyin b. Mesud el-Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvud-Muhammed Zühayr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü’l-İslam, 1983), 5/254.

³³ Buhârî, “Tıb”, 19.

³⁴ Müslim, “Selam”, 36; İbn Mâce, “Tıb”, 44, eserin muhakkiki Elbânî “sahih” demiştir; Geniş bilgi ve farklı rivayetler ve Hastalık bulaşması yoktur” rivayetiyle ilgili geniş bilgi için bk. Garip Aydın, *Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Manevi Destek* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 139, 355

³⁵ Buhârî, “Cihâd”, 40.

³⁶ Buhârî, “Cihâd”, 70, 73.

tedbirleri³⁷ onun maddî tedbirlere verdiği önemi göstermektedir. “Tedbir gibi akıl yoktur”³⁸ hadisi akli kâmil manada kullanmanın yolunun tedbir almaktan geçtiğini dolaylı olarak söylemektedir. Depremlere karşı alınacak tedbirlerle ilgili hadis kaynaklarında ilginç bir rivayet bulunmaktadır. Deylemî'nin(ö. 509/1115) *Firdevs*'inde naklettiği habere göre kim on arşın üzerinde ev yaparsa ona “Ey Allah'ın düşmanı nereye gidiyorsun?” diye hitap edilir.³⁹ Rivayet isnad olarak “zayıf” olmakla birlikte günümüz tecrübelerinden hareketle bu hadisle amel edilmelidir. Yöneticiler yüksek binalara müsaade etmemeli, ağaçlar ve çevre korunmalıdır. Kişiler de güçleri nispetinde bunlara uymalıdır.

3. Mânevî Tedbirler

İnsanlar musibetlerle karşılaştıkları zaman sadece maddî olarak değil, mânevî olarak da etkilenmektedirler. Ağır musibetlerden sonra insanlar psikolojik olarak çeşitli evrelerden geçerler. Bu süreçlerde musibetzedeler kaygı, öfke, çaresizlik, korku, suçlama, yalnız hissetme ve sinirliliğin yanı sıra titreme, mide bulantısı, kas ağrıları, baş dönmesi, uyku sorunları, iştah kaybı, afet olayını hatırlatan uyaranlardan kaçınma, afet olayı ile ilgili tekrar eden düşünceler, korkutucu kâbuslar gibi bedensel ya da fizyolojik tepkiler de görülen genel tepkiler arasındadır.⁴⁰ İnsanların yaşadıkları mânevî buhranların çözümü maddî olarak çözülemez. Bu sebeple Hz. Peygamber maddî tedbirlerle birlikte mânevî tedbirlere de başvurmuştur. Burada hadis kaynaklarında

³⁷ “Taun hastalığına yakalanan bir kul sabredip mükâfatını Allah'tan bekleyerek bulunduğu yerde başına Allah'ın yazdığından başka hiç bir şey gelmeyeceğini bilerek oturup dışarı çıkmazsa kendisine şehit sevabı verilir.” Buhârî, “Tıb”, 30; “Kader”, 15.

³⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 24; İbn Hıbbân, *Sahih*, 2/79; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 2/157; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 4/157.

³⁹ Şireveyh b. Şehridâr b. Şireveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ĥitâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 3/550; Süyûtî ve Elbânî “zayıf” demıştır. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-Şağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 2/321; Nâsırüddîn Elbânî, *Daifü'l-câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî. 2010), 794.

⁴⁰ Seda Bağbancı, Doğal Afetlerin Afetzedeler Üzerine Psikolojik Etkileri: Trabzon İli Örneği (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 19.

mânevî tedbir kapsamında değerlendirilebilecek rivayetler incelenecektir.

3.1. Allah'a İman

Mânevî tedbirler kapsamında alınacak önlemlerden ilki insanların imanını güçlendirme, inançla ilgili bilgilendirmeler yapma, Allah'ın güç ve kuvvetiyle insanları tanıştırmadır. Zira imanın anlamı emniyet ve güven içinde olmaktır. Bunun zıddı olan küfürde ise emniyet yoktur.⁴¹ Kur'ân'da üzerinde en çok durulan kavramlardan biri olan iman (800'den fazla yerde geçmektedir) "huzur bulmak, güven duymak" anlamındaki itmî'nân kavramı ile birlikte de kullanılmıştır.⁴² Kur'ân'da "İmân henüz kalplerinize girmedi" âyeti⁴³ imanın bir süreç içinde geliştiğini; diğer bir âyet de onun ilim ve amelle yakından ilişkisini göstermektedir.⁴⁴

1999 yılında yaşanan Marmara Depremi sonrasında Türk Psikologlar Derneği'nin çıkardığı, "*Deprem'in Psikolojik Sonuçlarını Tanıma ve Hafifletme*" konulu kılavuzda da ifade edildiği üzere afet sonrası korku, endişe, suçluluk, pişmanlık, öfke, karamsarlık, panik, çaresizlik ve utanç gibi duygular çok derin ve yoğun yaşanmaktadır.⁴⁵ Buna göre kalbin huzur, emniyet ve güven duygusu imana, iman da ilim ve araştırmaya bağlıdır. O halde buna hazırlıklı olmak için iman ve inançla ilgili hazırlıklar yapılmalıdır.

Münâvî, Hz. Peygamber'in bir duasında Allah'tan yakîn (kesin bilgi) istemesini,⁴⁶ Allah'ın kulu için mutlaka hayr dileyeceğini bildiren ilmi istemek olarak şerh etmiştir.⁴⁷ Müminin başına gelen

⁴¹ Râğb el-İsfehânî, *Müfredât Elfâzi'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 100-101.

⁴² el-Bakara 2/260; er-Ra'd 13/28. Geniş bilgi için bk. Mustafa Sinaoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-214.

⁴³ el-Hucurât 49/14.

⁴⁴ Muhammed, 47/19; Enfâl 8/2. İmanın ilimle ve akulla ilişkisi için bk. Garip Aydın, *Aklın Denge Durumunda Ortaya Çıkan Fazilet Anlamında Hz. Peygamber'in Hikmeti Öğretmesi*, ed. M. Sami Yıldız (Ankara: İlâhiyât, 2023), 165-169.

⁴⁵ Tuncay, *Afetlerde Sosyal Hizmet*, 13

⁴⁶ Tirmizî, "Deavât", 73, müellif "hasen garib" demiştir; Neseî, "Amelü'l-Yevm", 394.

⁴⁷ Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abderraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî, *et-Teyisîr bi Şerhi'l-Câmi'iş-Şağîr* (Riyad: Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1988), 1/218.

her şeyin hayır olduğunu ifade eden hadiste, inanan kimsenin başına bir musibet geldiğinde sabrettiği, nimet geldiğinde şükrettiği böylelikle her durumda hayra ulaştığı söylenmiştir. Hadisin devamında bunun sadece inananlar için olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸ Hadisin şerhinde İbn Melek, felaket anında kul, kendisinin ne kadar büyük bir mükâfatla ödüllendirileceğini bildiği için Allah'a hamdettiğini söylemiş; ayrıca sadece sabır ve şükür zamanlarında değil, müminin mubah işlerde bile Allah'a itaat niyeti olduğu zaman sevap kazanacağını da eklemiştir.⁴⁹ Hem hadiste hem şerhte "iman" anahtar kavramdır. Kişi, inanırsa ve mükâfatını Allah'tan beklerse bunlara ulaşabilir. Ancak şerhte de ifade edildiği üzere bunlara ulaşabilmek için "bilgi" önemlidir. O halde doğal afetlere karşı alınacak en önemli mânevî tedbirlerden birisi Allah'ı bilmek ve O'nun inancını kalbe indirmek için adımlar atmaktır. Bunun için hem okullarda hem işyerlerinde gerekli tedbirler alınmalı ve insanlar fitratlarında var olan ve onlara en büyük mânevî destek olacak inançlardan mahrum bırakılmamalıdır.

Hz. Peygamber başka bir hadislerinde imanın kalbe girdiği zaman orayı açtığını ve genişlettiğini söylemiştir.⁵⁰ Âyet-i kerîmede "Kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır" buyrulmuştur.⁵¹ Allah'ın gazabının üzerinde olduğu kimseler dünyada ve ahirette emniyet ve huzur içinde olamazlar. Musibete uğrayan kimseleri kaplayan korkulardan birisi geleceğe dair kaygılardır. Hayatının musibet sonrasında ne olacağını bilmeyen kişi karanlıklar içinde umutları sönmüş olabilmektedir. Bu noktada Allah (c.c.), iman edenlerin velisi olduğunu, onları karanlıklardan aydınlığa çıkacağını beyan etmektedir.⁵² Âyetin tefsirinde şöyle buyrulmuştur: "Bu âyette Allah, imana bağlı velâyet çerçevesine kendisini de dâhil etmektedir. Bu müminler için büyük bir şeref, güven kaynağı ve heyecan vesilesidir. Velisi Allah olan bir müminin elbette yolu aydınlık olur, yüce velisi onu karanlıklardan çıkarır, nura ve

⁴⁸ Müslim, "Rikâk", 64; İbn Hıbbân, *Sahih*, 7/155

⁴⁹ İbn Melek, *Şerhu Meşâbîhi's-Sunne*, 2/383.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/76.

⁵¹ en-Nahl 16/106.

⁵² el-Bakara 2/257.

aydınlığa kavuşturur; kalbi huzurlu ve nurlu, zihni berrak, akli karışıklıktan uzak olur.”⁵³ Resûlullah bu velayeti en zirve noktada yaşamış ve ümmetinin de yaşaması için onlara örnek olmuştur. Sevr mağarasında müşrikler mağaranın kapısına kadar gelip onu öldürmek istediklerinde arkadaşı Ebûbekir (r.a.) “Ey Allah’ın elçisi! Kapıya kadar geldiler, eğilseler bizi görecekler” dediğinde, Hz. Peygamber “Üçüncüsü Allah olan iki kişiyi ne zannediyorsun?” buyurmuştur.⁵⁴ İnsanları böyle güçlü bir mânevî desteklerden mahrum bırakmak, onlar için büyük haksızlıklardan birisi olacaktır.

3.2. Dünyanın Hakikatini Bilmek

Doğal afetlere ve musibetlere karşı alınacak mânevî tedbirlerden bir diğeri insanlara dünya hayatının hakikatini anlatmaktır. Ahlâk âlimlerine göre başımıza hiçbir musibet gelmesini istememek, var olmayı istememek demektir. Zira musibet (bozulma-fesad) olmasaydı varlık (kevn) olmazdı. Musibetlerin olmamasını istemek tabiattaki oluş ve bozulma kanununun ortadan kalkmasını istemektir. Bu ise imkânsızdır. İmkânsızı isteyen bedbaht olur. Bu cahillikten şiddetle kaçınmalıdır.⁵⁵ Buna göre kişi, dünya hayatının hakikatini bilip ebedi huzurun ahirette olacağını anlamalıdır. Dünya hayatını yegâne yaşam yeri olarak görenler musibetleri anlamlandıramayacaklardır. Yüce Allah Kur’ân’da ahireti bırakıp dünya hayatına razı olanları acıklı azaba uğratacağını beyan etmektedir.⁵⁶

Hiz. Peygamber’in bu tür sıkıntılara maruz kalmadan önce sahabilerini eğittiği hadis kaynaklarından anlaşılmaktadır. Örneğin Ahzab sûresinde Allah (c.c.) müminleri imtihan ettiğini ve onları şiddetli bir sarsıntı ile sarstığını beyan etmektedir. Bu imtihanda gözler kaymış, yürekler gırtlığa dayanmış ve Allah’a karşı farklı

⁵³ Hayreddin Karaman vd. *Kur’an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/407.

⁵⁴ Buhârî, “Fedâilü’s-sahâbe”, 2; Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 1; Tirmizî, “Tefsir”, 10; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/345; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/190.

⁵⁵ Ya’kub b. İshak el-Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, çev. Mustafa Çağrırcı (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 71.

⁵⁶ et-Tevbe 9/38-39.

zanlarda bulunulmuştur. Kalbinde hastalık bulunan münafıklar kaybetmiş, müminler ise kazanmıştır.⁵⁷ Hz. Peygamber yukarıda zikredilen Ahzab savaşı gelmeden önce hem maddî hem de mânevî hazırlık yapmıştır. Düşman işgaline karşı Medine'nin etrafına çukurlar kazdırarak maddî tedbir almış, bu esnada sahabesine verdiği tavsiyeler ile mânevî hazırlık yapmıştır. Bu tavsiyelerden biri Buhârî'nin naklettiği Resûlullah'ın hendek kazımı esnasında söylediği şu sözüdür: "Allah'ım! ahiret hayrından başka hayır yoktur. Ensâr ve Muhacirler için bereket ihsan et!"⁵⁸ Berâ b. Âzib (r.a.), Ahzâb gününde Hz. Peygamber'in toprak taşıdığını ve şunları söylediğini nakletmiştir: "Sen olmasaydın biz doğru yolu bulmaz, sadaka vermez, namaz kılmazdık. Üzerimize sekînet (sabır ve sebat) indir ve düşmanla karşılaştığımızda ayaklarımızı sabit kıl."⁵⁹ Diğer bir rivayette, Hz. Peygamber'in hendek kazanların yanına gelip, "Allah'ım! Ahiret hayatından başka hayat yoktur!"⁶⁰ şeklinde dua etmesi aynı zamanda onlara bir mesajdır. Bu mesaj açık bir şekilde dünya hayatının ahiret hayatı yanında çok kısa olduğunu asıl hayatın ahiret olduğunu ifade etmektedir. Bu mesajları doğru şekilde alan ve kabul eden sahabe daha sonra bir musibetle yahut ölümle karşılaştığında metanet göstermiş ve başarıya ulaşmıştır.

Hz. Peygamber'in dünyaya bakış açısını öğretirken hem kendi yaşantısında hem de öğretilerinde "zühd hayatı" dikkat çekmektedir.⁶¹ Ancak diğer kavramlarda olduğu gibi "zühd" kavramı da doğru anlaşılmadığı zaman fayda yerine zarar verebilir. Nitekim mezkûr kavram bazı kimseler tarafından yanlış anlaşılmış, dünyadan el etek çekme olarak zannedilmiştir. Ancak zühd, varlık içinde dünyaya değer vermeden onu hak yolda kullanmaktır.⁶² Musibetlere karşı insanların hazır olması gerektiğini ifade eden İslâm ahlak bilginleri bu konuda bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır.

⁵⁷ el-Ahzab 33/10-22.

⁵⁸ Buhârî, "Cihâd", 34; Müslim, "Megâzi", 25; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/377; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/440.

⁵⁹ Buhârî, "Cihâd", 34.

⁶⁰ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/62; Buhârî, "Cihâd", 109; "Fedâilü's-Sahâbe", 39; "Megâzi", 27; Rikak, 1; Müslim, "Megâzi", 127; Tirmizî, "Menâkıb", 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/472.

⁶¹ Zühd ile ilgili hadisler için bk. Müslim "Zühd" 1-19; Tirmizî "Zühd" 1-65.

⁶² Geniş bilgi için bk. Ahmed Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 171.

Maverdî, musibetleri hafifletmenin sebeplerini sayarken ilk sırada dünyanın faniliğine inanmak maddesini zikretmiştir.⁶³ Musibetlerle karşılaşmadan önce bu bakış açısının elde edilmesi önemli bir kalkan olabilecektir. Bütün korkuların temelinde “ölüm” (kaybolma-kaybetme) korkusu vardır. Buna göre kişi bu korkuyla başa çıktığı zaman kaygı ve endişelerinden uzaklaşabilecek ve yaşadığı günleri huzurlu geçirebilecektir.⁶⁴

Doğal afetlere yahut ansızın başa gelebilecek her türlü felakatlere hazırlanmada maddî tedbirlerle birlikte mânevî tedbirlerin başında dünya hayatının hakikatini insanlara öğretmek gelmektedir. Bu öğretilmediği zaman insan anlam arayışını bulamamakta ve özellikle musibet zamanlarında çıkmazlara girebilmektedir.

3.3. Elde Olanların “Emanet” Olduğunu Bilmek

İnsanların maddî ve mânevî buhranlar yaşamasına sebep olan şeylerin başında elinde olanları kaybetme korkusu bulunmaktadır. Sokrat’a atfedilen meşhur “kaybettiğimiz takdirde üzüntüsünü çekeceğimiz şeylerin arayışı içinde olmamak” sözü⁶⁵ insanları bu konuda uyandırmaktadır. Kindî elimizde olanların emanet olduğunu, sahibi emaneti aldığı zaman insanların emanet sahibinin kendilerine kötülük ettiği vehmine kapılabileceğini hâlbuki emanet geri alındığında öfkelenen kişinin kınanmaya müstahak olduğunu söylemiştir.⁶⁶

Hz. Peygamber elinde olanları bir emanet olarak görmüş sahabesini de bu şekilde eğitmiştir. Ancak bu eğitimden herkes aynı derecede pay sahibi olmamıştır. Duygusallık noktasında erkeklerden daha ileride olan kadınlar, bazen erkeklerden daha metanetli olabilmıştır. Buhârî’nin aktardığı bir haberde bunun örneği görülmektedir: Enes b. Mâlik’in (r.a.) naklettiği rivayete göre Ebû Talha’nın oğlu hastalanmıştı. Ebû Talha yolculuğa çıktığında çocuk vefat etmişti. Döndüğünde çocuğun durumunu sormuş, eşi

⁶³ Ebû Hasan el-Mâverdî, *Edeb-i Dünya ve Din*, çev. Selâhaddin Kip-Abidin Sönmez (İstanbul: Bahar Yayınları, 1978), 429.

⁶⁴ Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 20.

⁶⁵ Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 19.

⁶⁶ Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 75

Ümmü Süleym “O şimdi rahata kavuştu” demişti. Yemekler yendikten sonra Ümmü Süleym her zamankinden daha güzel süslenmiş; Ebû Talha da hanımıyla berbaber olmuştu. Ümmü Süleym kocasının karnını doyurup cinsel yönden onu tatmin ettikten sonra: “Ey Ebû Talha bir toplum bir aileye bir emanet verse sonra da o emanetleri isteseler, ev halkının onu vermemeye hakkı olur mu?” diye sormuş Ebû Talha: “Hayır vermemelik edemezler” şeklinde cevap vermişti. Bunun üzerine Ümmü Süleym “O halde oğlunu geri alınmış bir emanet bilerek Allah’tan sevap bekle” demiştir.⁶⁷ Yukarıdaki örnekte yavrusunu Allah’tan bir emanet olarak gören Ümmü Süleym’in evladının vefatı anındaki metanetinin kocasından daha fazla olduğu görülmektedir. Ölen çocuğunun rahata kavuştuğunu söylemesi ahiret inancının kuvvetine işaret etmektedir. Normal hayatına devam ederek kocasını teselli etmeye çalışmasındaki metaneti kelimelere sığdırmak kolay değildir.

Benzer bir örneği Hz. Peygamber’in kendi hayatında da görmek mümkündür. Sadece çocuklarının değil⁶⁸ torunlarının da ölümlerine şahit olan Allah elçisi aynı duruşu göstermiştir. Üsâme b. Zeyd’ten (r.a.) nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber’in kızı Zeynep “Oğlum ölmek üzeredir, bize kadar lütfen geliniz” diye Resûlullah’a haber göndermişti. Allah’ın elçisi “Veren de alan da Allah’tır, O’nun katında her şeyin belli bir vakti vardır, sabretsin ecrini Allah’tan beklesin” buyurdular. Bunun üzerine kızı ısrar etti. Rasûlullah yanına bazı sahabileri alarak kızına gitti ve torununu kucağına aldı. Çocuğun canı çıkmak üzere idi. Rasûlullah’ın gözlerinden yaşlar boşandı. Durumu gören Sa’d b. Ubâde “bu ne haldir ya Rasûlallah?” diye sorunca Rasûlullah “Bu Allah’ın kullarının kalbine koyduğu acıma duygusudur” buyurdu.⁶⁹ Dikkat edilecek olursa Hz. Peygamber burada öncelikle kızını mânevî

⁶⁷ Rivayetin devamında Ebû Talha kızarak: “Cünüp olup kirleninceye kadar beni oyaladın sonra da oğlumun ölüm haberini bildirdin” demiş ve hemen kalkıp Rasûlullah’ın huzuruna gidip, olup bitenleri anlatmıştır. Rasûlullah “Allah gecenizi hayırlı ve bereketli kılsın” buyurmuş, Ümmü Süleym hamile kalarak yeni bir çocuğu olmuştur. Buhârî, “Cenâiz” 40; Müslim, “Fedâilü’s Sahâbe”, 107.

⁶⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 42

⁶⁹ Abdurrezzâk, Musannef, 3/551; Buhârî, “Cenâiz”, 32; Müslim, “Cenâiz”, 11; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 28; İbn Mâce, “Cenâiz”, 53;

olarak hazırlamakta verenin ve alanın Allah olduğunu hatırlatmaktadır. İkinci olarak yanına giderek ona mânevî destek vermekte ve onunla birlikte gözyaşı dökmektedir. Bu onun şefkat ve insanîyet boyutunu göstermektedir. Gözyaşı döktüğüne şaşırarak sahebeye verdiği cevapta ise bunun normal olduğunu ve Allah'ın kalplere verdiği rahmetinin gereği olduğunu söylemektedir.

Çocukları vefat eden kimselerin sabrettikleri takdirde onlar vesilesiyle cennete girebileceğinin müjdelenmesi⁷⁰ de bu bağlamda değerlendirilebilir. Hz. Peygamber'in vefat durumlarında saç yılmayı, yaka yırtmayı, aşırı ses yükseltmeyi nehyetmesi bu tür durumlarda itidali korumaya yöneliktir.⁷¹ Hz. Peygamber'in "Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz"⁷² sözü burada ölçüdür.

3.4. Allah Hakkında Sahih Bilgiler Öğretmek

Başta gelen musibetler sonrasında insanların ruhsal yaşamında din ve mânevîyat, pozitif ya da negatif biçimlerde tezahür edebilir. Kişiler yaratıcı tarafından terk edildiklerini yahut günahlardan dolayı cezalandırıldıklarını düşünerek yaratıcıya karşı kızgınlık duyabilirler. Ancak dinî başa çıkma pozitif de olabilir. Kendilerinin üstünde her şeyi kontrol eden büyük bir güce, yaratıcıya inanmak olayın psiko-sosyal yıkıcı etkilerini azaltabilmektedir.⁷³ Kötülüklerin varlığı Allah'ın yokluğunu değil, insanın özgür iradesinin varlığının kanıtıdır. "Acı varsa Tanrı yoktur" demek de bir tercihtir; "Tanrı varsa acı mutlaka bir değere sahiptir" demek de bir tercihtir.⁷⁴ Hayatın anlamını ve acıların hafiflemesi açısından birinci tercih ne kadar sıkıntılı; ikincisi ne kadar rahatlatıcıdır. Tanrı'yı refahımızı sağlayan bir ortak gibi görmek yanılgıdır.⁷⁵ Doğru bir Allah tasavvuruna sahip olmadan sahih bir iman, kulluk ve teslimiyet gerçekleşmez. Ancak insan bildikçe tanır, tanıdıkça

⁷⁰ Buhâri, "Cenâiz", 6; "Kader", 4; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 29.

⁷¹ Geniş bilgi için bk. Buhâri, "Cenâiz", 35-39.

⁷² Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 28

⁷³ Ayşegül Aslan, "Afet Sonrası Psiko-sosyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteg'in Kullanımı", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Cilt-II)* ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: Dem yayınları, 2016), 343.

⁷⁴ Şaban Ali Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 25, 28.

⁷⁵ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 14.

sever, sevdikçe tabi olur. Allah'ı tanımak için O'nun isim ve sıfatlarını bilmek gerekir.⁷⁶ Bu sebeple Allah'ın isimleri öncelikle okullarda öğretilmelidir.

Allah (c.c.) zulmü kendine haram kılmışken ve kullarına zulmetmeyin buyururken, insanların birbirlerine yaptıkları zulümleri Allah'a izafe etmeleri iftiradır. Müslim'de geçen "kudsî" bir hadis bu konuyu daha da açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "(Allah c.c.): Ey kullarım! Ben zulmü kendime ve sizin aranızda haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyin!" Uzunca devam eden hadisin devamında yüce Allah kulları hidayete erdirdiğini, onları doyurduğunu, giydirdiğini, affettiğini, güç ve kuvvetin kendisine ait olduğunu ifade etmektedir. Hadisin sonunda konumuzla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: "Ey kullarım! Yapmış olduğunuz amelleri sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum. (Netice olarak) Kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin! Kim de hayırdan başka bir şeyle karşılaşarsa kendini kınasın."⁷⁷ Hadisin şerhinde İbn Melek, amellerin karşılıklarının kullara tam olarak verildiğini, bir kimse hayır yaptıysa onun karşılığında mutlaka hayır bulacağını ancak bunun karşılığında Allah'a teşekkür etmesi gerektiğini neticede O'nun muvaffak kılmasıyla bu amelin işlendiğini söylemiştir. Bir kimse şer işlediyse karşılığında şer bulacağını bunun neticesinde kendisini kınaması gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre iyilikler Allah'tan kötülükler nefisten bilinmelidir.⁷⁸ Kötülüklerin Allah'tan bilinmemesinin sebeplerinden birisi Allah'ın onlara rızasının olmadığıdır. Allah'ın kötülüklere müsaade etmesi ise sünnetullah gereğidir. Münâvî, hadis-i şerifte, Âdemoğlunun adaletsizliğine işaret edildiğini zira onun, itaatini kendi işi olarak kabul ettiğini ve bunu Allah'ın muvaffakiyetine bağlamadığını, günahları ise kadere bağladığı için onun zemmedildiğini söylemiştir.⁷⁹ Başka bir âyette

⁷⁶ Fatma Bayram, *En Güzel İsimler 99 Esmâ Sonsuz Mana*, ed. Lamia Levent Abul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 18.

⁷⁷ Müslim, "Birr", 15; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 184; İbn Ebî Şeybe'de geçen rivayet bu konuşmanın kıyamet günü olacağını haber vermektedir. Ancak rivayette kopukluk olması sebebiyle Müslim ve Buhârî'nin rivayetleri daha sahihtir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/236.

⁷⁸ İbn Melek, *Şerhu Meşâbîhi's-Sunne*, 3/135.

⁷⁹ Münâvî, *Feydu'l-Kadîr fi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*, 4/476.

her şeyin Allah'tan olduğu ifade edildikten sonra iyiliklerin O'na, kötülüklerin nefse izafe edilmesi⁸⁰ inceliğe işaret etmektedir. Hz. Peygamber bir duasında buna vurgu yapmıştır: “Allah’ım! Hayrın tamamı senin elindedir, şer ise sana izafe edilemez!”⁸¹ Hadisin şerhinde Allah’a dua ederken ve O’na senada bulunurken edepli olmaya yönlendirme olduğu ifade edilmiştir.⁸² Kötü zannı, tersine çakılmış nala benzeten Mevlana(ö. 672/1273) bu bakışın insanı devamlı geriye götüreceğini söylemiştir.⁸³

Kudsî hadiste zikredilen “Ben kulumun zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim” hadisi⁸⁴ Allah’ın kullarına olan teveccühünü göstermektedir. Bu konuyla ilgili âyet ve hadisler kaynaklarda çokça bulunmaktadır.⁸⁵ Sonuç olarak mânevî tedbirler kapsamında Allah’ın isimleri, sıfatları, kullarına rahmeti ve şefkati doğru şekilde anlatılmalıdır. Hem rahat anlarında hem musibet zamanlarında mânevî olarak sığınacakları yerin neresi olacağı hususunda insanlar bilgilendirilmelidir.

3.5. Sabır ve Takva Eğitimi

Modern dönemde çocukların her istediğini yapmak, “ben çok zorluklar çektim, çocuğum hiçbir zorluk çekmeden yaşasın” anlayışı olumlu sonuçlar vermemiştir. Çocuklar bilgi donanımlarıyla birlikte irade, azim, sebat, sabır ve takva donanımları ile de eğitilmelidirler. Ağır musibetlerden sonra musibet zedelerin yaşadığı psikolojik süreçlerden birisi öfke ve

⁸⁰ en-Nisâ 4/78-79.

⁸¹ Müslim, “Kitabu’s-Salât”, 201; Ebû Dâvûd, “Salât”, 121 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/ 139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/185; eserin muhakkiki “sahih” olduğunu söylemiştir; Tirmizî, “Deavât”, 32, müellif “hasen sahih” demiştir.

⁸² Ebû'l-Faql ‘İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idil-Muslim*, thk. Yahyâ İsmâ'îl (b.y.: y.y., 1998), 3/134.

⁸³ Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, çev. Süleyman Nahîfî (İstanbul: Timaş, Yayınları, 2007), 6/704.

⁸⁴ Buharî, “Tevhit”, 15, 35; Müslim, “Zikir”, 1.

⁸⁵ Geniş bilgi için bk. Aydın, *Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Manevi Destek*, 201-213; İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muḥammed, *Husnu'z-Zan bi'llâh*, thk. Maḥlaş Muḥammed (Riyad: y.y., 1988), 2-122.

suçlamadır.⁸⁶ Burada kişiler öfke kontrolünü kaybedebilirler. Mânevî olarak öfke kontrolünü sağlayan önemli iki kavram sabır ve takvadır. Al-i İmrân suresinde takva sahiplerinin öfkelerine hâkim oldukları haber verilmektedir.⁸⁷ Kur'ân'da takva sahipleri için kurtuluşun mutlaka gerçekleşeceği vaat edilmiştir.⁸⁸ Hz. Peygamber "Bir âyet biliyorum insanlar onu tutsalar onlara kâfi gelir" buyurduktan sonra "Kim takva sahibi olursa Allah ona mutlaka çıkış yolu verir" âyetini okumuştur.⁸⁹ Kabir başında ağlamakta olan bir kadına Hz. Peygamber'in kullandığı iki kavram; takva ve sabırdır.⁹⁰ Ancak hadisin devamında Resûlullah sabrın tanımına önemli bir anlam yüklemiştir. "Sabır, musîbetin ilk darbesinde (başta geldiği ilk anda) yapılandır."⁹¹ Gazzâlî, sabır çeşitleri arasında en yüksek mertebenin "belanın ilk anında gösterilen sabır" olduğunu ve Hz. Peygamber'in buna ulaşmak için dua ettiğini söylemiştir.⁹² Allah elçisinin yaptığı tanım ve dua sabrın dereceleri olduğunu ve kişinin bu erdemi elde etmesi için gayret göstermesi gerektiğini dolaylı olarak beyan etmektedir. Buna göre karşılaşılabilecek muhtemel sıkıntılar için önceden alınacak önemli mânevî tedbirlerden biri sabır ve takva eğitimidir.

Sabır kavramına yüklenilecek tek anlam "tahammül" olduğu zaman yanılığın ortaya çıkması kaçınılmaz olacak ve beklenen fayda gerçekleşmeyecektir. Sabır pasif bir bekleyiş değil bilakis direnme, mücadele etme, olumsuzlukları olumluya çevirmek için gösterilen metanettir. Sabır, akıl ve zekanın neticesidir. Sabır tanımında kişinin nefsanî arzu ve tutkuların baskısına karşı yaptığı

⁸⁶ Bağbancı, Doğal Afetlerin Afetzedeler Üzerine Psikolojik Etkileri: Trabzon İli Örneği, 19.

⁸⁷ Al-i İmrân 3/133.

⁸⁸ et-Talâk 65/2.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/185; eserin muhakkiki "zayıf" olduğunu söylemiştir; Dârimî, "Rikâk", 15; İbn Mâce, "Zühd", 25; İbn Hıbbân, *Sahih*, 15/53; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, 20/97.

⁹⁰ Buhârî, "Cenâiz", 7; 31; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 27.

⁹¹ Buhârî, "Cenâiz", 31; Müslim, "Cenâiz", 14; İbn Mâce, "Cenâiz", 55; Tirmizî, "Cenâiz", 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/7.

⁹² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, el-Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.), *İhyâ*, 4/72; Geniş bilgi için bk. Aydın, *Hastalara Manevi Destek*, 97-110.

mücadele kaynaklarda zikredilmiştir.⁹³ Sabır eğitimi Allah'tan sabır istemek değildir. "Allah'tan sabır isteyen bir adamın yanına uğrayayan Resûlullah (s.a.v.) "Belayı istedin, Allah'tan afiyet iste!" buyurmuştur.⁹⁴ Hz. Peygamber'in buradaki tavsiyesinin normal zamanlar için olduğu anlaşılmaktadır. Zira musibet zamanlarında sabır duası Kur'ân'da yapılmaktadır.⁹⁵ Sabır, hem sıkıntıdan kurtuluşun hem de zaferin anahtarıdır.⁹⁶ Buradan anlaşıldığına göre normal zamanlarda kişi nefsiyle mücadele ederek sabır konusunda kendini eğitecek; bununla birlikte Allah'tan her daim "afiyet" dileyecektir. Ancak bir musibetle karşılaştığında Allah'tan sabır dileyecek ve sabrederek zafere ulaşacaktır.

Burada yapılan hazırlıklar yarının endişelerini bugüne taşımak için değildir. Hazırlıksız yakalanmanın olumsuz sonuçlarını düşünerek hazırlıklı olmak içindir.⁹⁷ Sabır eğitimini almış sahabiler bir musibetle karşılaştıklarında yaklaşımları metanetle olabilmektedir. Sara hastalığına yakalanan bir kadın Hz. Peygamber'e gelip, "Beni sara hastalığı yakalıyor ve üstüm başım açılıyor, iyileşmem için Allah'a dua ediniz" demiştir. Resûlullah: "Eğer sabredeyim dersen sana cennet vardır, ama yine de sen istersen sana şifa vermesi için Allah'a dua ederim" buyurmuştur. Bunun üzerine kadın: O halde ben hastalığıma sabrederim. Ancak sara tuttuğu zaman üstümün başımın açılmaması için dua ediniz" demiştir. Allah elçisi ona dua etmiş ve sara nöbeti geldiğinde bir daha üstü açılmamıştır. Daha sonraki yıllarda İbn Abbas (r.a.) Atâ ibn Ebî Rebâh'a bu kadını göstererek onun "cennetlik" olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Hadiste dikkat çeken hususlardan biri kadının Resûlullah'ın duasıyla iyileşme imkânı varken cennet karşılığında

⁹³ Mustafa Çağrı, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337-339.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/379, eserin muhakkiki "isnadı hasen" demiştir; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 253.

⁹⁵ "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et." el-Bakara 2/250.

⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/666.

⁹⁷ Bu konuyla ilgili Hasan Basrî şöyle demiştir: "Yarının endişesini bugüne çekme. Her günün kendine yeter endişesi vardır." Mâverdî, *Edeb-i Dünya ve Din*, 425

⁹⁸ Buhârî, "Merdâ" 6; Müslim, "Birr" 54.

bundan vazgeçmesidir. Buna göre ahiret ve cennet inancı bu tür musibetlere dışar olan kimseler için sağlam bir dayanak ve büyük mânevî bir güçtür. “Sabır aydınlıktır” hadisini⁹⁹ Mâverdî karanlıkları aydınlatan, insanı telaştan koruyan, işlerin hakikatini ve iç yüzünü gösteren nurdur şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁰ Buna göre aydınlığa çıkararı önemli vasıtalarđan biri sabırdır. Nitekim “Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin” âyeti¹⁰¹ sabrın yardımın gelmesi için en önemli vesile olduğunu beyan etmektedir.

3.6. Dua Eğitimi

Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in insanlara mânevî olarak gösterdikleri hedeflerden birisi duadır. Dünya bütün genişliğine rağmen insana dar geldiği zaman, maddî ve mânevî darlık ve buhranlarda kişinin sığınacağı yeri bilmesi imanın bir neticesidir.¹⁰² Dua ile insan Allah’la konuşarak kendi durumu hakkında bir Őuur kazanır. Duayı canlandıran anlamlı niyet eksiklik Őuurudur.¹⁰³ İnsanın muhtaç olması zatının gereğidir. Musibetlerin varlığı insanın bu muhtaçlığını ona hatırlatmaktadır.¹⁰⁴ Bu sebeple insan aslında her an korunmaya muhtaçtır. Rasûlullah’ın yattığı zaman iki eline Muavvizeteyn sûrelerini (Felak-Nâs) okuyup üflemesi ve elleriyle bedenine meshetmesi¹⁰⁵ mânevî korunma tedbiri olarak değerlendirilebilir. Zira insan uyuduğu zaman Őeytanın telkinlerine açıktır. Görülen rüyaların bir kısmının Őeytanî

⁹⁹ Müslim, “Tahâret”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/536; İbn Mâce, “Tahâret”, 5; Tirmizî, “Deavât”, 89.

¹⁰⁰ Mâverdî, *Edeb-i Dünya ve Din*, 426.

¹⁰¹ el-Bakara 2/153.

¹⁰² Tebük seferine katılmayan üç mümin sahabinin yaşadığı buhranı anlatan âyetin meali Şöyledir: “Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah’a karşı O’ndan başka sınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Şüphesiz Allah, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir. et-Tevbe 9/119. Psikolojik sıkıntıların hafifletilmesi ile tövbe arasındaki ilişki için bk. Turgay Şirin, *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli* (İstanbul: Kaynüs Yayınları, 2018), 174.

¹⁰³ Duanın çeşitleri ve duanın tedavi edici gücü ile ilgili geniş bilgi için bk. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 213-231; Ayrıca bk. Demir, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar”, 163-164.

¹⁰⁴ İskenderî, *Hikem-i Atâiyye* 142-143.

¹⁰⁵ Buhârî, “Deavât”, 12.

olması¹⁰⁶ bunu göstermektedir. Ayrıca gece başına gelebilecek her türlü felaketten korunması için yapılan dua psikolojik olarak da kişiyi rahatlatacaktır. Hz. Peygamber hem sıkıntı zamanlarında hem rahat zamanlarında Allah'a dua etmiştir.¹⁰⁷ Hadis musanniflerinin dua bölümlerinde naklettikleri dualar okullarda öğrencilerin seviyelerine göre öğretilmelidir.

Hz. Peygamber'in kızlarına şu duayı öğrettiği, hadis kaynaklarında nakledilmiştir: "Sabah ve akşam vaktine eriştiğiniz zaman şu duayı yaparsanız korunursunuz: "Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih eder O'na hamd ederim. Güç ve kuvvaet Allah'a aittir. Allah'ın dilediği olur, O'nun dilemediği olmaz. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır."¹⁰⁸ Rasûlullah'ın kızlarına öğrettiği bu duanın muhtevası mânevî olarak korunma tedbirlerini içerdiği gibi korku yaşayan kimselere özellikle kız çocuklarına öğretilmelidir. Abdullah b. Ömer'den nakledilen şu rivayet Hz. Peygamber'in kendisinin de mânevî korunma için daulara devam ettiğini göstermektedir: "Rasûlullah sabahladığı ve gecelediği zaman şu duaları yapardı: "Allah'ım! Dünyada ve, âhirette bana ve aileme afiyetler ver. Allah'ım! Ayıbımı ört, korkularımı gider. Allah'ım! Önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan, altımdan ve üstümden gelecek tüm kötülöklere karşı beni koru. Altımdan ansızın gelecek belalardan da senin azametine sığınırım." Râvî, son cümle ile yere batırılma kast edildiğini söylemiştir.¹⁰⁹ Burada Hz. Peygamber musibetler gelemenden, rahat zamanlarda Allah'a dua edilmesi gerektiğini öğretmektedir. Hz. Peygamber başka bir hadisinde zorluğa, meşakkate ve kazanın kötüsüne erişmekten Allah'a sığınmayı tavsiye etmiştir.¹¹⁰ Bu konuyla ilgili çok örnek olmakla

¹⁰⁶ Buhârî, "Ta'bîr", 3.

¹⁰⁷ Skıntı zamanı yaptığı dua için bk. Buhârî, "Deâvât", 27-28; Müslim, "Zikir", 21;

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, "Nevm", 8; Ebû 'Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb Nesâî, *Amelul-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Fârûk Ḥammâde (Beyrut: y.y., 1985), 140; Süyutî, *Cem'ul-Cevâmî*, 6/263; Elbânî "zayıf" demiştir. Bk. Elbânî, *Daîf Câmiu's-sağîr ve ziyâdetih*, 600.

¹⁰⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 411; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/379, eserin muhakkiki "isnadı sahih" demiştir; Ebû Dâvûd, "Edeb", 109; İbn Hibbân, *Sahîh*, 3/241.

¹¹⁰ Buhârî, "Kader", 13.

birlikte¹¹¹ makalenin sınırları açısından bu kadarıyla iktifa edilecektir.

3.7. Sahih bir Tevekkül ve Kader İnancı

Tedbirle iç içe olan kavramlardan birisi tevekküldür. Tedbirleri aldıktan sonra Allah'a güvenmeyi ifade eden bu kavram¹¹² yanlış anlaşıldığı zaman kişiyi tedbirlerden alıkoyabilmektedir. Ataullah İskenderî'ye göre Allah, kulu sebepler dairesinde tuttuğu halde sebeplere sarılmayı bırakma isteği gizli bir nefsânî arzudur.¹¹³ Allah'ın yaratıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini ifade eden kader "Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesidir."¹¹⁴ Doğru kullanıldığı zaman insanları hem tedbir almaya hem de tedbir aldıktan sonra gönlün itminan içerisinde olmasına, her hangi bir musibetle karşılaşıldıysa teselli bumaya götürecektir kavramlar ve uygulamalar yanlış kullanımlarda tam tersine götürebilmektedir. Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde beyan edilen "Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alın." "Bir kere de karar verip azmettiniz mi, artık Allah'a tevekkül ediniz. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." "De ki; Allah'ın bizim için yazdığından başkası asla bize erişmez."¹¹⁵ âyetleri hem tedbirin, hem tevekkülün hem de kaderin hak olduğunu göstermektedir. Bunların ayrı ayrı yerlerde ve farklı zamanlarda inmesi de her birinin uygulama yerlerinin farklı olduğu hikmetine mebni olabilir.

Hız. Peygamber'in Abdullah b. Abbâs'a 10 yaşlarında iken öğrettiği dua tedbir, tevekkül ve kader hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu öğretilerin okullarda çocuklara verilmesi mânevî hazırlık kapsamında değerlendirilmelidir. Hadisin lafzı şu şekildedir: "Ey çocuk! Sana bazı kelimeler öğreteceğim. Sen Allah'ı korusun ki, Allah da seni korusun. İstedığın zaman Allah'tan iste,

¹¹¹ Geniş bilgi için bk. Buhârî "Deavât", 1-69; Tirmizî, "Deavât", 1-133; Aydın, *Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Manevi Destek*, 154-161.

¹¹² Geniş bilgi için bk. Mustafa Çağrı, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

¹¹³ İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, 17.

¹¹⁴ Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63

¹¹⁵ en-Nisâ 4/71. Âl-i İmrân 3/159; et-Tevbe 9/51.

yardım dilediğin vakit Allah'tan yardım dile. Bil ki bütün insanlar sana bir şeyle fayda vermek üzere toplansa, sana ancak Allah'ın yazdığı şey ile fayda verebilirler ve eğer sana bir şey ile zarar vermek üzere toplansa ancak Allah'ın senin aleyhine yazdığı şeyle sana zarar verebilirler. Kalemler kaldırıldı ve sahifeler kurudu.”¹¹⁶ Diğer rivayette: “Allah'ın dinini koru ki, Allah'ı önünde bulasın. Sen Allah'ı bollukta bil, Allah da seni şiddet anında bilsin. Bil ki sana isabet etmeyecek olan isabet etmeyecektir, isabet edecek olan şaşmayacaktır. Bil ki zafer sabırlıdır, çıkış kapısı sıkıntıyladır, her bir zorlukla beraber kolaylık vardır.”¹¹⁷

Sebeplere sarılıp Allah'a güvenmenin tevekküle aykırı olmadığını söyleyen İmam Gazzâlî tevekkülün farklı derecelerini zikretmiştir. Bir mütevekkil kalkıp da otu, suyu bulunmayan ve kimsenin uğramayacağı bir dağın tepesine çıkıp da güya tevekkül içinde orada otursa kendini tehlikeye attığı için günahkardır. Bütün sebeplerden uzaklaşmak, hikmete aykırı ve Allah'ın sünnetini bilmemektir.¹¹⁸ Tedbir almadan tevekkül yaptığını iddia edenleri “kör” olarak niteleyen Mevlana “sade tevekkülle savaş olur mu? Bu tavla oynayanların tevekkül etmesi gibidir” demiştir.¹¹⁹ Buna göre insan sınırını iyi bilmeli cüz'î irade ile küllî iradeyi birbirine karıştırmamalıdır.¹²⁰ İnsanın, değişmesi kendi elinde olmayan şeyleri düşünerek sıkıntıya girmesi kaldıramayacağı yükün altına girmektir.

3.8. Ölüme Hazırlıklı Olmak ve Âhîret İnanç

Bu dünyada insanın başına en son gelecek şey ölümdür. Yaşanılan korkuların bir çoğunun temelinde de ölme ve yok olup gitme korkusu vardır. “Yokluk düşüncesi (ahirete yönelik hayata

¹¹⁶ Tirmizî, “Sıfatu'l-Kıyâme”, 22, müellif “hasen sahih” demiştir; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/488, eserin muhakkiki “isnadı sahih” demiştir; Mevsîlî, *Müsned*, eserin muhakkiki “isnadı sahih” demiştir.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/19, eserin muhakkiki “isnadı sahih” demiştir; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 11/123.

¹¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ* 4/483-486

¹¹⁹ Mevlana, *Mesnevî*, 4/496.

¹²⁰ Abdulalim Demir, musibet anında musibet zedenin dinden uzaklaşmasına sebebiyet verme ihtimalinden dolayı “kader” konusuna girilmemesi gerektiğini söylemiştir. Demir, “Kur'ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar”, 165.

dair kesin bilgi olmayışı) travmatik bir yaşamdır. Ölüm ve hayata bir anlam yüklenene kadar bu travma devam edecektir.”¹²¹ İslam ahlâk âlimleri de bu konu üzerinde durmuşlar ve ölüm korkusunun nefis hakkındaki bilgisizlikten kaynaklandığını söylemişlerdir.¹²² Ebubekir er-Râzî’ye (ö. 313/925) göre bu korku ancak ikinci ve daha yüksek bir hayata inanmakla yenilebilir.¹²³ Doğal afetler ve musibetlerde insanların yaşadığı ilk duygu kendini ve yakınlarını kaybetme kaygısıdır. Ölümü bir yokluk olarak gören anlayışı hiçbir bilgi teselli edemez. Bu sebeple âhîret inancı insanın ruhsal dünyası için elzemdır. Bu inanç eğitimi insalara her aşamada verilmeli ve hatırlatılmalıdır.

Hız. Peygamber hadislerinde “lezzetleri kesen ölüm tefekkürünün” çokça yapılmasını¹²⁴, kabirleri ziyaret ederek ahîret düşüncesinden uzaklaşılmasını¹²⁵ adeta ölüme mânevî bir hazırlık içinde olunmasını tavsiye etmiştir. Kur’ân’da inananlara örnek olarak gösterilen Allah elçisinin son nefesinde söylediği söz âhîrete ve ölüme bakış açısının nasıl olması gerektiği konusunda örneklik teşkil etmektedir. Hız. Aişe Resûlullah’ın başının vefat esnasında dizine dayalı olduğunu sonra: “Allah’ım! En yüce dost! (Allâhumme, er-Refîk’l-A’lâ) dediğini naklemiştir.¹²⁶ Yine ondan nakledilen hadise göre peygamberlerin ruhu, cennetteki durağını görmedikçe kabzolunmamakta ve sonra muhayyer bırakılmaktadırlar.¹²⁷ Hadisin şerhinde “muhayyer bırakılma” dünya nimetleri ile âhîret saadeti arasında tercih hakkının peygamberlere sunulduğu şeklinde açıklanmıştır. Hız. Peygamber’e yerdeki hazinelerin anahtarları ile Allah’a ve cennete kavuşmak

¹²¹ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 43.

¹²² Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 28-41.

¹²³ Ebubekir Râzî, *Ruh Sağlığı et-Tıbbu’r-Rûhânî*, çev. Hüseyin Kahraman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 137.

¹²⁴ Tirmizî, “Zühd”, 4; müellif, “hasen garib” demiştir; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/301, eserin muhakkiki “isnadı hasen” demiştir; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/78; İbn Hibban, *Sahih*, 7/259.

¹²⁵ Müslim, “Cenâiz”, 106; Tirmizî, “Cenâiz”, 60; Abdurrezzâk, *Musannef*, 3/569; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/429, eserin muhakkiki “isnadı sahih” demiştir.

¹²⁶ Buhârî “Deavât”, 29; Müslim, “Fedâilî’s-Sahâbe”, 87; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/131.

¹²⁷ Buhârî “Deavât”, 28; Müslim, “Fedâilî’s-Sahâbe”, 87.

arasında muhayyer bırakıldığı onun Allah'ı ve cenneti tercih ettiği nakledilmiştir.¹²⁸ Resûlullah'ın dünya hayatından göçüşü adeta sıkıntılardan kurtuluş olarak görmüştür. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledilen rivayette Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaşır sıkıntılar kendisini daraltınca kızı Fâtıma (r.a.): "Vah babacığım! Sıkıntın ne kadar da büyük, deyince Rasûlullah (s.a.v.): "Bu günden sonra baban için artık sıkıntı yoktur" buyurmuştur.¹²⁹

Sadece kendi ölümüyle ilgili değil, yakınlarını kaybeden insanları da en çok teselli edecek inanç ahirettir. Bedir savaşında evladını kaybeden Ümmü Rubeyyi Hz. Peygamber'e gelmiş ve: "Ya Resûlallah! Oğlum Hârise ile ilgili bana haber vermez misin? Ona Bedir günü bir ok isabet edip öldürülmüştü. Eğer oğlum cennette ise sabrederim. Cennette değilse onun için gücüm yettiği kadar ağlarım" demişti. Bunun üzerine Resûlullah:"Ey Hârise'nin annesi! Cennette birçok dereceler vardır. Ve şüphesiz senin oğlum bunlardan (en yüksek olan) Firdevsu'l-A'lâ'ya erişti" buyurmuştur.¹³⁰ Bir anneyi evladı hususunda teselli edecek şey onun güvende ve huzur içinde olduğunu bilmesidir. Bu örnekte Hz. Peygamber şehit annesini müjdeleyerek teselli etmekte ve gönlünü rahatlatmaktadır. Ancak günümüzde bu konuda Resûlullah gibi kesin konuşma yetkisi diğer insanlarda bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in şehit olarak müjdelediği kimselerle ilgili rivayetlerden hareketle yakınları vefat edenler teselli edilebilir. Örneğin Hz. Peygamber savaş dışında şehit hükmüyle muamele edilecek kimseler arasında, Tâûn'dan, karın hastalığından; suda boğulan ve yıkık altında kalıp ölen kimseleri saymıştır.¹³¹ Benzer ölümlerle yakınları vefat edenlere bu müjdeler verilebilir. 13 Mayıs 2014'te Manisa ilinin Soma ilçesindeki kömür madeninde çıkan yangın nedeniyle 301 madencinin ölümüyle sonuçlanan Soma maden kazasında afet sonrası psiko-sosyal çalışmalarda görev almak üzere Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yonetimi

¹²⁸ Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975), 11/9.

¹²⁹ Buhârî, "Megâzî", 78; İbn Hibbân, *Sahih*, 14/582; İbn Mace, "Cenaiz", 65.

¹³⁰ Buhârî, "Cihâd", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/280; İbn Hibbân, *Sahih*, 3/238

¹³¹ Buhârî, "Cemâa", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/58; İbn Hibbân, *Sahih*, 7/460

Başkanlığı'nın bünyesinde çalışan sosyal hizmet uzmanı Ayşegül Aslan'ın madende evlatlarını kaybeden annenin yanında günlerce kaldıktan sonra ona mânevî destek vermesi ve burada âhret inancını kullanması ve bunun neticesinde olumlu sonuç alması bu açıdan dikkat çekicidir.¹³² Önce maddî destek verip yanlarında olmak onların acılarını hissetmek daha sonra mânevî destek vermek burada dikkat çekmektedir.

Başka bir hadiste, Ümmü Seleme'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: Birinize bir musibet geldiği zaman "Biz Allah'tan geldik Allah'a döneceğiz" desin.¹³³ Hz. Peygamber bu âyette de geçen bu ifadeyle dünyanın bir geçici mekân olduğunu asıl yurdun Allah'ın yanı olduğunu ifade ederek mânevî bir tedbir sunmaktadır.

Sonuç

İnsanlar depremlere-doğal afetlere ve çeşitli musibetlere karşı hem maddî hem mânevî olarak hazırlanmalıdır. Zira dünya imtihan dünyasıdır ve bunlardan kaçılmayacağı kesin olarak beyan edilmiştir. Bu hazırlığın en önemli adımları ilim-iman-sabır ve takvadır. Bu erdemlere ulaşıldığında dünya ve âhret hayatının manası ve ebedî yaşama dair bilinç kazanılacaktır. Özellikle sabır erdemi ile maddî ve mânevî mücadele azmi, takva erdemi ile öfke kontrolü kazanılacaktır.

Maddî ve mânevî olarak kişilerin alacağı önlemler olduğu gibi kurumların ve devletin alacağı tedbirler de bulunmaktadır. Bireyler kendi üzerlerine düşen tedbirleri almalı yöneticilerde kendi üzerlerine düşen tedbirleri almalıdır. Dünyevî çıkarlarına ve maddî hisslarına kapılarak tedbirleri ihmal edenlere yaptırımlar uygulanmalıdır.

Mânevî tedbirlerin anlatılmasında muhatapların durumları göz önünde bulundurulmalıdır. Yeni neslin dine bakış açılarının değiştiğinin farkına varmak, din eğitim dilini değiştirmek, dinin

¹³² Aslan, "Afet Sonrası Psiko-sosyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı", 345.

¹³³ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 22. "İstircâ" ile ilgili geniş bilgi için bk. Gurbet, Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar, 23-27.

hikmet boyutuna yoğunlaşmak, muhatapların bilgi ve sosyolojik şartlarını dikkate almak, derslerin dışında gezilerle, özel sohbetlerle, özel okumalarla gençlere dinî ve mânevî değerleri yumuşak bir dille anlatmak gerekmektedir. Zira örneklerde de geçtiği üzere Hz. Peygamber sadece cami kürsülerinde değil, hendek harbinde sırtında taş taşırken de öğütler vermiştir. Allah'ı zulüm ve haksızlıklardan münezzeh kılmak, O'na karşı hüsnüzan beslemek ve Allah'ın isim ve sıfatları yeni nesle doğru şekilde öğretmek mânevî tedbir almak açısından önem arz etmektedir.

İrade, ilim, akıl, tevekkül, azim, sebat, sabır, kader ve bunların da ilişkili olduğu diğer kavramlar tedbirle yakından alakalıdır. İnsana verilen sorumluluk ve ona tanınan özgürlük tam olarak anlaşılmazsa tedbir ve tevekkül çizgisi anlaşılmaz. Bu kavramlar doğru anlaşılmadığı ve aralarındaki denge kurulmadığı zaman her şeyi kendi tedbirinden ibaret zanneden kişiler olacağı gibi tedbiri tamamen terk eden tevekkül anlayışları ortaya çıkabilecektir. Tedbirde ifrata kaçanları deterministliğe, tevekkülde israfa kaçanların cebriyeceliğe yakalanması kaçınılmaz olacaktır. Bunların dengesinde ortaya çıkan emniyet ve selamete Hz. Peygamber'in örneğinde nasıl ulaşılabileceği sorusu bu makalede araştırılmıştır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed b. Muhammed, el-Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Abdurrezzak b. Hemmam, es-Sanânî. *Musannef*, thk. Habibu'r-Rahman el-Azamî. Beyrut: Mekebetü'l-İslamî, 1983.
- Agitoğlu, Nurullah. "Allah'a Dayanmanın İnsan Hayatına Yansıması: Tevekkül İle İlgili Bazı Hadisler Üzerine" 1. Uluslararası Hasankeyf Bilimsel Çalışmalar Ve İnovasyon Kongresi, ed. Bahar Altunok-İlyas ERPAY, Batman, 2021.
- Akto, Akif. "Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik Ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül" *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 878-902.
- Aslan, Ayşegül. "Afet Sonrası Psiko-sosyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Cilt-II)*. ed. Ali Ayten vd. İstanbul: Dem yayınları, 2016.
- Aydın, Garip. "Hz. Peygamber ve Hastalar", *Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri-1*, ed. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Aydın, Garip. *Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Manevi Destek*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Aydın, Garip. *Aklın Denge Durumunda Ortaya Çıkan Fazilet Anlamında Hz. Peygamber'in Hikmeti Öğretmesi*, ed. M. Sami Yıldız. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Bağbancı, Seda. Doğal Afetlerin Afetzedeler Üzerine Psikolojik Etkileri: Trabzon İli Örneği. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Başar, Serpil. Kur'an ve Buhari'nin Kitabı'l-Merda Rivayetleri Çerçevesinde Hastalara Manevi Yaklaşım, *İslamî Araştırmalar Dergisi* 25/3 (2014), 137-146.
- Bayram, Fatma. *En Güzel İsimler 99 Esmâ Sonsuz Mana*. ed. Lamia Levent Abul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 2021.
- Beğavî, Hüseyin b. Mesud. *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvud-Muhammed Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: Mektebetü'l-İslam, 1983.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. Kahire: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1983.
- Çağrıncı, Mustafa. "Musibet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/255-256, Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Mustafa Çağrı, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Demir, Abdulalim. "Kur'ân ve Sünnet Işığında Afet/Deprem Musibetlerine Karşı Takınılması Gereken Tutumlar". *Dini İlimler Bağlamında Deprem*. ed. Teceli Karasu - Mahsum Aytepe. Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.
- Deylemî, Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû 'Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî. *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ĥitâb*. thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1406/1986.
- Düzgün, Şaban Ali. *Dini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 4. Baskı, 2018.
- Elbânî, Nasiruddin. *Sahîhü'l-câmiu's-sağîr ve ziyâdetih*. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 2 Cilt. 2010.
- Elbânî, Nâsirüddîn. *Daîfü'l-câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî. 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.
- Gurbet, Mahmut - Sadan, Hamza - Karaoğlan, Arslan. "Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar" *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi Özel Sayı* (2023), 1-38.
- Gök, Murat. Tedbir ve Tevekkül Kavramları Bağlamında Allah Rasûlü'nün Mekke Dönemi Hayatına Dair Bir Değerlendirme, *Rumeli İslâm Araştırmalar Dergisi* 5/10 (2022), 151-171. DOI: 10.53336/rumeli.1140080
- Hatip, Abdulaziz. "Allah'a Tevekkülün Lüzumu Ve Mütevekkilin Alametleri", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 3/4 (2007), 37-52.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Hız Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Baskı, 2009.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- İbn Battâl, Ebû el-Ĥasan 'Alî b. Ĥalef b. 'Abdumelik. *Şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003),
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muĥammed b. 'Ubeyd el-Ķureşî el-Bağdâdî. *Ĥusnu'z-Zan bi'llâh*. thk. Maĥlaş Muĥammed. Riyad: y.y., 1988.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Ĥût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'-r-Ruşd, 1989.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *Ahlak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlakî Hastalıkların Tedavisi*. çev. Mustafa Çağrı. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım. 2012.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ty.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. Sünenü *İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'-r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-Arap*. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 2003.
- İbn Melek, Muhammed b. 'İzzuddîn. Şerhu *Mesâbîhi's-Sunne*. thk. Nureddîn Tâlib vd.. 6 Cilt. b.y.: y.y., 2012.
- İsfehânî, Râgîb. Müfredât Elfâzi'l-Kur'an. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yay., 2007.
- İskenderî, Atâullah. *Hikem-i Atâiyye*. çev. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Nesil Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Kâdî 'İyâd, Ebû'l-Fağl 'İyâd b. Mûsâ el-Yağşubî. *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idü'l-Muslim*. thk. Yağyâ İsmâ'îl. 8 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Karaman, Fikret. "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 67-91.
- Karataş, Kasım.- Baloğlu, Mustafa. "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118;
- Kutluay, H. İbrahim. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde ve Sünnette Ailenin Korunması ve Neslin Devamı Bağlamında Alınan Tedbirler", *II. Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu Ailenin Korunması Hakkı Bildiriler Kitabı*, ed. Ali Arslan. Ankara: Semih Ofset, 2019.
- Köksal, M. Asım. "Dârulerkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/520-521, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ma'mer b. Râşid el-Ezdî. *el-Câmi'*. thk. Hâbü'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1982.
- Mâverdî, Ebû Hasan. *Edeb-i Dünya ve Din*, çev. Selâhaddin Kıp-Abidin Sönmez. İstanbul: Bahar Yayınları, 1978.
- Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, çev. Süleyman Nahif. İstanbul: Timaş, Yayınları, 2007.
- Miras, Kamil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975.
- Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn. *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1937.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî. *et-Teyşîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1988.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dârü'c-Ceyl, 1918.

- Özdiñç, Rıdvan. "Allah'ın Kaderine Kaçmak: Veba Ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2014), 295-318.
- Râzî, Ebubekir. *Ruh Sağlığı et-Tıbbu'r-Rûhânî*, çev. Hüseyin Kahraman. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Sinaoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u's-şâğîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. 2 Cilt. Beyrut; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Şirin, Turgay. *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli*. İstanbul: Kaynüs Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Tuncay, Tarık. *Afetlerde Sosyal Hizmet*. Ankara. Özbay Ofset, 1. Basım, 2004.
- Kindî, Ya'kub b. İshak. *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. çev. Mustafa Çağrıç. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazçıçek, Ramazan. "Afetler, İlahi İradeden Bağımsız Telakkiler Ve İhmaller -'Tevekkül' ve 'Tedbir' Ekseninde İslâmî Bakış-", *Umran* (Mart 2023), 27-36.
- Yıldırım, Ahmet. *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

**Talip Küçükcan, Ali Köse, Doğal Âfetler ve Din
(Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir
İnceleme), (İstanbul: İSAM, 2000),
190 sayfa, ISBN: 9789753893770**

**Kitap
Tanıtımı**
Book
Review

Emine YILMAZ

Diyanet İşleri Başkanlığı
Presidency of Religious Affairs
Ankara, Türkiye
✉ ylmzmn27@gmail.com

ORCID iD orcid.org/0009-0000-2975-0911

Yazar
Author

Yılmaz, Emine. "Talip Küçükcan, Ali Köse, Doğal Âfetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme)". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 479-483.
DOI doi.org/10.53352/tevilat.1317783

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 21.06.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 03.07.2023

e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Talip Küçükcan, Ali Köse, Doğal Âfetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme), (İstanbul: İSAM, 2000), 190 sayfa, ISBN: 9789753893770

17 Ağustos'ta yaşanan depremin ardından İzmit, Adapazarı, Gölcük ve Yalova'da alan araştırması yapılarak hazırlanan kitapta doğal afetin hayatın normal akışını altüst eden ve alışlagelmiş yaşam düzenini bozan olaylar olduğu görülmüştür. İnsanın özgüvenini olumsuz yönde etkileyen bu felaketler insanın ruhsal çöküntüyle karşı karşıya kalmasına neden olur. Araştırmanın en önemli bulgusunun felaketi yaşayan kimselerin tepkilerinin olayı anlamaya dönük çabalar olduğu ifade edilir. Bu anlamlandırma çabası ise kişileri "depremin ardında metafizik bir güç olduğu" inancına yönlendirir. Felaketi yaşayan kimseler dinî sembol ve kavramları kullanarak olayı anlamlandırmaya çalışır. Saha çalışmasında deprem anında zihinsel ve duygusal tepkiler dile getirilirken dinî referanslı kavramlar kullanıldığı görülür. Bu da toplumdaki yaygın dinî anlayışın ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle ahiret inancı olan kimselerde kayıpların kabullenilmesinin daha kolay olduğu görülür. Yapılan çalışmalara bakıldığında dinî inanç ve törenlerin felaketzedelerin hayatına olumlu katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu konuda kamu ve sivil kuruluşların manevi destek için araştırma merkezi kurarak destek olması ve donanımlı destek merkezlerinin oluşturulması birçok sıkıntının aşılmasında fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Deprem, Doğal Afet, Dini İnanış, Manevi Destek.

480 **Özet**

Tevilat 4/2 (2023)

Talip Küçükcan, Ali Köse, Natural Disasters and Religion (A Psycho-Sociological Study on the Marmara Earthquake), (İstanbul: İSAM, 2000), 190 pages, ISBN: 9789753893770

In the book, which was prepared by conducting field research in İzmit, Adapazarı, Gölcük and Yalova after the earthquake that occurred on August 17, it was seen that natural disasters are events that upset the normal flow of life and disrupt the usual living order. These disasters, which negatively affect people's self-confidence, cause people to face psychological collapse. The most important finding of the research is that the reactions of those who experienced the disaster were seen as trying to understand the event. This attempt to make sense leads people to believe that "there is a metaphysical force behind the earthquake". People who experience a disaster try to make sense of the event by using religious symbols and concepts. During the field study, it was seen that concepts with religious references were used when expressing mental and emotional reactions during the earthquake. This shows how effective the widespread religious understanding in society is. It is seen that losses are easier to accept, especially for people who believe in the afterlife. When we look at the studies, it is seen that religious beliefs and ceremonies contribute positively to the lives of disaster victims. While public and non-governmental organizations support this issue by establishing research centers for moral support, the creation of well-equipped support centers will be beneficial in overcoming many problems.

Keywords: Psychology of Religion, Earthquake, Natural Disaster, Religious Belief, Spiritual Support.

Abstract

Dr. Talip Küçükcan ve Doç. Dr. Ali Köse'nin kaleme aldığı *Doğal Âfetler ve Din* isimli eser; hayatın akışını alt üst eden, can ve mal kaybına yol açan, geride birçok yaralı ve enkaz bırakan doğal âfetlerin âfetzedeler tarafından nasıl algılandığına ve anlamlandırıldığına odaklanır.

Afetzedeler yaşanan büyük stresle mücadele etmede ve gerilimleri atlatmada hangi yöntemi izlemektedirler? Dinî inanışların bu gibi büyük acılarla başa çıkmada nasıl katkısı bulunmaktadır? Toplumunu geniş

ölçüde etkileyen doğal felaketlerden sonra ne ölçüde bir dinî yöneliş bulunmaktadır? gibi sorulara cevap aramak için 17 Ağustos depreminin ardından İzmit, Adapazarı, Gölcük ve Yalova'da alan araştırması yapılarak hazırlanmıştır.

Doğal felaketler hayatın normal akışını altüst eden ve alışlagelmiş yaşam düzenini bozan olaylardır. Normal hayat akışı bozulan insan, kontrol yeteneğini kaybederek belirsizlik duygusuna sürüklenir. İnsan hayatını bütünüyle etkileyen felaketler karşısındaki bu belirsizlik duygusu insanın özgüvenini olumsuz etkiler. Can ve mal kaybının da etkisiyle stres, gerilim ve ruhsal çöküntüyle karşılaşılır. Eserin üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde ele alınan konu; felaketlerle karşı karşıya kalan kişilerin ilk tepkilerinin başlarına gelen şeyin ne olduğunu anlamaya çalışması olarak ifade edilir.

Araştırmanın en belirgin bulgularından birisi de felaketi yaşayan kimselerin büyük çoğunluğunun "depremin ardında metafizik bir güç olduğu" inancına sahip olmalarıdır. İnsanın karşılaştığı olayları anlamlandırmaya çalışması doğal bir tepkidir. Yine onun kendi kontrolü dışındaki olayların nedenlerini anlamlandırma gayreti içerisinde bu duygu daha yoğun ortaya çıkar. İnsan da bu olağanüstü hadiseleri bazı sebeplere dayanarak

açıklamaya ve anlamaya çalışır. İnsan bu davranışı gerçekleştirirken dinî ve doğasal anlam sistemlerini kullanarak farklı algı biçimleri sergileyebilir. Çalışmada dinî inanç ve kavramların bu açıklama şekillerinde merkezî bir yere sahip olduğu görülür. Felaketi yaşayan kimseler dinî sembol ve kavramları kullanarak felaketi anlamlandırır.

Dinî kavramların yanı sıra “ceza, uyarı, imtihan” gibi kavramların da anlamlandırılmada kullanıldığı görülür. Deprem felaketini açıklamada toplumsal birikimler, algılama ve anlamlandırma önemli rol oynamaktadır. Süreçte kullanılan kavramlara kaynaklık eden sosyo-kültürel inançların etkileri de çalışmada belirlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan saha çalışmasında deprem anında zihinsel ve duygusal tepkiler dile getirilirken çoğunlukla dinî referanslı kavramların kullanıldığı görülmüştür. Doğal afeti yaşayan kimselerin “mahşer yeri” tanımlaması “kıyametin koptuğu” düşüncesi, “dua etme” ihtiyacı buna örnektir. Burada toplumdaki yaygın dinî anlayışların rolünün büyük olduğu görülmektedir. Araştırmada asıl dikkat çeken noktanın insanın ansızın gelen felaketler karşısında dinî referanslı düşünme eğiliminin olması ve ilahi bir güce dayanma isteğinin öne çıkmasıdır.

Eserde deprem gibi geniş kitleleri etkileyen felaketleri açıklamada, depremi ilahi bir nedenle açıklayarak onu insana yönelik bir ceza veya kıyametin habercisi olarak algılama insanlığın tarihsel ortak bir tecrübesi olduğu ifade edilir. Bu olguyu açıklamada ve örneklendirmede Hristiyan ve İslam dünyası ele alınmıştır. Bu iki inanç grubunun depremi nasıl karşıladıkları çalışmanın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bugüne kadar olan tecrübeler de dâhil olmak üzere doğal felaketler ve din arasında bağlantının olduğu görülmektedir. Yaşanan felaketlerde dinî öğretilerin katkıda bulunabileceği vurgusu dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalarda doğal felaketlerin ‘ceza’ şeklinde değerlendirilmesinin sorumluluktan kaçma eğilimine yönlendireceği dikkate alınmalı ve bu konuda din eğitimi programlarının bu konuyla ilgili çalışma yapmasının öneminden bahsetmektedir.

Zor zamanlarda açığa çıkan toplumsal dayanışma ve kardeşlik duygusunun felaketzedeler için bir güç ve teselli kaynağı olacağına önemine vurgu yapılır. Doğal âfetle ilgili konuşan insanların ortak paydasının acılara göğüs germede dinin etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle ahiret inancının ve kayıpların kabullenilmesini kolaylaştıran iyimserliğin, kişiye umut duyguları aşıladığı görülür. Yapılan çalışmada görülen bulgulardan biri de dinî inanç, ibadet ve törenlerin felaketzedelerin hayatına olumlu katkıda bulunduğudır. Tavsiye olarak ise din hizmeti veren kişi ve kurumların da felaketzedelerin ruhsal gerilim ve çöküntülerinin anlaşılmasına katkı sunacak psikoloji bilgisine sahip olmalarının faydalı olacağı ifade edilir.

Toplumda gözlenen bir diğer konu ise felaketzedelerin deprem sonrasında “dinî yöneliş eğiliminde olup olmadıkları” sorusudur. Bu konuda göreceli bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Ahlaki ve manevi konuda birçok işaret görülmekle birlikte bir sorgulama süreci olsa bile yaygın bir eğilim görülmemektedir. Bazı kimselerin depremi bir milat olarak değerlendirdiği ve kendini sorgulama sürecinin başlangıcı olarak görenlerin olduğu saptanmıştır. Bu tutumun tam tersi davranışta bulunanların ise korkuyu yenmek için aşırı miktarda alkol kullandığı gözlenmiştir. Yapılan çalışma depremin ilk zamanlarında olması sebebiyle doğal felaketin ne gibi sonuçlar doğuracağına uzun bir süreçte ortaya çıkacağından bahseder. Sonuç olarak kamu ve sivil kuruluşların manevi destek için araştırma merkezleri kurması ve diğer taraftan donanımlı destek merkezlerinin oluşturulması birçok sıkıntının aşılmasına fayda sağlayacaktır.

**Memet Zeki Uyanık, İslâm Hukukunda Kanuna
Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhı, (İstanbul: Kitap
Dünyası Yayınları, 2021),
190 sayfa, ISBN: 9786053514466**

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Hatice Zülal GÜN

Yüksek lisans öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Masters Student, Ankara Social Sciences University, Islamic Studies Institute, Department of Islamic Law, Ankara, Türkiye

 tekkaymazzulal@gmail.com

 orcid.org/0009-0004-1223-6528

Yazar
Author

Gün, Hatice Zülal. "Memet Zeki Uyanık, İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhı, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021)". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 485-492.

 doi.org/10.53352/tevilat.1396266

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 26.11.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 17.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Memet Zeki Uyanık, İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Hülle Nikâhı, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 190 sayfa, ISBN: 9786053514466

Bütün toplumların, bireylerin güvenliği ve huzuru için koymuş olduğu hukuk kuralları vardır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde birtakım müeyyidelerle karşılaşılır. İnsanlar bu kuralların hürriyetlerini kısıtladıklarını düşündükleri için de birtakım hilelere başvururlar. Bu hileler İslam hukukunda kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyeye olmak üzere iki kısma ayrılır. Kanuna karşı hilenin örneklerinden biri de hülle nikahıdır. Yazar, eserinde hülle nikahı örneği bağlamından yola çıkarak hilenin tanımlarını ve çeşitlerini açıklamıştır. Kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyenin dayanaklarını ve çeşitlerini detaylı örnekler ile değerlendirmiştir. İlaveten hülle nikahının yasaklanma sebeplerini tarihten örneklerle açıklamıştır. Bu nikahın niçin yaygınlık kazandığı ve toplumsal, kişisel problemlere yol açmasının sebepleri de okuyucuya sunulmuştur.

Özet

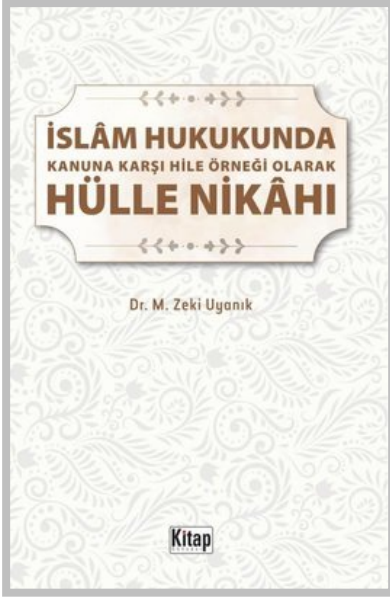
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hile-i Şer'iyeye, Kanuna Karşı Hile, Nikah, Hülle Nikahı, Talak.

Memet Zeki Uyanık, Hülle Marriage as an Example of Cheating Against the Law in Islamic Law, (İstanbul: Kitap Dünyası Publications, 2021), 190 pages, ISBN: 9786053514466

All societies have rules of law for the security and peace of individuals. If these rules are not followed, they face certain sanctions. Since people think that these rules restrict their freedoms, they resort to certain tricks. In Islamic law, these tricks are divided into two parts: cheating against the law and hile-i shar'iyya. One of the examples of cheating against the law is hülle marriage. In his work, the author explains the definitions and types of cheating based on the context of the example of khulla marriage. He evaluated the bases and types of fraud against the law and hile-i shar'iyya with detailed examples. In addition, he explained the reasons for the prohibition of khulla marriage with examples from history. The reasons why this marriage became widespread and caused social and personal problems are also presented to the reader.

Abstract

Keywords: Islamic Law, Hile-i Shar'iyya, Cheating against the Law, Wedding, Hülle Wedding, Talaq.

Hülle nikâhı, İslâm hukukunda kanuna karşı yapılan bir hile olarak bilinmektedir. Kitap, İslâm hukukunda kanuna karşı hile örneği olarak hülle nikâhını inceliyor. İslâm hukukunda evlilik meşru olduğu gibi boşanmada da meşru kılınmıştır. Ancak, boşamaya bir sayı sınırı konulmuştur. Karı-koca bu sayı sınırını aşmaları halinde bir daha birbirleriyle evlenememe cezasıyla cezalandırılmaktadır. Fakat bazı şartların yerine getirilmesiyle bu ceza ortadan kaldırılabilmektedir. Bunun da

yolu koca için vicdani bir azap olan, boşadığı kadının başka bir erkekle nikâhlanmasıdır. Hülle nikâhının istediği şartlar manen ağır olduğu için bazı kimseleri, şeklî olarak yasağı aşma yoluna meylettirmiş ve dinen uygun olmasa da çeşitli yollar denemelerine sebep olmuştur.

Kitabın başlığı ve içeriği uygun olduğu gibi, çalışmanın öne çıkan ayırıcı vasıfları arasında İslâm hukukunda hiyel konusunun geniş anlamda ele alınması, caiz olan ve olmayan şeklinde bir ayrımına tabi tutulması ve İslâm aile hukukunun konularından biri olan hüllenin de bu hilenin bir sonucu olarak ele alınması yer almaktadır. Yazar, bu konuyu inceleyerek, hülle nikâhının tarihini, İslâm'ın ilk dönemlerindeki uygulamaları ve kanuna karşı hile ile hile-i şer'iyyenin hukuki dayanaklarını açıklar. Bu özellikleriyle kitap, hülle nikâhı konusunu geniş bir perspektiften ele alan bir eserdir.

Bu konu doğrultusunda yapılan çalışmalar tez, makale ve kitap düzeyinde olup hile-i şer'iyye kavramı üzerine yoğunlaşmış, onun mahiyeti ve gayeleri ele alınmıştır. Ayrıca hile, borçlar hukuku, ceza hukuku, aile hukuku ve faiz bağlamında değerlendirilmiştir. Müstakil olarak hülle nikâhı hakkında çalışmaların sayısı çok az olduğundan kitabımız bu hususta önem

arz etmektedir. Kitabın temel özellikleri arasında, hülle nikâhının ne olduğu, nasıl yapıldığı, İslâm hukukunda kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyeye dair problemlerde bir araç olarak kullanılması gibi konuları detaylı bir şekilde incelemiştir. Bundan dolayı kitap hülle nikâhı konusunda diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Kitabın hedef kitlesi, İslâm hukuku kapsamında özellikle aile hukuku konularına ilgi duyan akademisyenler, öğrenciler, hukukçular ve İslâm toplumunun genel olarak ilgilenen bireylerdir.

Memet Zeki Uyanık kitabını giriş ve üç ana bölüm olarak düzenlemiştir. İlk bölümde dört başlık altında hile kavramı, caiz olan ve olmayan hilenin ayrımı ve delilleri, İslâm hukukçularının hile konusundaki görüşlerini incelemektedir. Kitap, hile kavramının Arapça ve Türkçe lügatlerdeki anlamlarını ele alarak, hilenin meselelerde ne kadar uygulanabildiği ve hükmü ile ilgili olarak fıkıh bilginlerinin yaptığı tanımlara odaklanmaktadır. Yazar, hileyi kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyeye olarak tasnif etmiş ve bu ikisinin farklı anlamlar taşıdığını ifade etmiştir. Kanuna karşı hile, kişinin hile kastıyla şekil bakımından hukuka uygun bir işlem vasıta kılınarak yasaklanmış bir neticeyi elde etmek için yapılan muameledir. Örneğin, Yahudilerin cumartesi yasağını gizli bir şekilde kanun boşluklarından yararlanarak hile yaptıklarını ve cuma gününden avlarını suya bırakıp pazar günü toplayarak kanun koyucunun iradesine yönelik bir hileye başvurduklarını anlatmıştır. Böylece kanuna karşı hilenin aslında iki temel unsurdan meydana geldiğini açıklamıştır. Bunlar, itaat edilmesi zorunlu olan bir kural ikincisi ise kuraldan kaçan ve bunu gizleyen kişi/kişilerdir. Hile-i şer'iyeye ise, Allah'ın koyduğu bir hükmü ihlal etmeksizin onun başka hükümleriyle sıkıntıdan kurtulmak için bir çıkış yolu aramaktır. Yazar, özellikle hile-i şer'iyenin kanuna karşı hileden bariz olarak farkı, vasıtaların da sonuçların da meşru olması ve haramdan kurtarıp helale iletmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yazar, kitabında hilenin İslâm hukukçuları tarafından dört başlıkta incelendiğini belirtmiş ve örneklerle açıklamıştır. Bu başlıklar şunlardır: meşru vasıtaları kullanarak meşru sonuçlara ulaşmak, meşru olmayan vasıtaları kullanarak meşru olmayan sonuçlara ulaşmak, meşru olmayan vasıtaları kullanarak meşru sonuçlara ulaşmak ve meşru vasıtalarla meşru

olmayan sonuçlara ulaşmak. Özellikle son başlık üzerinde durarak, meşru vasıtalarla meşru olmayan sonuçlara ulaşmanın, kusursuz ve hukuka uygun gibi görünse de meşru bir muamele arkasına gizlenmiş, meşru olmayan bir sonuç elde etme isteği olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumda, yazar meşru vasıtaların kullanımının da dikkatli bir şekilde yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarında kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyyenin delilleri olarak kitap, sünnet ve icma örnekleri ile zikredilmiştir. Yazar, ayrıca İslâm hukukçularının hile konusundaki görüşlerine de yer vermiştir. Hanefiler hile-i şer'iyyeyi, vasıta ve sonucun meşru olduğu ve sıkıntıdan bir çıkış yolu olarak kabul ederken, Şafii, Maliki ve Hanbeliler, kanuna karşı hileye cevaz vermemiş ve hile-i şer'iyyeyi meşru görmüşlerdir. Yazar, kitabın bu bölümünde kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyye arasındaki farkı örneklerle somut bir düzlemde incelemiştir. Bu inceleme, okuyucunun zihninde bu ayrımın daha sağlıklı bir şekilde yer etmesini sağlamıştır. Verilen bilgiler ışığında, hile-i şer'iyyeye başvurmayla olumlu bir cevap verilebileceği kanaatindeyiz. Ancak, hile-i şer'iyyenin her zaman meşru olduğu anlamına gelmez. Yazar, her durumun ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İkinci bölüm olan “İslâm Hukukunda Nikâh ve Talak” konusuna geldiğimizde bu bölümde ilahiyat fakültelerinde okutulan ders kitaplarını veya aile hukukuna giriş kitaplarını aratmayacak boyutta bir yoğunluk ve başlıklandırma görülmektedir. Elli sekiz sayfalık olan bu bölümde yazarın nikâh ve talak başta olmak üzere aile hukukuyla ilgili her konuyu ele alması hızlı bir özet mahiyetinde olması yönüyle faydalı olsa da alanın öğrencileri ve akademik çevre nezdinde gerekli olup olmadığı tartışılabilir. Çünkü kitabın hacmi dikkate alındığında doğrudan konuya geçilmesi veya konuyla doğrudan ilişkisi olan konularla giriş yapılması beklenmektedir. Ayrıca hülle gibi spesifik bir konunun okurlarının genelde İslâm aile hukukunun temel bahisleri hususunda yeterli bilgi seviyesine sahip oldukları düşünülmektedir. Bu anlamda kanaatimizce bu bölüm yerine tarihi süreçte hülle nikâhı uygulamalarına yer verilmesidir. Buna göre üçüncü bölümde hülle nikâhının incelenmesine ilaveten, bu nikâhın

yapıldığı bölgeler ve buradaki örneklerin incelenmesine yer verilebilirdi. Özellikle Osmanlı'da meydana gelen vakalar üzerinden ele alınması ve çeşitli örnekler ile zenginleştirilmesi, hülle nikâhı yapanlara tazir cezaları uygulanıp uygulanmadığını, uygulandıysa ne gibi cezalara tabi tutulduklarından bahsedilmesi beklenirdi.

Kitabın üçüncü ve son bölümü "Hülle Nikâhı" konusunu ele almaktadır. Yazar, hülle nikâhını "üç talak ile boşanmış bir kadını boşayan kocasına helal kılmak maksadıyla yapılan nikâh" olarak tanımlar. Bu tanımın ardından, hülle nikâhının tarafları ve kavramlar kısaca açıklanır. Cahiliye döneminde kadınları mağdur eden boşama ve evlenme konularına İslâm'ın getirdiği sınırlamalar da vurgulanır. Yazar, hülle nikâhının koca için bir ceza olduğunu belirtir ve alimlerin bu konuda gerekçelerini açıklar. Hülle nikâhının cima içermesi gerektiği ve ikinci kocanın belirli niteliklere sahip olması gerektiği konuları da ele alınır. Mezheplerin hülle nikâhının haram olduğu konusunda ittifak halinde olduğuna ve bu nikâhı muvakkat bir nikâh olarak gördüklerine dikkat çeker. Yazar, nikâhın kıyılma esnasında şart koşma durumunu detaylı olarak inceler ve fukahanın niyet konusundaki ayrımını açıklar. Ayrıca, hülle nikâhının aile yapısına verdiği zararlar ve İslâm'ın kadına verdiği değer vurgulanarak, bu nikâhın suistimal edilmesinin önüne geçilmesi gerektiği belirtilir. Yazar, Osmanlı Hukuk-ı Aile kararnamesinde de bu nikâhın geçerli olmadığı bilgisini vermiştir. Fakat Osmanlı'da yaşanmış örneklerle rastlamamaktayız. Kitapta hülle nikâhının geçerli olmadığı ve haram olduğu konusunda İslâm'ın hükümlerinin açık olduğunu vurgulanır. Yazarın çalışması, belirli bir teoriye dayanmak yerine hadis ve fıkıh kaynakları gibi dinî metinlerin ve birinci el kaynakların analizine dayanmaktadır. Böylelikle yazar, hülle nikâhının İslâm hukukundaki yeri ve önemi üzerine kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Yazarın analizleri ve yorumları sayesinde, hülle nikâhının suistimal edilmesinin önüne geçilmesi gerektiği ve İslâm'ın kadına verdiği değer vurgulanarak, evliliklerin dikkatli bir şekilde yürütülmesi gerektiği konuları da açıklığa kavuşuyor.

Yazar, bu kadar ağır şartları olan hülle nikâhının neden yaygınlık kazandığı hususunda belli başlı sebeplere değinmiştir.

Bunlar; İslâm'ın talak hakkını üçle sınırlandırmasından dolayı karısını üç talakla boşayan adamın pişman olup bir arayış içine girmesi ve hülle nikâhına başvurması, bir lafızla verilen üç talakın üç boşama kabul edilmesinden dolayı kızgınlık anında fevri davranıp eşini bu şekilde boşayan adam hülle bir çare olarak görmüştür. Aynı zamanda sinir halinde yapılan talak ve toplumun bu konulardaki bilgisizliği de hülle nikâhına kapı aralamış ve yaygınlaştırmıştır. Ancak Uyanık, hülle nikâhının belli dönemlerde yaygınlık kazanmasının, onun helal olduğu anlamına gelmediğini ifade eder. Ve yazarın, hülle nikâhını kanuna karşı hile başlığı altında incelemesi de hile-i şer'iyeye ile karıştırılmamasına ve ondan uzak durulmasının gerekliliğine işaret eder. Bununla beraber, bu konu dahilinde vermiş olduğu sebeplerin sonucunda aslında sebepler her ne olursa olsun hileye başvurmanın kaçınılmaz sonuçları olacağını ifade etmiştir. Bu yüzden yazar, hülle nikâhının asıl itibariyle kocanın karısını boşama hususunda caydırıcı bir durum olduğunu tespit etmiştir.

Son başlıkta yazar, hüllenin sosyolojik ve psikolojik yansımalarına değinmiştir. Hülle nikâhının toplumda karı, koca ve çocuk olmak üzere hepsi üzerinde büyük bir mağduriyet yaşattığına dikkat çekilmiştir. Özellikle koca yapmış olduğu boşamanın pişmanlığını kadın ise kocasından başkasıyla beraber olmanın ızdırabını çekmektedir deriz. Çünkü yazarın ifade ettiği üzere kadın kendi iffetini ve onurunu bir kenara bırakıp başkasıyla cinsel ilişkiye girmeye razı olmuştur. Bundan dolayı kadın eski evliliğine dönmüş olsa da yaşamış olduğu bu durumun kendisini manevi bir rahatsızlığa götürme ihtimali yüksektir dersek yanılmış olmayız. Hülle nikâhı ile evlenenler karı koca olamadığı gibi bu sistem nikâh akdinin kutsiyetine ve aile yapısına da zarar vermektedir. Nitekim hülle nikâhı yapanları Hz. Peygamber'in kiralık tekeye benzetmesi ve lanetlemesi de bunun göstergesidir. Yazar günümüzde hülle nikâhının, medeni hukuka göre boşama yapılmasından ve toplumun bilinçlenmesinden ötürü ilgiyi kaybettiğine değinmiştir. Hülle nikâhı ne kadar ilgisini kaybetmiş bir hile çeşidi olsa da kanaatimizce güncel hayatımızda sıklıkla yapmış olduğumuz muameleler hakkında buna benzer çalışmalar toplum bilinçlenmesi açısından önemli olacaktır diyebiliriz.

Sonuç olarak denebilir ki, toplumda kanuna karşı hile ve hile-i şer'iyeye karıştırılmıştır. Yazar ise bunlardan hangisinin dinen doğru veya yanlış, haram olduğunu bariz bir şekilde tasnif edip ifade etmiştir. Yazarın bu şekilde tasnifi, bizler için günlük yaşantımızdaki uygulamamızda fark edilmesi gereken bir ölçüt olmuştur diyebiliriz. Bunun bir örneği olan hülle nikâhı üzerinde detaylı bir şekilde durması da nikâh bahsinin ve aile hayatının İslâm hukuku nezdinde hafife alınmaması gerektiridir. Çünkü, evlilik kuruluşu ve sonlandırılması itibariyle ciddiyet gerektiren bir kurumdur. Yazarın üslubu akıcı ve ele aldığı konunun detaylı olmasına nazaran anlaşılırdır. Daha önce de belirtildiği üzere kitabın, farklı bölge ve dönemlerden örneklerle zenginleştirilmesi ve hülle nikâhının niçin haram olduğuna değinildiği kadar tarafların karşılaştığı tazir cezalarına da değinilmesi beklenirdi. Yazar eserinde klasik kaynaklardan çokça yararlanmış. Aynı zamanda konuyla alakalı güncel tez ve araştırmalardan da istifa ederek zengin bir kaynakça listesi sunmuştur. Yazarın güncel ve klasik çalışmalardan farkı, kanuna karşı yapılan hilelerin İslâm hukukuyla olan ilişkisini açıklayarak, okuyuculara bu konuda derin bir anlayış sunması, hülle nikâhının toplum üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını değerlendirmesi, hülle nikâhının İslâm hukukuyla uyumlu olup olmadığını analiz ederek bu konuda eleştirel bir değerlendirme yapması ve hülle nikâhının etik ve ahlaki yönlerini ele alarak okuyucuları düşündürmeye teşvik etmesidir. Kitabın yöntemi ise kapsamlı bir literatür araştırması yapmak ve İslâm hukuku ile ilgili kaynaklardan elde edilen bilgileri analiz etmek şeklindedir. Öncesinde hile-i şer'iyeye konusunda çalışmalar yapılmış olmasına rağmen hülle nikâhı bahsini kapsamlı bir şekilde ele alması açısından bu eser İslâm hukuku alanında literatüre önemli bir katkı olarak yerini almıştır.

**Ali Haydar Bölükbaşı, İslâm Borçlar Hukukunda
Niza (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022),
256 sayfa, ISBN: 9786254280931**

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Meryem ÜNAL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Masters Student, Ankara Social Sciences University, Islamic Studies Institute, Department of Islamic Law, Ankara, Türkiye

 meryem.unal@hotmail.de

 orcid.org/0009-0002-1127-5424

Yazar
Author

Ünal, Meryem. "Ali Haydar Bölükbaşı, İslâm Borçlar Hukukunda Niza (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022)". *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 493-500.

 doi.org/10.53352/tevilat.1396275

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 26.11.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 18.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Ali Haydar BÖLÜKBAŞI, İslâm Borçlar Hukukunda Niza (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 256 sayfa, ISBN: 9786254280931

Taraflar arası anlaşmazlık anlamına gelen niza kavramı, İslam borçlar hukukunda birçok sözleşmenin fesat sebebi olarak zikredilmektedir. Hem klasik kaynaklarda hem de çağdaş çalışmalarda fesat sebeplerinin başında sayılması nedeniyle bir anahtar kavramdır. Nizanın anlamını, kapsamını ve felsefesini önce doktora tezi olarak çalışan, ardından kitap olarak yayınlayan Ali Haydar Bölükbaşı'nın bu kitabı, İslam borçlar hukukuna dair değerli bir çalışmadır.

Özet

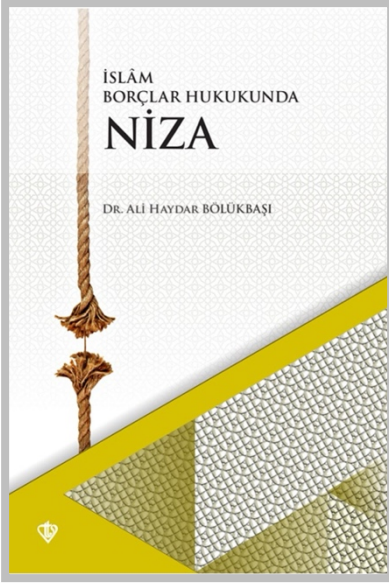
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Borçlar Hukuku, Niza, Fasit Akitler.

Ali Haydar Bölükbaşı, Niza in Islamic Law of Obligations (Ankara: Türkiye Diyanet Foundation Publications, 2022), 256 pages, ISBN: 9786254280931

The concept of “niza”, which signifies inter-party dispute, is mentioned as a cause for invalidating many contracts in Islamic law of obligations. Being highlighted as a primary cause of invalidation in both, classical sources and contemporary studies, as a key concept. Ali Haydar Bölükbaşı's book, which initially began as a doctoral thesis and was later published as a book, delves into the meaning, scope, and philosophy of “niza”. This book stands as a valuable contribution to the field of Islamic law of obligations.

Abstract

Keywords: Islamic Law, Law of Obligations, Niza, Invalid Contracts.

İslam borçlar hukukunda birçok sözleşmenin fesat sebebi olarak zikredilen ve taraflardan her birinin haklı olduğunu iddia ettiği bir anlaşmazlık durumu anlamına gelen niza kavramının müstakil bir çalışmada etraflıca incelenmesi önem arz etmektedir. Zira klasik fıkıh kaynakları başta olmak üzere çağdaş çalışmalarda sıklıkla fesat sebebi olarak kabul edilen durumların başında niza gelir. Niza Hanefi mezhebi başta olmak üzere fıkıh mezheplerinin

izlediği hukuk politikalarının anahtar kavramıdır.¹ Bu kavramı ortaya çıkarıp geliştiren mezhebin Hanefi mezhebi olması sebebiyle de bilhassa Türkçe olarak bu meselenin çalışılmasına, bu anlamda nizanın anlamı, kapsamı ve felsefesinin yapılmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğu aşikardır. Zira Hanefi mezhebi, yayılma bakımından en geniş mezhep olmanın yanında ayrıca Türkiye Müslümanlarının çoğunluğunun da mensup olduğu bir mezheptir. Bu ihtiyaca binaen Ali Haydar Bölükbaşı, bu konuyu doktora tezi olarak çalışmış ve sonrasında kitap olarak yayımlamıştır. Bu bağlamda Hanefi mezhebini esas almakla beraber, diğer mezheplere de değinerek çalışmaya mezhepler arası değer katmıştır. Soyut bilgilerden ziyade somut örneklerle anlaşılır hale gelen borçlar hukukuna dair yazılan bu kitap, çeşitli ve çok sayıda örnekler getirerek bu sahada yer alan değerli bir çalışmadır.

Kitap bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölüm, "Hukuk Sistemlerinde Niza" başlığını taşımakta ve öncelikle nizanın mahiyeti, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde niza kavramı, mezheplere göre İslam hukuk doktrininde niza ve son olarak Kara Avrupası hukuk sistemlerinde niza konularını

¹ bk. Mahmut Samar, "Hanefi Mezhebi Özelinde Klasik Fıkıhta Hukuk Politikası", *İslam ve Yorum III* (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019).

içermektedir. “Nizanın Hüküm Doğurduğu Özel Akitler” başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, müzayakaya ve müsamahaya dayalı akitleri ve anlaşmazlıkların önlenmesi ilkesini araştırmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, “Akit Teorisinde Niza” başlığı altında illet-hikmet tartışması bağlamında niza, nizaya sebep olan amiller, nizanın oluşumuna engel olan sebepler, nizanın çözümünü sağlayan kaynaklar ve nizanın sonuçları üzerinde durmuştur. Bu bölüm, kapsam olarak da en geniş bölümdür.

Yazar Ali Haydar Bölükbaşı, akitle alakalı bir husustaki belirsizliğin akdin tarafları arasında anlaşmazlığa sebep olması anlamındaki “niza” kavramının ne Türkiye’de ne de İslam coğrafyasında çalışıldığını önsözde ifade ederek bu boşluğu doldurmak amacıyla çalışmayı yaptığını ifade etmiştir. Kitabın giriş bölümünde yazar, izleyeceği yolun genel çerçevesini çizerek okuyucuyu metnin yapısına hazırlamıştır. Ayrıca fesad teorisinin bir sonucu olarak niza kavramını ortaya çıkaran, sistemleştiren ve meselelerin çözümünde genellikle niza kavramına başvuran mezhep olması hasebiyle kitapta daha ziyade Hanefi mezhebinin esas alındığı, diğer mezheplerin niza anlayışının ise bir başlık altında incelendiği bildirilmiştir. İlaveten giriş kısmında nizanın fıkıh ilmi açısından önemi dört nokta altında özetlenerek, bu çalışmanın önemine işaret edilmiştir. Bunlar: (1) Nizanın hukukî işlemlerin sıhhatini olumsuz etkilemesi. (2) Anlaşmazlığa sebep olan meselelerin çözüm yollarıyla beraber fıkıh kitaplarında muhtelif başlıklar altında ele alınması. (3) Son dönem çalışmalarda nizaya gerekli dikkatin çekilmemiş olması. (4) Mahkemelerin iş yükünün artmasına bir çözüm olarak niza teorisinin önerilmesi.

Kitabın birinci bölümünde yazar, niza kavramının mahiyetini ve tanımını ele almaktadır. Burada dikkat çeken olumlu bir nokta, bu kavramın sırf lügat ve terim anlamlarının değil, aynı zamanda günümüz Türk hukukundaki ve İngilizcedeki karşılığının da ifade edilmesidir. Bu şekilde modern hukuk araştırmacıları için de bir kolaylık sağlanmaktadır. Yine bu bölümde niza kavramının dört fıkıh mezhebindeki yeri incelenmiştir. Bu da bilhassa mezhepler arası mukayeseli çalışmalar yapan kimseler için faydalıdır. Yazarın, nizanın bu mezheplerdeki önemini özet birkaç cümlede ifade etmesi, daha sonra ise her mezhebin görüşünü detaylıca aktarması,

zihnin ön hazırlığı açısından isabetlidir. Bu bağlamda, Hanefi mezhebinin Türk hukukuna ve mer'î hukuka diğer mezheplerden daha yakın olmasının ifade edilmesi, yine İslam hukuku ile modern hukuku karşılaştırmak isteyen kimseler için faydalı olacaktır. Bu bölümün son kısmında ise, genelde Kara Avrupası hukuk sistemlerinde, özeldede ise Roma hukuku ile Türk ve İsviçre hukukunda fıkha göre nizaya sebep olup akdi ifsad eden durumlar ele alınmıştır. Bu bağlamda yer yer Hanefi mezhebine kıyaslamalar yapılmıştır. Burada kapalılık ve anlaşılabilirlik ihtimali barındıran yerler tafsilatlı bir şekilde açıklanarak, muhtelif yerlerde örnekler sunularak konuların okuyucular için anlaşılır olması sağlanmıştır.

Nizanın hüküm doğurduğu özel akitlerin incelendiği ikinci bölüm, müzayakaya dayalı ve müsamahaya dayalı akitler ile İslam hukukunda anlaşmazlıkların önlenmesi ilkesi şeklinde isimlendirilen üç başlık altında ele alınmıştır. Müzayakaya dayalı akitler, satış akdi ve satış akdi şartlarına benzeyen akitler olarak ikiye ayrılmıştır. Yazar, satış akdini oldukça detaylı ve geniş bir çapta ele almıştır. Bu bağlamda, satış akdinde nizaya sebep olacak hususlar akit konusunun, yani mahallin bilinmemesi ve satış bedelinin yani semenin bilinmemesi olarak iki noktada ele alınmıştır. Yazar, mahallin bilinmemesini şu dört gruba ayırarak açıklamıştır: 1-Akit konusunun zatının tayin edilmemiş olması, 2-akit konusunun cinsinin, 3-miktarının ve 4-vasfının bilinmemesi. Semeninin bilinmemesi ise şu beş grupta incelenmiştir: 1-Bedelin cinsinin, 2-ifa zamanının, 3-miktarının, 4-vasfının ve 5-ifa mekanının bilinmemesi. Şartları satış akdinin şartlarına benzeyen akitlere gelecek olursak bunlar, sarf akdi, selem akdi, icâre akdi, istisna' akdi, şirket akitleri, rehin akdi ve kitabet akdi olmak üzere yedi akit olarak ele alınmış ve detaylıca işlenmiştir. Müsamahaya dayalı akitleri yazar; hibe, iâre, kefâlet, vekâlet, sulh, itk / köle azadı ve nikah akdi olarak açıklamıştır.

Bu bölümde olumlu olarak dikkat çeken nokta, kapalılıkların ifade edilmesi, alt başlıklarla konunun daha anlaşılır kılınması ve ayrıntılara girilmesi, ayrıca her konuya dair çeşitli örneklerle meselenin pekiştirilmesinin sağlanmasıdır. Özellikle misallerle soyut anlatımın zenginleştirilmesi, okuyucunun konuyu daha iyi anlamasına ve somutlaştırabilmesine etki etmektedir. Akitlerden

bazılarının tanımının yapılması, bazılarının ise – anlaşılır olduğu kabul edilerek – tanımına yer vermeden niza ile alakasının ifade edilmesi, dikkat çekmektedir. Bu noktada tek cümlelik kısa açıklamalarla her akdin özet bir tanımı yapılarak, okuyucu nezdinde oluşabilecek muhtemel anlaşmazlık ve/veya kapalılık önlenebilirdi.

Kitabın üçüncü bölümü, “Akit Teorisinde Niza” başlığıyla artık niza kavramının belli akitler altında değil, genel anlamda niza kavramına odaklanılarak incelendiği bölümdür. Burada yazar, ilk olarak nizanın fıkhi açıdan illet mi yoksa hikmet mi olduğu meselesini ele alarak bu bağlamda fıkıh alimlerinin ileri sürdüğü farklı görüş ve açıklamaları zikretmekte, ardından ise özet olarak nizanın illet olduğu sonucunun bu görüşler ekseninde isabetli olduğunu ifade etmektedir. Bölükbaşı, bu mesele bağlamında ayrıca akdi fâsid hale getiren nizanın, teslim ve tesellüme mâni olan çekişme olduğunu, yoksa buradan mutlak anlaşmazlık kast edilmediğinin altını çizmektedir. Diğer mezheplerin ve son dönem İslam hukukçularının görüşleri de muhtasar olarak belirtilmiştir.

Nizanın illet ve hikmet bağlamındaki incelemesinin ardından, nizaya sebep olan hususların taşınması gereken şartlar yani nizanın oluşum şartları üzerinde durulmaktadır. Bunlar özet olarak şu beş şarttır: Nizanın teslimi gereken bir malda söz konusu olması, akdin mümâkese ve müzayakaya dayalı olması, akitteki cehalet ve cehalet kaynaklı gararın nizaya sebep olacak derecede olması, akitteki cehalet ve cehalet kaynaklı gararın akdin asli unsurlarında olması ve mâlumiyetin müşteri için şart olması. Bölükbaşı, bu şartları çeşitli ve çok sayıda örneklerle açıklamıştır. Böylelikle konular somutlaştırılmıştır. Ayrıca Hanefi mezhebi esas alınmakla birlikte uygun düşen yerlerde diğer mezheplerin ve müstakil görüş beyan eden alimlerin görüşlerine de yer verilmektedir. Bu bağlamda örneğin Hanefi mezhebinin kullandığı cehalet yerine diğer mezheplerin garar kavramını, cehalet-i yesire ve fahişe yerine de az ve çok garar kavramlarını kullanmaları gibi mezhepler arası farklı kullanımı olan kavramlar açıklanmaktadır. Buna ilaveten sadece bir tane olsa da grafik eklenmesi çalışmaya görsellik kazandırmıştır.

Ardından nizaya sebep olan amiller olarak cehalet, garar, zarar, fasid şartlar, takdirin kişilere bırakılması (sübjektif belirleme), piyasa değeri ve mahallin birimleri arasında farklılığın olması meseleleri ele alınmaktadır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de Bölükbaşı çeşitli örneklere ve alimlerin görüşlerine yer vererek meseleyi detaylandırmıştır.

Üçüncü bölümün bir diğer başlığında nizanın oluşumuna engel olan sebepler incelenmektedir. Bunlar, Hanefi fıkıh literatüründe genel kuralın dışında kalmasına rağmen istihşânen meşru kabul edilen işlemlerin dayandığı noktalar olup zaruret, hacet, örf, meşakkat, beyan, satıcının malın kendisine ait olduğunu belirtmesi, işaret ve muhayyerlik hakkı tanıma olmak üzere yedi kısımda ele alınmıştır. Bu bağlamda gerekli açıklamalar, istihşân yöntemine dayalı olarak cevaz verilen işlemler ve bunlarla ilişkili örnekler beyan edilmiştir.

Yazar, son olarak nizanın çözümünü sağlayan kaynakları nizaya sebep olan hususların kalıcı hale gelmeden önce, yani kable't-takarrur ortadan kaldırılması, tayin, rıza ve mahkeme olmak üzere dört başlık altında ele almıştır. Ardından hukukî ve hukukî olmayan sonuçlara ayırarak nizanın sonuçlarını açıklamış ve bölümün sonuna gelmiştir. Hukuki olmayan sonuçlar, teslim ve tesellümün imkânsız hale gelişi, akdın amacının gerçekleşmemesi ve akitlerin devamının sağlanamaması şeklinde sıralanarak açıklanmıştır. Hukuki olan sonuçlar ise yine Hanefi mezhebi esasında butlana veya sahihe dönüştürülebilen yahut dönüştürülemeyen fesattır. Bölükbaşı, bu bölümleri de örneklerle çeşitlendirmiştir. Eser, bir sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Çalışmanın kısaca genel değerlendirmesini yapacak olursak, oldukça verimli ve iyi çalışılmış bir kitap olduğu ifade edilmelidir. Bölükbaşı, her bölümde muhtelif ve çok sayıda örnekler vererek hem kitabı zenginleştirmiş hem de konuların iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Buna ilaveten sadece Hanefi mezhebinin değil, diğer mezheplerin görüş ve ifadelerine de yer vererek çalışmanın konusu olan nizanın mezhepler açısından değerlendirilmesinin net bir şekilde ortaya konmasını sağlamıştır. Ayrıca yer yer kavramların Arapça ve İngilizce karşılıklarıyla verilmesi bilhassa akademik çalışma yapmak isteyen kimseler için

faydalı bilgiler sağlamıştır. Buna ilaveten uygun düşen yerlerde Mecelle kaidelerine atıfta bulunulması da okuyucuya ek bilgi sağlamıştır.

Kitabın genel yapısıyla ilgili ifade etmek istediğimiz nokta ise, tasnifin uygun ve düzenli, yazım tarzının da çalışmanın başından sonuna kadar tutarlı olduğudur. İlgili yerlerde ayetlerden ve Arapça kaynaklardan ibarelerin dipnotta verilmiş olması, yazının akıcılığının bozulmaması açısından isabetli olmuştur.

Sonuç itibariyle İslam borçlar hukukunda neredeyse akitlerin tamamıyla ilgili bir kavram olan niza, bu çalışma ile kapsamlı bir şekilde işlenmiş olup fıkıh alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bununla birlikte eser, konuyla ilgili başka çalışmalara da ilham olacak niteliktedir.

**İbrahim Özdemir, İmam Gazzâlî’de Maslahat
Düşüncesi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
2023), 218 sayfa, ISBN: 9786254283154**

**Kitap
Tanıtımı**
Book
Review

İmran GÜRBÜZ SAÇIN

Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar
Enstitüsü, İslam Hukuku Bilim Dalı

Ph. D. Candidate, Ankara Social Sciences University, Islamic Studies Institute,
Department of Islamic Law,
Ankara, Türkiye

 aysesule.2018@gmail.com

 orcid.org/0000-0001-6180-7535

Yazar
Author

Gürbüz Saçın, İmran. “İbrahim Özdemir, İmam Gazzâlî’de Maslahat Düşüncesi
(Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023)”. *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 501-
513.

 doi.org/10.53352/tevilat.1396374

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 26.11.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 22.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında
yayınlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi

Tüm İslâm alimlerinin ittifak ettiği bir gerçek vardır ki o da şer'î hükümlerin maslahatları içerdiği'dir. Usulcüler maslahatı, itibar açısından farklı şekillerde taksime tabi tutsa da asıl gerilim alanını bu kısımlardan mürsel maslahat oluşturmaktadır. Bu konuda dikkat çeken en önemli isimlerden birisi de Gazzâlî'dir. Zira Gazzâlî kaleme aldığı *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galil* ve *el-Müstasfâ* isimli üç usul eserinde mürsel maslahatla ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur. Tanıtımını yapacağımız *İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi* isimli bu eser, İbrahim Özdemir tarafından Gazzâlî'deki maslahat düşüncesinin bu üç eser bağlamında ne olabileceğini, usulcülerin Gazzâlî'nin bu farklı yaklaşımlarını nasıl yorumladıklarını ortaya koyma ve bunları değerlendirme amacıyla kaleme alınmıştır.

Özet

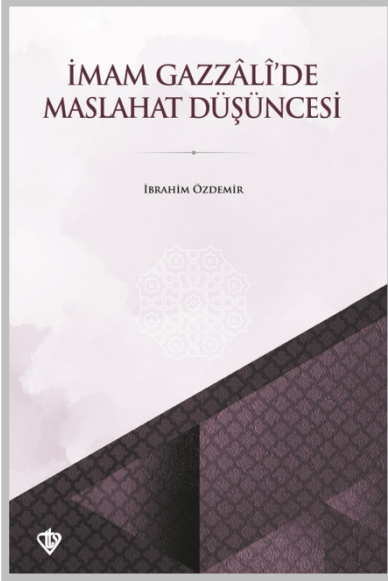
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İmam Gazzâlî, Maslahat, el-Menhûl, Şifâu'l-galîl, el-Müstasfâ.

İbrahim Özdemir, *The Idea of Maslahat in Imam al-Ghazali* (Ankara: TDV Publications, 2023) 218 pages, ISBN: 9786254283154

There is one fact that all Islamic scholars agree on, and that is that shari'ah rulings contain maslaha. Although the jurists divide the maslaha into different categories in terms of credibility, the main area of tension is the mursal maslaha among these. Al-Ghazali is one of the most prominent figures in this regard. Al-Ghazali has put forward different views on the mursal maslaha in his three works on *Usul: al-Manhul*, *Shifa' al-Ghalil*, and *al-Mustasfa*. The book we will introduce, *The Idea of Maslahat in Imam al-Ghazali*, was written by İbrahim Özdemir with the aim of revealing what the thought of maslaha in Ghazali could be in the context of these three works, how the methodologists interpret these different approaches of Ghazali, and evaluating them.

Abstract

Anahtar Kelimeler: Islamic Law, Imam al-Ghazali, Maslaha, al-Manhul, Shifa' al-Ghalil, al-Mustasfa.

Tüm İslâm alimlerinin ittifak ettiği bir gerçek vardır ki o da şer'î hükümlerin maslahatları içerdiğidir. Usulcüler maslahatı, itibar açısından farklı şekillerde taksime tabi tutsa da asıl gerilim alanını bu kısımlardan mürsel maslahat oluşturmaktadır. Bu konuda dikkat çeken en önemli isimlerden birisi de Gazzâlî'dir. Zira Gazzâlî kaleme aldığı *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* isimli üç usul eserinde mürsel maslahatla ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur.

Tanıtımını yapacağımız *İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi* isimli bu eser İbrahim Özdemir tarafından Gazzâlî'deki maslahat düşüncesinin bu üç eser bağlamında ne olabileceğini, usulcülerin Gazzâlî'nin bu farklı yaklaşımlarını nasıl yorumladıklarını ortaya koyma ve bunları değerlendirme amacıyla kaleme alınmıştır.

Eser, giriş, üç ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, içeriği ve sınırları üzerinde durulmuştur. Şer'î naslar ve hükümlerin insanların maslahatını gözettiği ve iki dünya saadetini hedeflediği konusunda ittifak olmakla beraber usulcülerin bu gerçeği temellendirme noktasında farklı yaklaşımlar sergiledikleri ifade edilmiştir. Çalışmanın maslahatla ilgili tüm konuları içermediği; Gazzâlî'nin *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* adlı eserlerindeki mürsel maslahat yaklaşımları, usulcülerin bu yaklaşımlara karşı yorumları ve bununla ilgili tartışmalarla sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Bu üç eserdeki mürsel maslahatın konu edilmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bunların ardından Gazzâlî'nin mürsel maslahat yaklaşımıyla ilgili yorumları içeren, kendisinden sonra gelen klasik ve çağdaş usulcüler tarafından kaleme alınan birçok çalışmaya değinilmiştir. Tüm bu yorumları inceleyerek bu yorumlardan hangisinin Gazzâlî'nin mürsel maslahat anlayışını doğru yansıttığını ortaya koyan müstakil bir eserin bilindiği kadarıyla

olmayışına vurgu yapılmıştır. Çalışma kapsamında bu üç eserdeki maslahat anlayışları arasında -iddia edildiği gibi- çelişki olup olmadığı, hangi görüşün Gazzâlî'nin son görüşü olduğu üzerinde durulacağı ve usulcüler tarafından yapılan yorumların değerlendirilmesinin yapılacağı belirtilmiştir.

Çalışmanın “Fıkıh Usulünde Maslahat” isimli birinci bölümünde ana konuların daha iyi anlaşılması sadedinde fıkıh usulündeki maslahat kavramı ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. “Maslahatın Lügavî ve İstilahî Anlamı” şeklindeki ilk ana başlıkta maslahat kavramının lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durulmuştur. İstilahî anlamın usulcüler tarafından farklı şekillerde ifade edildiği belirtilmiş ve bu tanımlara yer verilmiştir.

Lügavî ve ıstılahî anlamların ardından bunların arasındaki sıkı münasebet ortaya konmuş ancak bu münasebetle birlikte şer'î anlam ile lügavî anlamın aynı olmadığını izahı yapılmıştır.

Birinci bölümün bir diğer ana başlığı “Maslahatı İtibara Almanın Meşruiyet Delilleri” olmuştur. Bu başlıkta usulcülerin ortaya koyduğu ve şer'î hükümlerin kulların maslahatlarını dikkate aldığını ispat edecek aklî ve naklî deliller zikredilmiştir. Bu kısımda hikmet ve rahmet sahibi olan Şârî'in hükümlerinin kulların maslahatını gözetmemesinin mümkün olmayacağı, Allah'ın kullarına nimet vermesi ve teklifte bulunmasından hareketle teklifin maslahat içerdiği, aksi halde nimetin bir anlamının olmayacağı, Kurân'ın bir rehber, hidayet kaynağı olması vurgusundan hareketle maslahatı esas almış olması gerektiği, günahların büyük-küçük diye ayrımına tabi tutulmasının bu fiillerin fert ve toplumda meydana getireceği olumsuz etkisinin farklılığından dolayı olduğu yani Şârî'in maslahatı esas aldığı gibi birçok delil zikredilmiştir.

“Usulcülerin Şer'î Hükümleri Maslahatla Temellendirme Yaklaşımları” başlığı altında Mutezilî, Mâtürîdî ve Eş'arî usulcülerin maslahatı temellendirmedeki farklı yaklaşımlarına değinilmiştir. Buna göre Mûtezile, ilahî fiil ve hükümlerin kulların maslahatını gözetmesinin Allah için vacip olduğunu; Mâtürîdîler maslahatı gözetmenin Allah için vacip olmamakla birlikte hikmet gereği tefaddül kapsamında olduğunu kabul etmişlerdir. Yazar burada Mâtürîdîlerin tefaddülden kasıtlarının ne olduğunu da ortaya

koymuştur. Buna göre tefaddül, aslında “var olup olmaması eşit düzeyde mümkün” anlamında iken Mâtürîdîler bu kavramı sadece varlık tarafı söz konusu olan mümkün manasında kullanmışlardır. Bu durumda ilâhî fiil ve hükümlerin kulun maslahatından hali olması aklen mümkün ancak hikmet gereği mümkün değildir. Eş’arîler ise maslahatın ilâhî rahmetin muktezası olarak ilâhî fiil ve hükümlerde içkin olduğunu ifade etmişlerdir. Burada Eş’arî olan Gazzâlî’nin de bu görüşte olduğu dikkate alınırsa bunun onun maslahatla ilgili görüşleriyle nasıl bağdaştırılacağı sorusu akla geliyor. Ancak kitapta buna dair bir inceleme ve/veya tahlil söz konusu değildir. Oysa çalışmanın ortaya konma amacına göre bu vb. sorulara cevap vermesi de beklenirdi.

Bunun ardından “Maslahatın Kısımları” başlığıyla önce kuvvet açısından maslahat, alt başlıklar halinde zarurî, tahsînî ve hâcî maslahatlar şeklinde taksime tabi tutularak her biri ayrı ayrı izah edilmiştir. “Zarurî Maslahatlar” başlığında bu maslahatların neler olduğu, bunların kendi içindeki hiyerarşisi, din maslahatından kastedilenin ne olduğu ve bu maslahatın en üstün olmasının önemi üzerinde durulmuştur. Zarurî maslahatların muhafazası için Şârî’ tarafından vazedilen hükümlerin, ya bu maslahatları tahsil ya da ibkâ için konulduğu ifade edilmiş ve bunlarla ilgili din, nefis, akıl, nesil, mal ve ırzın korunmasıyla ilgili birçok örneğe yer verilmiştir. Zarurî maslahatları koruyan bu hükümlerin mütemmimi olan hükümlere de örnekler ışığında değinilmiş ve zarurî maslahat kapsamında bu maslahatın zarurîlik vasfının usulcülere göre ne ifade ettiği ortaya konulmuştur.

“Hâcî Maslahat” alt başlığında bu maslahatın tanımı, bu maslahatı muhafaza eden hükümler ve bu hükümlerin mütemmimi olan hükümler örneklerle izah edilmiştir. “Tahsînî Maslahatlar” başlığında da aynı şekilde muhafaza edici ve tamamlayıcı hükümleriyle örnekler ışığında açıklanmıştır.

Eserde bu üç maslahat türünün izahından sonra bunlar arasındaki, usulcüler tarafından ortaya konulan tekâmül ya da tedahül ilişkisi ve bu üç maslahat türü ile tamamlayıcıları arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Her mükellefin bizzat korumak zorunda olduğu aynî maslahat ile yeterli sayıdaki fertler

tarafından muhafaza edilen kifâî maslahat ayırımına da işaret edilmiştir.

Kuvvet açısından maslahat taksiminin ardından itibar açısından maslahat taksimi yapılmış ve alt başlıklar şeklinde muteber, mülga ve mürsel maslahatlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde maslahata kaynaklık eden münasip vasfın ne olduğuna dair biri dar diğeri geniş kapsamlı olan iki tanımdan bahsedilmiş ve bu iki tanımın değerlendirmesi yapılmıştır. Usulcülerin münasip vasıfla ilgili yaklaşımları neticesinde oluşan ittifak ve ihtilafları muteber, mülga ya da mürsel maslahatların zeminini oluşturmuştur. Kuvvet açısından maslahat başlığının altındaki bu genel girişten sonra “Muteber Maslahat” alt başlığında bu maslahatın tanımı ile münasip-müessir ve mülâim vasfa dayanan muteber maslahat kısımları örnekleriyle açıklanmıştır. “Mülga Maslahat” alt başlığıyla bu maslahatın tanımı yapılarak bu maslahatın en meşhur örneği olan Ramazan ayında orucunu cinsel ilişki sonucu bozan Endülüslü idareciye iki ay oruç tutma cezası verilmesi örneğiyle iktifa edilmiştir. “Mürsel Maslahat” başlığının altında bu maslahatın tanımının ardından buna kaynaklık eden mürsel vasfın ne olduğuna dair Cüveynî'nin tanımına yer verilmiş ve bu tanımın tahlili yapılmıştır. Mürsel vasfın tanımından hareketle mürsel maslahatın tanımı yapılmıştır. Buna göre mürsel vasıf, hükme illet teşkil etmesinin şer'an geçerli olup olmayacağına dair bir delil bulunmayan vasıfken mürsel maslahat, mürsel vasfa dayanılarak maslahatın elde edilip edilmemesi hakkında şer'î bir delil bulunmayan maslahattır.

Eserde ayrıca mürsel maslahatın en önemli tartışma konularından biri olan mürsel maslahatla amel konusuna değinilmiş, mürsel maslahatı delil olarak kabul edenlerin mutlak olarak amel edenler ve bazı şartlar dahilinde amel edenler şeklinde ikiye ayrılmalarından bahsedilmiştir. İmam Mâlik, Gazzâlî, Bakillânî, Cüveynî ve mürsel maslahatla ilgili dikkat çekici yaklaşımlardan birine sahip olan Tûfî'nin görüşlerine yer verilmiştir. Tûfî'ye göre nas veya icmâa aykırı olsa bile maslahatla amel etmek caizdir. Eserde Tûfî'nin maslahatı diğer delillerin yokluğunda değil de diğer delillerin varlığına rağmen itibara aldığı

vurgulanmış ve Tûffî’nin bu görüşüyle aslında kendisiyle çeliştiğinin izahı yapılmıştır.

Maslahatı farklı açılardan taksim eden yazar “Kapsam Açısından Maslahat” başlığının altında oluşturduğu, bütün insanları ilgilendiren adalet, kardeşlik gibi toplumsal değerlerin muhafazasını içeren “Küllî Maslahat”, toplumun tamamını olmasa da genelini ilgilendiren “Gâlibî Maslahat” ve bireyleri ilgilendiren “Şahsî Maslahat” şeklindeki alt başlıklarda bu maslahatların izah ve örneklerine yer vermiştir.

Yazar tarafından birinci bölüm “Tahsil Açısından Maslahat” başlığıyla yapılan taksimle bitirilmiştir. Burada meydana gelmesi kat’î, zannî; meydana gelip gelmemesi eşit düzeyde; meydana gelmesi zayıf bir ihtimal ve meydana gelmemesi kesin olan maslahatlar örneklerle açıklanmış, usülcülerin bunlarla amel noktasındaki görüşlerine değinilmiştir.

Eserin birinci bölümü, fıkıh usulündeki maslahatın genel hatlarıyla görülmesi ve asıl konuya öyle girilmesi açısından bazı okuyucular için faydalı olabilir. Ancak bazıları için klasik fıkıh usulündeki maslahat anlayışının bir bölümü ihtiva edecek kadar geniş çaplı işlenmesi gereksiz görülebilir.

İkinci bölüm eserin ana konusunu oluşturan “Gazzâlî’de Mürsel Maslahat” konusunu ele almaktadır. Bu bölümde Gazzâlî’nin *el-Menhûl*, *Şifâu’l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* isimli usûl eserlerinin kronolojik sıralaması dikkate alınarak bu üç eserdeki maslahat yaklaşımları tek tek ele alınıp değerlendirilme yapılmıştır. İlk olarak *el-Menhûl* isimli eserdeki maslahat yaklaşımı incelenmiş, Gazzâlî’nin eserde sahih ve fasid olarak ayırma tâbi tutarak yaptığı mürsel maslahat tanımları izah edilmiştir. Ardından Gazzâlî’nin eserinde fasit mürsel maslahatla ilgili usülcülerin mürsel maslahatı mutlak anlamda kabul eden, reddeden ve bazı şartlar dahilinde kabul edenler şeklinde üçe ayrılan yaklaşımlarına nasıl yer verdiği açıklanmıştır. Bu kısımda özellikle dikkat çekilen hususlardan birisi Gazzâlî’nin mürsel maslahatı mutlak kabul edenler için İmam Mâlik örneğine yer vermesidir. Zira İmam Mâlik maslahat gereği tâzir kapsamında ölüm cezası verilebileceğini ifade ederek bu kapsamı oldukça genişletmiş ve bu durum Gazzâlî tarafından “yoldan sapma” olarak nitelenmiştir. Gazzâlî’nin bu söylemi yazar

tarafından değerlendirilerek onu İmam Mâlik hakkında aslında doğru olmayan bu düşünceye sevk eden kanaatin sebepleri ortaya konulmuştur. Gazzâlî'nin İmam Mâlik söylemine karşılık Gazzâlî'ye yapılan mezhep taasupçuluğu ithamına cevap verilmiş ve Gazzâlî'nin bu söylemindeki asıl kaygısının ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Usulcülerin yaklaşımının ardından Gazzâlî'nin *el-Menhûl*'deki mürsel maslahat anlayışına yer verilmiş ardından bu yaklaşım ile diğer usulcülerin yaklaşımlarındaki farklar ortaya konulmuştur. Son olarak yazar tarafından Gazzâlî'nin yaptığı sahih ve fasid mürsel maslahat türlerinin mukayesesi yapılmıştır.

İkinci bölümde ele alınan bir diğer kitap Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl* isimli eseridir. İlk olarak Gazzâlî'nin eserindeki mürsel maslahat tanımına yer verilmiş ve Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili tanımları arasındaki ihtilafa dikkat çekilmiş; aslında bu tanımların maslahatın farklı cihetlerini yansıttığının izahıyla birlikte gerçek bir ihtilaf olmadığı vurgulanmıştır. Tanım kısmının ardından Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl*'deki kuvvet, itibar, kapsam ve açıklık-kapalılık bakımından yaptığı mürsel maslahat taksimine yer verilmiştir. Yazar tarafından *Şifâu'l-Galîl*'e ayrılan bu bölümde mürsel maslahatın taksiminin ardından Gazzâlî'nin mürsel maslahatla amel konusunda eserinde yer verdiği yaklaşımın ve mürsel maslahatta aradığı şartların dört başlık halinde sırayla tek tek izahı yapılmıştır. Yine yazar tarafından bu şartların arasındaki münasebete yer verilmiştir. Gazzâlî tarafından ortaya konulan bu dört şartla amelin cevazına dair Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl*'de belirttiği iki delilden bahsedilmiştir. Delillerin ardından yazar tarafından Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili yaklaşımı değerlendirilmiş ve temelde Muaz (r.a) hadisine dayandığı açıklanmıştır. Son olarak *Şifâu'l-Galîl*'de yer alan ve Gazzâlî'nin aradığı şartları içeren örneklere yer verilmiş ve bu örneklere ilişkin yapılan itirazlara Gazzâlî tarafından verilen cevaplar zikredilmiştir.

Kitapta incelenen bir diğer eser, Gazzâlî'nin son telifi olan *el-Müstasfâ* isimli eseridir. Bu başlıkta eserde yapılan mürsel maslahatın lügavî ve şer'î tanımlarına yer verilmiş ve bu anlamlar arasındaki münasebet tahlil edilmiştir. Tanımın ardından Gazzâlî'nin yaptığı taksimat zikredilmiştir. Burada Gazzâlî'nin diğer

taksimlerden farklı olarak sadece kuvvet ve itibar açısından bir taksim yaptığına dikkat çekilmiştir. Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'sında yer verdiği mürsel maslahatla amel konusu diğer iki eserdeki yaklaşımlarıyla mukayese edilerek incelenmiştir. Bu mukayesenin belki de en dikkat çekici kısmı Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl*'de zarurî ve hâcî maslahatla ameli herhangi bir delille desteklenmeksizin caiz görürken *el-Müstasfâ*'da sadece zarurî maslahatla delilsiz ameli caiz görmesidir. Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da ayrıca zarurîliğin yanında kat'î ve küllîlik şartına da vurgu yapmaktadır. Bunun örneğinin düşmanın siper/kalkan (teterus) yaptığı Müslümanların öldürülmesi olduğu belirtilmiş ve yazar tarafından Gazzâlî'nin bu üç şartı taşımadığı için amelin caiz olmayacağına dair verdiği örneklerle yer verilmiştir. Ardından yazar tarafından Gazzâlî'nin eserinde ifade ettiği ve zarurî maslahatla amelin cevazına dair bu yaklaşımı istikrâ yoluyla elde ettiği küllî bir delile dayandığı ifade edilmiştir. Bu delil, tek tek cüz'î konularda varit olan cüz'î delillerden çıkarılan küllî delildir. Nitekim siper örneğinin de naslarda doğrudan delili yoktur ancak canın korunmasına yönelik birçok ayet mevcuttur. Yazar tarafından Gazzâlî'nin eserinde uzun uzun ele aldığı, siper örneğine yapılan itirazlar ve Gazzâlî'nin bunlara cevaplarına yer verilmiştir.

Yazarın bu bölümde söz konusu eserleri konu bazlı değil, kitap bazlı başlıklandırarak incelemesi her bir eserin içeriğinin bütüncül olarak anlaşılması açısından isabetli görünmektedir. Ayrıca kronolojik bir sıra takip edildiği için Gazzâlî'nin zihin dünyasındaki evrilmeler de daha iyi anlaşılmaktadır.

Eserlerin incelenmesinin ardından "Gazzâlî'nin Benimsediği Maslahat Anlayışına Yöneltilen Eleştiriler" başlığıyla mürsel maslahatı delil olarak kabul etmeyen Bâkîllânî'nin ve Zâhirî usulcülerin eleştirilerine ve Gazzâlî'nin bunlara yönelik cevaplarına yer verilmiştir.

Gazzâlî'ye yöneltilen bir diğer eleştirinin ise mürsel maslahatta aradığı şartlar olduğuna değinilmiş ve iki Mâlikî usulcü Ebyârî ve İbn Müneyyir'in Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili ortaya koyduğu zarurî, kat'î ve küllî olma şartlarının ütöpik olduğu yönündeki eleştirilerine yer verilmiştir. Burada küllî olmaktan kastın sadece ümmetin tamamını ilgilendirmesi değil bir beldeyi de

ilgilendirebilecek maslahat olabileceğine dikkat çekilmiş ve siper örneğinin savaş meydanlarında vuku bulmasının mümkün olduğu ifade edilerek yazar tarafından bu usülcülerin Gazzâlî'yi yanlış yorumladıkları ve görüşlerinin sağlam temele oturmadığı tutarlı bir şekilde izah edilmiştir.

Üçüncü bölüm "Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki Mürsel Maslahat Yaklaşımıyla İlgili Klasik ve Çağdaş Yorumlar ve Tartışmalar" konusunu içermektedir. Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da mürsel maslahatla istidlâl ve amel için zarurî, kat'î ve küllî olma şartları etrafında yoğunlaşmış olan görüşleri doğrultusunda yapılan klasik ve çağdaş yorumlar; bu yorumların değerlendirilip tutarlılıklarının ortaya konulması bu bölümün içeriğini oluşturmuştur. Buna göre yazar tarafından tespit edilen sekiz farklı yorumdan bahsedilmiş bunların her biri ayrı ayrı alt başlıklar halinde zikredilmiştir. Bu yorumlardan ilki Gazzâlî'nin zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatla amelin vücup şartı olduğu yorumudur. Bu yorum sahiplerinden Sübkî'nin ve Sübkî'den etkilenen klasik dönem usulcüsü Zekeriya el-Ensârî'nin görüşlerine yer verilmiş ve bu görüşün delil yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Sübkî'nin benimsediği yorumu destekleyen Ebu Zehre, Bûtî, Muhammed Abdû ve Şelebî gibi çağdaş usulcülerin de Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki mürsel maslahat anlayışını nasıl yorumladıklarına ve temellendirmelerine yer verilmiştir. Bu usulcülerin yaklaşımları yazar tarafından değerlendirilmiş ve düştükleri yanlışlar ifade edilmiştir.

el-Müstasfâ'daki mürsel maslahat yaklaşımına dair yapılan ikinci yorum zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatla amelin cevaz şartları olduğu şeklindeki yorumdur. Bu yorumun ilgili şartların amelin vücup şartı olması yorumundan daha doğru olduğu ifade edilmiştir. Zira mezkûr üç şartı taşıyan maslahatla amelin mutlak anlamda kat'î olmayıp zan ifade ettiği bizzat Gazzâlî tarafından dile getirilmiştir.

el-Müstasfâ'daki yaklaşım için getirilen üçüncü yorum Mâlikî usulcü Hulûlû tarafından ifade edilen, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatın zarurî kısmına ait olduğu şeklindeki yorumdur. Yazar tarafından bu yorumun pratikte bir sakınca içermediği ancak Gazzâlî'nin asıl düşüncesinin de bu olmadığı, onun aradığı şartların

zarûrî mürsel maslahata değil, mutlak mürsel maslahata ait olduğu ifade edilmiştir.

Dördüncü yorum olarak çağdaş usulcülerden Mısırlı Hüseyin Hamid'in yorumu zikredilmiştir. Buna göre *el-Müstasfâ*'da geçen yaklaşım zarurî maslahatın küllî ve cüz'î kısımlarıyla, hâcî maslahatın küllî kısmıyla amel edileceğini ortaya koymaktadır. Yazar tarafından bu görüşün yanlış olduğu yine Gazzâlî'den getirilen delillerle çürütülmüştür. Bu kısımda Hüseyin Hamid tarafından öne sürülen diğer yorum, maslahatın küllî oluşu siper edilen Müslümanlar örneğine hastır iddiasıdır. Hamîd bu düşüncesini Gazzâlî'nin bu şartları siper örneğinden sonra zikretmesine dayandırmıştır. Bu görüşün tutarlı ve sağlam bir delilinin olmadığı gerekçeleriyle ifade edilmiştir. Burada yazarın, bu iddianın özellikle alimlerin konuyu anlattıktan sonra örneklerinin zikredilmesi şeklindeki geleneğine aykırı bir iddia olduğu yönündeki izahı başka hiçbir izahı gerektirmeyecek şekilde oldukça makuldür. Bu başlıkta Hüseyin Hamid'in *el-Müstasfâ* ile *Şifau'l-Galîl*'deki mürsel maslahat anlayışının aynı olduğu şeklindeki yorumuna da yer verilmiş ancak bu da gerekli izahlarıyla birlikte tutarlı bulunmamıştır.

el-Müstasfâ'daki mürsel maslahat yaklaşımı ile ilgili beşinci yorum mürsel maslahatta aranan şartların konudan konuya değiştiği şeklindeki anlayıştır. Burada Cezayirli çağdaş usulcü Numan Cagîm'in yorumlarına ve görüşünü destekleyecek Gazzâlî'den getirdiği örneklerle yer verilmiştir. Cagîm'in görüşlerinin de gerçeği yansıtmadığı ve Gazzâlî'yi parçacı bir okumaya tabi tuttuğu delilleriyle ortaya konulmuştur.

Altıncı olarak Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki mürsel maslahat yaklaşımının net olmadığı şeklindeki yoruma yer verilmiştir. Bu noktada İbn Âşur'un yorumlarına dikkat çekilmiştir. Yazara göre şayet İbn Âşur, bu düşüncesiyle Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili net bir tavır koymadığını kastediyorsa bu doğru değildir. Zira Gazzâlî eserlerinde farklı şeyler söylese de her bir eserinde net tavırlar ortaya koymuştur. Ancak İbn Âşur, Gazzâlî'nin birbirinden farklı yaklaşımları benimsediğini ifade etmek istemişse bu doğru bir çıkarımdır. Yazarın, bu konuda İbn Âşur'un tam olarak ne demek

istediğini dikkate alarak görüşünü yorumlama hassasiyetini göstermesi dikkate değerdir.

Yedinci yorum mürsel maslahatta aranan zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının tahakkukunun mümkün olmadığıdır. Bu görüş sahipleri Ebyârî ve İbnu'l-Müneyyir'in görüşleriyle ilgili değerlendirme daha önce geçtiği için tekrar edilmemiştir.

Sekizinci yorum zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatın diğer delillere takdim şartları olduğudur. Bu başlıkta Abdulvehhâb Hallâf'ın yorumlarına yer verilmiş ve bu yorumun değerlendirmesi yapılmıştır.

Yazar üçüncü bölümün başında sekiz yorum dese de dokuzuncu olarak bir doktora çalışmasından çıkan yorumdan daha bahsetmiştir. Buna göre zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik nassa takdim edilen mürsel maslahatın nitelikleridir. Bu kısımda yazar tarafından Gazzâlî'nin maslahatı nassa takdim etmekten kastının ne olduğuna değinilmiştir. Buna göre Gazzâlî'nin maslahatı nassa takdim etmekten kastı küllî maslahatın, naslarda var olan cüz'î maslahata takdim edilmesidir. Bu da maslahatın nassa takdimi değil, küllî olanın cüziye takdimidir. Bu takdim de ancak maslahat zarurî, kat'î ve küllî olduğunda mümkündür.

Sonuç bölümünde yazar tarafından söz konusu üç eserdeki mürsel maslahat yaklaşımına özellikle de *el-Müstasfâ* ve *Şifâu'l-Galîl*'deki benzer ve farklı görüşlere değinilmiş, usulcüler tarafından ortaya konulan yorumlardan ikinci yorumun daha isabetli olduğu ifade edilmiştir. Gazzâlî'nin *Müstasfâ*'da ortaya koyduğu salt zarurî maslahatla amel edileceği şeklindeki yaklaşımının, karar kıldığı son görüşü olabileceği kanaati dile getirilmiştir. Ancak yazar bu düşüncenin sağlam delillerden yoksunluğuna dikkat çekerek şeriatın sadece zarurî maslahatları gözetmeyip hâcî ve tahsînî maslahatlara da itibar ettiğinden hareketle Gazzâlî'nin bu yaklaşımını doğru bulmamıştır. *el-Müstasfâ*'nın Gazzâlî'nin yaşadığı uzlet sonrasında ve en son kaleme aldığı eser olması yazarın da ifade ettiği gibi Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili son kanaatinin bu eserdeki yaklaşımı olduğunu güçlendirmektedir.

Netice itibariyle; tanıtımını yaptığımız bu eserin yoğun bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Eser, Gazzâlî'nin mürsel

maslahat anlayışını detaylı bir şekilde ele almıştır. Özellikle üç eserin mukayeseli şekilde irdelenmesi, Gazzâlî'nin mürsel maslahat anlayışını anlamada oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Çokça örneklendirme yapılması girift olan konuların anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlgili yerlerde daha önce geçtiğine dair geriye dönük atıflar yapılarak tekrara düşülmemeye gayret edilmiştir. Gazzâlî'nin maslahat anlayışına yönelik yapılan yorumların gerekçeleriyle zikredilmesi ve bu yorumların isabet edip etmediğinin de yazar tarafından aklî ve Gazzâlî'den yapılan bazı naklî gerekçelerle kendi içinde tutarlı bir şekilde izah edilmesi açısından kıymetli bir çalışma olmuştur.

**Ali Karakoyunluoğlu, İnsanın Yetkinlik Sevgisi
Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar (Konya: Çizgi
Kitabevi Yayınları, 2023), 288 Sayfa, ISBN:
9786051969626**

**Kitap
Tanıtımı**
Book
Review

Ahmet Halil UTKUOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasavvuf
Bilim Dalı
Master Student, Selcuk University, Institute of Social Sciences, Department of
Sufism,
Konya, Türkiye
[✉ ahmethalilutkuoglu0@gmail.com](mailto:ahmethalilutkuoglu0@gmail.com) [ID orcid.org/0009-0000-1874-6917](https://orcid.org/0009-0000-1874-6917)

Yazar
Author

Utkuoğlu, Ahmet Halil. "Ali Karakoyunluoğlu, İnsanın Yetkinlik Sevgisi Gazâlî
Düşüncesinde Bilgi ve İktidar (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2023)". *Tevilat* 4/2
(Aralık 2023), 515-523.
[DOI doi.org/10.53352/tevilat.1400234](https://doi.org/10.53352/tevilat.1400234)

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 04.12.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 11.12.2023

e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında
yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Ali Karakoyunluoğlu, İnsanın Yetkinlik Sevgisi Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2023), 288 Sayfa, ISBN: 978605196962

İslam tasavvuf düşüncesinin teşekkülünden bu yana sûfiler, nefsin en ağır hastalıklarından biri olan içinde kibir ve rablık iddiası barındıran yetkin olma arzusunun sebebini incelemişler ve söz konusu hastalığın kaynağını bulup o kaynağı kurutmak için çabalamışlardır. İnsanoğlu, tabiatından kaynaklanan bir güdüyle yetkin olmayı arzular. Çünkü onun tabiatında yaratılışı itibariyle bulunan mülk âleminin ötesinde, Allah'ın insanı yaratırken ona ruhundan üflemiş olduğu, Gazâlî'nin ifadesiyle emir âleminden gelen parça yetkin olma istidadına sahiptir. Dr. Ali Karakoyunluoğlu "İnsanın Yetkinlik Sevgisi: Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar" isimli eserinde, insanın bu yetkinlik isteğinin sebebini, söz konusu isteği nasıl yönlendirmesi gerektiğini Gazâlî'nin perspektifinden incelemiştir. Gazâlî, başta Firavun olmak üzere nice nefis sahibini helake sürükleyen ve yetkin olma isteğiyle ortaya çıkan rab olma arzusunun insan yaşamına iki şekilde yansıyabileceğini ifade etmiştir. İnsan bu arzusunu ya kudret bakımından yetkin olmakla ya da bilgi bakımından yetkin olmakla tatmin edebilir. Gazâlî, bilgi bakımından yetkinliği kudret bakımından yetkinliğin önüne koymuştur. Yazar, Gazâlî'nin neden böyle bir tutum izlediği sorusuna cevap aramış ve efrâdını câmî ağyârını mani bir biçimde konuyu eserinde ele almıştır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Gazâlî, Ruh, Yetkinlik, Arzu.

516

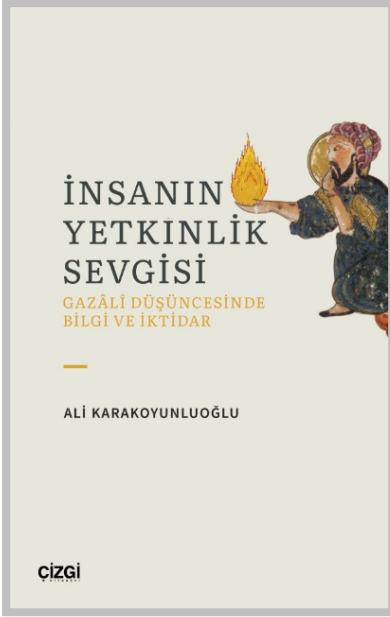
Tevilat 4/2 (2023)

Ali Karakoyunluoğlu, Human Love of Competence Knowledge and Power in Ghazali's Thought (Konya: Çizgi Kitabevi Publishing, 2023), 288 pages, ISBN: 9786051969626

Since the formation of Islamic Sufi thought, Sufis have studied the reason for the desire to become competent, which is one of the most severe diseases of the soul, which contains arrogance and the claim of rabb, and have tried to find the source of this disease and dry up this source. Human beings desire to be competent with a motive arising from their nature because beyond the realm of property, which is in his nature as of his creation, the part that Allah breathed into him from his soul when he created man, which comes from the realm of order, in the words of Ghazali, has the ability to be competent. In the work of Dr. Ali Karakoyunluoğlu titled "Human Love of Competence: Knowledge and Power in Ghazali's Thought", examined the reason for this human desire for competence and how it should be directed from Ghazali's perspective. Ghazali stated that the desire to become the lord, which led many owners of the soul, especially the Pharaoh, to destruction and emerged with the desire to be competent, can be reflected in human life in two ways. A person can satisfy this desire either by being competent in terms of power or by being competent in terms of knowledge. Ghazali has put competence in terms of knowledge ahead of competence in terms of power. The author sought an answer to the question of why Ghazali followed such an attitude and addressed the issue in his work in such a way as to explain the most important parts without mentioning the unimportant parts.

Abstract

Anahtar Kelimeler: Sufism, Ghazali, Spirit, Competence, Desire.

Dr. Ali Karakoyunluoğlu'nun "İnsanın Yetkinlik Sevgisi: Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar" başlıklı doktora tezinden üretilen eser, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.Yazar, eserin giriş bölümünde Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'nin (ö. 505/1111) insan anlayışını araştırırken onun 'kemâl' anlayışıyla karşılaştığını, bu anlayışın cazibesine kapıldığını ve bunu tez çalışmasına konu edindiğini ifade

etmiştir. Yazarın konuyu ele alırken, Gazâlî'nin 'kemâl' anlayışını birçok eserinden bir araya getirerek söz konusu anlayışın bir bütün olarak portresini çizmesi, araştırmacılara behemehal bir rahatlık sağlamıştır. Zira Gazâlî, kaynakçadan anlaşılacağı üzere, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, *Mîzânü'l-amel*, *el-Münkız mine'd-dalâl ve'l-müfsihani'l-ahvâl (ve'l-mûsil ilâ zi'l-izzetive'l-celâl)* ve daha başka birçok eserinde konuyu muhtelif yerlerde dağınık olarak işlemekle beraber bütün olarak ele aldığı bir eserinde de meselenin detayına inmemiştir. Yazarımızın mevzubahis eseri, konuyu detaylandırması ve bize konuyu bir bütün olarak inceleme şansı vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Eser, insanın yetkin olma isteği ve arzusunu incelemesi, bu istek ve arzunun insanın doğasından kaynaklandığı iddiasını temellendirmesi ve günlük hayata yansıyan taraflarını ele alması bakımından oldukça özgün ve dikkat çekici niteliktedir. Yazara göre Gazâlî'nin konuyla ilgili en kritik cümleleri şunlardır: 1-Kalp (ruh) rabbanî bir emirdir. 2- Ruh, rabbanî bir emir olması hasebiyle, tabiatının gereği olarak rablığı sevip ister. 3-Rablık, yetkinlik ve varlık itibariyle tek ve eşsiz olma anlamına gelmektedir. Yetkinlik ve varlık itibariyle tek ve eşsiz olamayacak olan insan ruhu, tabiatı itibariyle sevip istediği rablığı (yetkin olma

arzusunu) nasıl gerçekleştirecektir? Yazarın, eserinin tamamında cevap aradığı soru budur.

Bölümlerin birbiriyle olan bağlantısı, her bir bölümün konunun bütünlüğünden kopmadan farklı bir soruyu irdelemesi, okuyucuda merak duygusunu diri tutmakta ve akademik bir çalışma olmasına rağmen esere klasik dönem tasavvuf eserlerinden alınmış bir risale görünümü vermektedir. Kaynakça bakımından oldukça zengin olan eser, Gazâlî'nin konuyla ilgili ulaşılabilen eserlerinden alıntılarla ve Gazâlî hakkında yapılmış akademik çalışmalarla beslenmiştir.

Eserin giriş bölümünde yazar, araştırmanın konusu ve amacını açıklamış, kemâl kavramına değinmiş ve bu kavramı “mutlak kemâl ve izafî kemâl” ve “hakikî kemâl ve vehmî kemâl” olmak üzere dördü tasnifle ele almıştır. Giriş kısmının son bölümünde ise Gazâlî'nin insanın kemâl sevgisi ve isteğine dair kaleme aldığı bir metni incelemiştir. Yazara göre Gazâlî, ‘kemâlî’ ilahî sıfatlardan saymaktadır ve “varlıkta tek, eşsiz, benzersiz” olma manasına geldiğini söylemektedir. Karakoyunluoğlu, eserde incelenecek olan Gazâlî'nin ele aldığı “kemâl” kavramının “yetkinlik” olarak anlaşılmasının yerinde olacağını ifade etmiştir. Gazâlî'nin kemâl tanımından anlaşılması gereken, Allah'ın biricik ve mutlak yetkin olduğudur. *el-Maksadül-esnâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ* adlı eserinde Gazâlî, varlıkları kâmil ve nâkis olarak ikiye ayırmış, kâmil ile mutlak kemâl sahibini yani Allah'ı, nâkis ile de izafî kemâl sahibini yani Allah dışında olan varlıkları ve genel olarak insanoğlunu kastetmiştir. Bu ayırım da belirleyici olan varlık itibariyle biricik olup olmamaktır. Varlık itibariyle biricik olan ve tüm yaratılmışların üzerinde hükümlen olan tek varlık Allah'tır. Onun için mutlak kemâl ancak ona izafe edilebilir. İnsan, varlık itibariyle biricik olmadığı için ancak izafî bir kemâl elde edebilir. İzafî olan kemâlin elde edilmesi ise iki şekilde mümkündür: Bilgi (ilim) ve kudret. Kemâle ilişkin diğer bir ayırım, onun hakiki ve vehmî olmasıdır. İnsan elde edebileceği nakıs, izafî kemâlî mal ve makamla yani kudretle mi yoksa bilgiyle mi elde edecektir? Gazâlî, kudret itibariyle elde edilen kemâlî “vehmî kemâl”, bilgi (ilim) yoluyla elde edilen kemâlî “hakikî kemâl” olarak ele almıştır.

Gazâlî'ye göre insan hakikî yetkinliğe ancak Allah'ın ve O'nun sıfat ve fiillerindeki hikmetlerinin bilgisiyle erişebilir.

Peki, insan neden yetkin olmayı ister? Bu sorunun cevabını yazar, eserin birinci bölümünde "Gazâlî'de Rabbanî Bir Emir Olarak Ruh" başlığı altında aramıştır. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlık olan "Ruh ve Beden" başlığında, Gazâlî öncesi kelâmcılar, sûfiler ve İslam filozoflarının ruh anlayışları ve Gazâlî'nin ruh anlayışı incelenmiş, ikinci alt başlık olan "Ruhun Yetkinliğe İstidadı" başlığında, ruh ve bilgi, ruh ve ahlâk, ruh ve Âdem ilişkileri incelenmiştir.

Yazarımıza göre Gazâlî ruhu açıklarken âlemi, "emir âlemi" ve "halk âlemi" olarak tasnif etmiştir. Ona göre halk âlemi, Allah tarafından takdir edilen ve ölçülebilen şeylerden oluşan âlemdir. Emir âlemi ise duyudan, hayalden, yönden ve yer tutmaktan uzak, niceliği olmayan, ölçülemeyen varlıklardan oluşan bir âlemdir. Ruh da bu âlemdendir. Ölçülemez, cisimlik atfedilemez ve akılla mahiyeti hiçbir şekilde kavranamaz. Ruhun mahiyeti ancak iki şekilde kavranabilir: Nübüvvet ve velâyet nuru. Gazâlî, ruhun akılla kavranabilecek bir mahiyeti olmadığını ileri sürerek, onu akılla kavramaya çalışan filozofları ve kelâmcıları eleştirmiş, yine onu bir araz ve cisim olarak ele almanın yanlış bir değerlendirme olacağını ifade etmiştir. Birinci bölümün ilerleyen kısımlarında yazar, Gazâlî'nin "sûret hadisi" diye bilinen rivayete yaklaşımını ele almış ve insanın neden yetkin olmayı istediğini araştırmıştır. Bu araştırmanın neticesinde bütün âlemin Rahmân'ın sûreti üzerine yaratıldığı, bu nedenle zâhir ve bâtın taraflarıyla insanî sûretin, ilahî rahmetin bir eseri olarak meydana geldiği ortaya konulmuştur. Kısacası ruh, Allah'ın yüce ilim ve hikmetinden bir parça barındırmaktadır. Bu da insanın hem yetkin olma isteğini açıklamakta hem de bu yetkinliğe istidadı olduğunu göstermektedir.

İnsan bu yetkinliğe iki şekilde; "kudret bakımından" veya "bilgi bakımından" erişebilir. Yazar, kitabın ikinci bölümünü, kudretin temel unsurları olan mal ve makama ayırmıştır. İnsan, kudret bakımından yetkin olmayı arzu ederse bunu, "mal ve servet" veya "makam ve itibar" sahibi olarak gerçekleştirebilir. Yazar kitabın bu bölümünde, mal ve servet, makam ve itibar bakımından yetkin

olmak isteyen insanın hallerini anlatmış, bu tür yetkinliğe sahip olunabilecek aldanma yeri olan dünyanın sıfatlarından bahsetmiş ve bu şekilde elde edilen yetkinliğin hakikî (gerçek) değil vehmi (aldatıcı, sahte, şüpheli) bir yetkinlik olacağını ifade etmiştir. Mutlak manada yetkin olmaktan aciz olan insan ruhu, tabii olarak sevdiği ve istediği yetkinliği talep etmekten vazgeçmez. Bu yetkinlik isteğini, kendi dışında var olan varlıklara hâkim olarak tatmin etmek ister. Bunu gerçekleştirebilmesi içinse ya mal ve servete ya da makam ve itibara sahip olmalıdır. İnsan için, mal ve servetle yahut makam ve itibarla bir şeye hâkim olmak, o şey üzerinde tasarruf etmeye güç yetirmek yani kudret sahibi olmak demektir. Tıpkı mutlak kemâl sahibi olan Allah'ın, tüm varlıklara hâkim olması ve dilediği şekilde tasarruf edebilmesi gibi.

Gazâlî'ye göre kişinin bu tür bir yetkinliği arzuladığını fakat mutlak anlamda bu şekilde de yetkin olmasının mümkün olmayacağını ifade eden yazar, kudret bakımından mutlak olarak yetkin olmanın ancak dünya üzerinde, sonradan insanlar tarafından yapılmış her türlü eşyaya sahip olmak ve yaşayan tüm insanları kontrol altına almakla mümkün olacağını vurgulamıştır. Bu da imkânsızdır. Kişi sadece nisbî bir kudret yetkinliğine erişebilir. Eriştiği nisbî kudret yetkinliği de kişinin ölümüyle beraber son bulacaktır. Ölümle son bulacak bir "kudret yetkinliği" için kişinin tüm yaşamını buna adanması aklın kabul edeceği bir olay değildir. Zira ölümün gelmesiyle, yaşamını adayarak kazandığı onca mal ve mülk varislerine geçecek, kendisine saygı duyup itaat etmesini arzuladığı insanlar onu gömdükten sonra ondan yüz çevirecektir. Bunun için kudret bakımından yetkin olmak hakikî değil vehmî (sahte) bir yetkinliktir.

Kişinin mallarının, makam ve mevkiinin öldükten sonra hiçbir işine yaramayacağını bilmiyor olması olanaksızdır, peki bilmesine rağmen neden bu tür bir yetkinliğin peşine düşüp tüm hayatını buna adamaktadır? Çünkü ruh, Gazâlî'nin ele aldığı gibi Rabbanî bir emirdir, insanın asla erişemeyecek olduğu kudretçe yetkinlik onun hamurunda bulunmaktadır. Yetkin olma arzusu insanın yaratılışı itibariyle doğasında bulunması, onun söz konusu arzuyu bastırmakta güçlük çekmesini ya da bastırma taraftarı olmayıp bu arzunun ateşine kendini bırakıp hayatını adanmasını yanlış olmakla

beraber anlaşılabilir kılar. Konu ilerlerken ortaya çıkan bu husus okuru şöyle bir çıkarım yapmaya itmektedir: “İnsan sadece yetkin olmayı arzulamaz. Doğasından gelen birçok dürtü vardır ve insan bu dürtüleri bastırabildiği süre zarfında ‘eşref-i mahlûkat’ olmaktadır. Bu ve bunun gibi arzuları bastırmanın yolu da ilimden geçer. Bilmediği her konunun cahili olan insanoğlunun, kudreti yetkinlik sanması da cehaletinden ileri gelmektedir.”

İnsanın kudretçe yetkin olabilmesi mümkün gözükmemektedir. Ancak kudret, bilgi yetkinliğine kapı araladığı müddetçe bir yetkinlik kabul edilebilir. İnsanın ihtiyacı kadar olanının dışında sahip olduğu mal ve servet ancak ona ilmi bir atmosfer ve doğru bilginin peşine düşmesi için bir kaynak sağlıyorsa anlamlıdır. Onun dışında ihtiyaç fazlası mal ve makam ne bir yetkinliktir ne de insan için faydalıdır. Gazâlî’ye göre dünyanın -Allah’tan sakınmaya yardım eden miktarından başka- azı da çoğu da, haramı da helali de lanetlenmiştir. Bu arada belirtmek gerekir ki yazarın bu bölümde üstünde durduğu dünyanın ne olup ne olmadığı, mal ve servet, makam ve itibar gibi hususların faydaları ve zararları gibi alt başlıklar fakr ve zühd makamlarını incelerken söz konusu eserine başvurulmasını gerekli kılacak nitelikte veciz ve anlamlıdır.

Yazarımız, kitabın üçüncü ve son bölümünde “Bilgi Bakımından Yetkinlik” konusunu ele almıştır. Bu bölümde Gazâlî’ye göre bilginin değerini incelenmiş, ilimler tasnifine yer verilmiş, bilgi ve sevgi arasındaki ilişki ele alınmış ve bilgiyle aldanan mutasavvıf ve âlimlere değinilmiştir. İnsan hakikî manada bir yetkinliğe ancak bilgi ile ulaşabilir. İnsan için kemâle erişmenin yolu, mal ve servet sahibi olmak değil, insanlar üzerinde sürekliliği olmayan bir iktidar kurmak değil, tam bir samimiyet ile ilmin içine dalmaktan geçer. İnsanı hakikî anlamda yetkinliğe ulaştıracak olan bilgidir. Fakat bu nasıl bir bilgidir? Eserin bu bölümünde genel olarak bahsettiğimiz soruya cevap aranmış ve bu bilginin ancak mükâşefe yoluyla elde edilen ilham bilgisi olduğu cevabına ulaşılmıştır. Bu tür bir bilgiyi elde etmek ise ancak kalbi saflaştırmaktan geçmektedir. Bunu layıkıyla yapabilecek olanlar ise sûfilerdir. Böylelikle hakikî yetkinlik olan, bilgi bakımından yetkinliğe erişmek için tasavvuf ilminin gerekliliği ortaya

çıkılmaktadır. Lakin bu tür bir yetkinlik de aynı mal ve servetin, makam ve itibarın aldatması gibi insanı aldatabilmektedir. İlimi ile kibirlenen âlimler, dünyalık menfaatler için kendini ilme ve tasavvufa adayan sahte mutasavvıflar (Hücvîrî'nin tabiriyle mustasvıfler) bu aldatmacaya örnektir. Eser bu hususa dikkat çekmekte, bilginin değerlisini değersizinden ayırmakta, gerçek anlamda bilgiye ulaşma yolunda okura Gazâlî gibi büyük bir öğretmenle rehberlik etmektedir.

Dr. Ali Karakoyunluoğlu'nun tanıtımını yaptığımız "*İnsanın Yetkinlik Sevgisi: Gazâlî Düşüncesinde Bilgi ve İktidar*" isimli bu eserinin, genelde öznesi insan olan her ilim dalı, özelde tasavvuf ve psikoloji ilimleri açısından yadsınamaz bir öneme sahip olduğu söylenebilir. İnsanı, "yetkinlik sevgisi ve isteğinin insanda meydana getirdiği birtakım ruhsal dalgalanmalar ve bunun dış dünyaya yansımaları" boyutuyla bambaşka bir yönden ele almış; kibir, ucb, kendine rablık atfetme gibi nefsin kötü hasletlerine farklı bir açıdan bakma fırsatı vermiştir. Yazarımızın eseri kurgulama şekli, okurun zihninde konu ile alakalı bir kavram haritası oluşturmakta ve böylelikle bir kavram karmaşasına yer vermemektedir. Ele alınan konu başlıkları birbirini tamamlayarak ilerlemekte ve anlatılmak istenilen hususun kavranmasını kolaylaştırmaktadır. Eserin bu akademik ve akıcı üslubu, okuru sıkmaktan ve okurken meydana gelebilecek kafa karışıklıklarından uzak tutmakta ve Gazâlî ile karşılıklı konuşma havası vermektedir.

Ayrıca yazarın, tasavvuf ilminin diğer ilimler karşısındaki konumunu ortaya koyması ve bu ilmin insanı hakikate ulaştırma noktasındaki rolünü vurgulaması kanaatimizce oldukça önemli bir noktadır. Eserin birinci bölümde ruh ve Gazâlî'nin ruh anlayışı; ikinci bölümde kudret bakımından yetkinlik ve bu bağlamda dünya, mal ve servet, makam ve itibar; üçüncü bölümde ise bilgi bakımından yetkinlik ve bu bağlamda bilginin değeri, ilimler tasnifi, bilgi ve sevgi ilişkisi gibi konu başlıklarına temas etmesi Gazâlî'nin fikirlerini bu konu başlıkları üzerinden okuyucuya tanıtmaktadır, Gazâlî'nin birçok konuya nasıl baktığını ve tasavvufî görüşlerini bizlere göstermektedir. İhtiva ettiği konu bakımından özgün ve önemli bilgileri ihtiva eden eser, konuyla ilgili araştırma yapmak isteyen akademisyen ve araştırmacılar için elzem bir kaynaktır.

Kitap genel anlamıyla akıcı ve bilgi bakımından doyurucu olmakla beraber eleştiri yapabileceğimiz küçük birkaç husus da mevcuttur. Sözelimi kitabın çoğu yerinde geçen ayetler sadece “sure ismi/ayet numarası” olarak verilmiş, dipnotta ilgili ayetin meali belirtilmemiştir. Verilen ayetlere başka bir kaynaktan bakma ihtiyacı hâsıl olmaktadır ki bu husus da kanaatimizce okurun dikkatini dağıtacaktır. Ayrıca bölüm başlarında kitabın ana fikrinin başlıklarla alakalı olsa da sürekli olarak vurgulanması okurun eserden farklı bir çıkarım yapmasını engellemekte, okuru yazarın vurguladığı hususa kilitlemektedir. Oysa eserin her bir bölümünden çıkarılabilecek onlarca farklı mesele olduğu kanaatindeyiz. Son olarak bizce “İslam Filozoflarına Göre Ruh” ve “Ruhun Bedene Taalluku” başlıklarında ele alınan meseleler belki felsefi/kelami birer mesele oldukları için belki de eserin ana konusu olmaması itibariyle sözü fazla uzatmamak adına kısa tutulduğu için ne yazık ki okuyucunun zihnini bulandıracak biçimde müphem kalmıştır.

**Yusuf Acar, Eser-Re'y Ayrışmasında Buhârî-Şâfiî
İlişkisi (Konya: Hikmetevi Yayıncılık, 2022) 358 sayfa,
ISBN: 9786257756631**

**Kitap
Tanıtımı**
Book
Review

Oğuzhan Avcı

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim
Dalı

Masters Student, Selcuk University, Faculty of Theology, Department of Hadith,
Konya, Türkiye

[✉ ogzhnavci55@gmail.com](mailto:ogzhnavci55@gmail.com) [ID orcid.org/0000-0002-5233-848X](https://orcid.org/0000-0002-5233-848X)

Yazar
Author

Avcı, Oğuzhan. Yusuf Acar, Eser-Re'y Ayrışmasında Buhârî-Şâfiî İlişkisi (Konya:
Hikmetevi Yayıncılık, 2022). *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 525-532.

doi.org/10.53352/tevilat.1405522

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 15.12.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 25.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında
yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Yusuf Acar, Eser-Re'y Ayrışmasında Buhârî-Şâfiî İlişkisi (Konya: Hikmetevi Yayıncılık, 2022), 358 sayfa, ISBN: 9786257756631

İslam toplumunun kültürel yapısının farklılığı, tarihî süreçte farklı konuların ve fikrî tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Eser-re'y ayrışması, süregelen bir tartışma olarak güncelliğini korumaya devam etmektedir. Ehl-i hadis ve ehl-i re'y arasındaki şiddetli tartışmaların re'y tarafını kelmacılar ile Hanefilerin, eser tarafını ise hadisçiler ile diğer üç mezhebin oluşturduğu bilinmektedir. Bu çekişmeler zaman zaman mezhepsel taassuba ve vahim tabloların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumu, ilk dönemlerde ve sonraki süreçlerde mezhep temsilcileri ve taraftarlarınca yazılan eserlerde görebilmek mümkündür. Yusuf Acar'a ait "*Eser-Re'y Ayrışmasında Buhârî-Şâfiî İlişkisi*" adlı çalışmada Buhârî'nin İmam Şâfiî'ye muhalefet ettiği görüşlerin tespit ve değerlendirmesi yapılmaktadır. Acar, Buhârî'nin Şâfiî ile aynı tarafta olduğu anlayışının doğruyu yansıtmadığını ilmi verilerden hareketle izaha çalışmıştır. Kitabın giriş kısmında eser-re'y bağlamında Buhârî'nin Şâfiî'ye olan muhalif görüşleri bağlamında *el-Câmiu'l-musned*'in incelenmesiyle iddiaların irdeleneceği ifade edilmiştir. İki bölümlük eserin birinci bölümünde; eser-re'y tartışmalarının tarihi alt yapısı, Şâfiî'nin ve Buhârî'nin durumları ve hadis-sünnet üzerine bazı mülahazalar izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Buhârî'nin Şâfiî'ye muhalefet ettiği konular değerlendirilerek, aralarındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Eser, Re'y, Buhârî, Şâfiî.

526

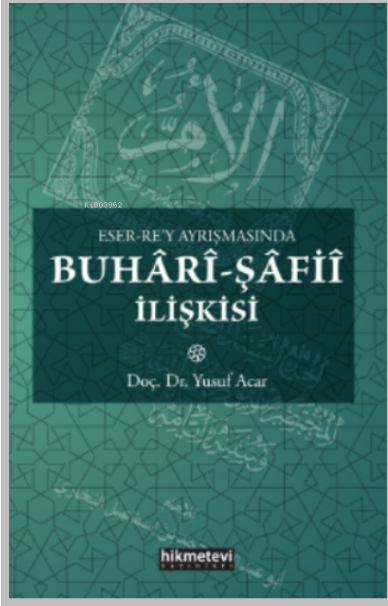
Tevilat 4/2 (2023)

Yusuf Acar, Bukhari-Shafii Relationship in the Eser-Ra'y Separation, (Konya: Hikmetevi Buplications, 2022), 358 Page, ISBN: 9786257756631

The diversity of the cultural structure of the Islamic society has formed the basis of different issues and intellectual debates throughout the historical process. Eser-re'y separation continues to be up-to-date as an ongoing debate. It is known that in the fierce debates between the people of hadith and the people of ra'y, the theologians and Hanafis constitute the opinion side, and the hadith scholars and the other three sects form the work side. Over time, these conflicts have led to sectarian bigotry and dire scenes. It is possible to see this situation in the works written by the representatives and supporters of the sect in the early and later periods. Yusuf Acar's study titled "Bukhari-Shafii Relationship in the Eser-Ra'y Separation" includes the identification and evaluation of Bukhari's views opposing Imam Shafii. Acar tried to explain, based on scientific data, that the understanding that Bukhari is on the same side as Shafii does not reflect the truth. In the introduction of the book, it is stated that the claims will be examined by examining al-Câmiu'l-musned in the context of Bukhari's opposing views on Shafii in the context of Eser-Ra'y. In the first part of the two-part work; The historical background of the works-ra'y debates, the situations of Shafi'i and Bukhari, and some considerations on hadith-sunnah have been tried to be explained. In the second chapter, the issues on which Bukhari opposed Shafii were evaluated and the relationship between them was tried to be revealed.

Abstract

Keywords: Hadith, Sunnah, Work, Ra'y, Bukhari, Shafii.

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken temelleri atılıp sahabe, tâbiîn ve sonraki dönemlerde daha belirgin hale gelen eser-re'y tartışması, İslam dünyasında iki farklı bakışın ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹ Ehl-i re'y olarak bilinen Ebû Hanîfe ve arkadaşları, ehl-i hadis olarak bilinen diğer üç mezhep uleması, naslara bakış açılarıyla toplumsal problemlerin çözümünde birden fazla seçeneğin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Bu sebeple hicri ikinci asırda fikhî açıdan kaleme alınan *el-Muvatta*, *el-Âsâr* ve *el-Umm* gibi eserlerde eser-re'y ayrımı üzerinde durulmuştur. Bu tartışmaların odağında yer alan İmam Buhârî ve İmam Şâfiî'nin konularını ortaya koyan ve tartışmalara açıklık getiren önemli bir eser de Yusuf Acar'ın kaleminden çıkan "*Eser-Re'y Ayırışmasında Buhârî-Şâfiî İlişkisi*" adlı eserdir.²

Acar, ehl-i hadis ile ehl-i re'y konusunda birçok çalışma yaptığı, genel olarak re'y denilince kelamcılar ile Hanefilerin anlaşıldığı ve teorisyenliğini Şâfiî'nin yaptığı eser cenahında da hadisçiler ile diğer üç fikhî mezhebin yer aldığı düşüncesinin yaygın olduğu tespitini yapmaktadır. Ardından Buhârî'nin istisna sınırlarını aşacak derecede pek çok konuda Şâfiî'ye muhalif görüşler sergilediği iddiasıyla bu iki imam arasındaki ilişkiyi ve Buhârî'nin Şâfiî'ye muhalefetinin boyutlarını ortaya koymaya

¹ Eser-re'y tartışmalarını ilk dönem tarihi veriler ışığında mukayeseli olarak kaleme alan Mansur Koçinkağ'ın doktora çalışmasında bu durumu gözlemlemek mümkündür. Bk. Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

² Ayrıca yazarın eser-re'y tartışmaları bağlamında "Endülüs'te ehl-i hadis ve ehl-i re'y çatışması ve ulemanın baskıya maruz kalmasında üslûbun etkisi" adıyla bir makale çalışması da mevcuttur. Bk. Teceli Karasu - Mahsum Aytepe (ed.), *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Ahlakı II* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 91-128.

çalışmıştır. Bununla hadis-re'y tartışmalarında bir yandan Buhârî'nin konumunun tebellür etmesine katkı sağlamak, diğer taraftan hassaten Hanefî ve Şâfiî mezhepleri mensuplarınca Buhârî üzerinden yürütülen polemiklere daha sağlıklı bir zemin hazırlamayı amaçlamıştır.³ Eserin başlığı ile içerik arasında bir bağ söz konusu olsa da tam bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. Zira Buhârî'nin Şâfiî'ye bakışı Sahîh'te yer alan rivâyetler üzerinden ifade edilmeye çalışılırken ön plana hep ihtilaflar çıkmıştır. Neredeyse kitabın yarıdan fazlasında -ikinci bölümün tamamı- ihtilaflar yer almaktadır. Bu sebeple kitap için; Buhârî'nin Şâfiî'ye bakışını ortaya koyan ve kitabın içeriğine daha uygun farklı bir isimlendirme yapılabilirdi.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şâfiî ile Buhârî'nin ilmi konumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ehl-i hadis ile ehl-i re'y⁴ arasındaki tartışmaların temeline inilip problem tespit edilmeye çalışılmış ve sonuçları da tahlil edilmiştir. İmam Şâfiî'nin konumuyla ilgili olarak Şehristânî gibi alimler onun hadis ekolünün zirvesi ve üstadı sayarken, Makdisî gibi alimler ise onu ehl-i re'yden saymaktadır. Re'y kavramının toplum nazarındaki algısı, mihne öncesi ve sonrası olarak farklılık arz etmektedir. Mihne olaylarından sonra rey ile hareket edenler, ağır ithamlara maruz kalmışlardır. Kâdî İyâz ile İbn Haldûn gibi alimler, İmam Şâfiî'nin ehli hadis mi ehli rey mi olduğuna karar vermede keskin bir çizgi çizmemiş, orta yolu tutmuşlardır. Onun ehli hadiste otorite olduğunu ileri sürenler bazı gerekçelerle bu görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. İmam Şâfiî'nin içtihad alanını daralttığı, akla verilen önemi sınırladığı, istihsanı kabul etmediği, hadis ile sünneti eş anlamlı hâle getirdiği gibi hususlar, onun ehli hadisten zannedilmesine sebep olmuştur.

³ Yusuf Acar, *Eser-Re'y Ayırışmasında Buhârî-Şâfiî İlişkisi* (İstanbul: Hikmetevi, 2022), 15.

⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yer alan ehl-i hadis ve ehl-i re'y maddelerinde ihtilafın tarihi serencamı ortaya konulmuştur. Bk. Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadis Maddesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994); Salim Ögüt, "Ehl-i Hadis Maddesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994); M. Sait Kılıçer, "Ehl-i Re'y Maddesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

Acar'a göre Şâfiî'nin ehli hadisten sayılmasını engelleyen bir takım etkenler vardır. Bunlar; Şafi'nin *er-Risale* adlı eseri erken dönem kaynaklarından olmasına rağmen ne kütüb-i sitte içerisinde ne de şerh kitapları arasında yerini almayı başarabilmiştir. Buhârî, Tirmizî ve Müslim gibi hadis alimleri, İmam Şafiî tarikiyle hadis rivayet etmemişlerdir. Acar bu bağlamda dikkati çeken önemli bir tespit de yapmaktadır. Buhârî'nin eserinde beş yerde ravi sıfatıyla yer alan "İbn İdrîs" ifadelerinin iki tanesiyle Şâfiî'nin kastedildiği yönünde Fuat Sezgin ve Kırbaşoğlu gibi çağdaş araştırmacılarca İbn Hacer'e dayanılarak ileri sürülen iddia Acar'a göre doğru değildir.⁵ Tüm bu veriler gösteriyor ki, eğer Şâfiî ehl-i hadisin teorisyeni ve otoritesi olsaydı,⁶ yukarıdaki hususların olmaması gerekirdi.

İmam Şâfiî'nin konumunu tespitten sonra kitabın ilk bölümünde İmam Buhârî'nin durumu,⁷ fıkıh anlayışı ve hadis-sünnet yorumu gibi konular ele alınmıştır.

İmam Buhârî'nin hadis-sünnet yorumu hakkında şunlar söylenmiştir:

- Onun temel gayesi bir konu hakkında çokça rivayet ortaya koymak olmayıp, farklı konuları bir araya getirmek olmuştur.
- Hadislerin tamamına bütüncül bir bakış açısıyla bakmayı hedeflemiştir.
- Sadece merfu hadislere değil, mevkuf ve maktu hadislere de eserlerinde yer vermiştir.

İmam Buhârî, hadislerin rivayetine önem verdiği gibi dirayetine de önem vermiş ve onların fikhî yönlerini incelemiştir. Hatta Acar'a göre teracimi aracılığıyla hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair yönlendirmeleri yönüyle *Sahîh-i Buhârî* salt bir hadis kitabı olarak görülmemelidir. Bu sebeple onun ehl-i hadis olduğu ve sadece rivayetlerin lafzına yöneldiği, fıkhnı önemsemediği algısını oluşturmak hakikate gözlerimizi kapamak olacaktır. Eser- rey ayrışmasında Buhârî'nin görüş ve fetvaları;

⁵ Acar, *BuhârîŞâfiî İlişkisi*, 134-138.

⁶ Eser-re'y ayrışmasında Şafiî'nin konumu için bk. Acar, *BuhârîŞâfiî İlişkisi*, 50-67.

⁷ Buhârî'yi bir yerde konumlandırmanın isabetli bir değerlendirme olmayacağı yazar tarafından izah edilmiştir. Bk. Acar, *BuhârîŞâfiî İlişkisi*, 67-77.

bazen Hanefi mezhebine, bazen Şafî mezhebine, çoğunlukla Mâlikî mezhebine muvafakat etmektedir. Bu çalışmayla eser-re'y ayrışmasında Buhârî ile Şâfiî hakkındaki yanlış algılar ortadan kaldırılarak alana büyük katkıda bulunulmuştur. Birinci bölümde Buhârî ve Şâfiî'nin hadis ve sünnetteki konularının ortaya konulması, çalışmaya daha net açıdan bakabilmeyi kolaylaştırmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde, "Buhârî'nin fihî teraciminde mündemiçtir" öncülünden hareketle İmam Buhârî'nin Şafî ile ihtilafa düştüğü konular şârihlerin değerlendirmeleriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazar ikinci bölümde yer alan ihtilaflar üzerinden ikisi arasındaki münasebeti ortaya koyma gayretinde olmuştur. Ancak, ihtilafların sadece Buhârî üzerinden izaha çalışılması, konunun belli bir noktada kalmasına sebep olmuştur. Hâlbuki kitabın başlığı daha genel ve kapsayıcı niteliktedir.

İkinci bölümü daha net ortaya koymak için Buhârî'nin Şafî'ye muhalefet ettiği konulardan birkaç örneği özetle vermek istiyoruz:

- İnsan saçının vücuttan ayrıldıktan sonraki fihî durumu nedir?

İnsan saçı vücutta durduğu zaman ittifakla temiz olduğuna hükmedilmiştir. Vücuttan ayrıldıktan sonraki durumu hakkında ise ihtilaf söz konusudur. İmam Şâfiî vücuttan ayrılan bu saçın necis olduğunu, Ebû Hanîfe ise temiz olduğunu söylemektedir. Bu meselede İmam Buhârî Ebu Hanife ve cumhurun görüşünü benimseyerek İmam Şafî'ye muhalefet etmiştir.

- Abdestte başın tamamının mesh edilmesi:

Abdestte başın meshi hususunda; Hanefiler dörtte birin mesh edilmesi gerektiğini, Şafî başın bir parçasının mesh edilmesinin yeterli olacağını savunmuştur. Buhârî, Maliki ve Hanbeliler gibi başın tamamının mesh edilmesi gerektiğini söyleyerek Şafî'den farklı bir görüş benimsemiştir.

- Hayvanların idrarları ve gübrelerinin durumu:

Hayvanların idrar ve dışkıları konusu eti yenen ve eti yenmeyen olarak iki açıdan değerlendirilmiştir. İmam Şafî, tüm hayvanların idrar ve dışkılarını necis saymıştır. Ancak cumhura göre; eti yenen hayvanların idrarı temiz, eti yenmeyen hayvanların

idrar ve dışkıları ise pis kabul edilmiştir. İmam Buhârî, tüm hayvanların idrarlarının temiz olduğunu söyleyerek hem cumhura hem de İmam Şâfiî'ye muhalefeti söz konusudur.

- Kurban kesilme vakti:

Kurban bayramında kurban kesim vakti, mezhepler arasındaki tartışma konularından biridir. Mâlikî mezhebine göre bayram namazından sonra imam kurban kesince diğer insanların da kurban kesmeleri caiz görülmüştür. İmam Şafiî'ye göre, namazın kılınmasıyla ilgili olmayıp güneş doğduktan sonra iki rekâtlı bir namaz kılacak veya kısa bir hutbe irad edecek kadar bir süre geçtikten sonra kurban kesilebilir. İmam Buhârî, Hanefiler ve Hanbeliler gibi kurban kesim vakti için bayram namazının kılınmasını esas alarak Şafiî'ye muhalefet etmiştir.

Acar tarafından yukardaki örnekler kabilinden 73 adet husus tespit edilmiştir. Buralarda Buhârî, gerek bab başlıkları ve gerekse hem bu başlıklarda naklettiği muallak rivayetler hem de muhtevalarında yer verdiği rivayetlerde İmam Şâfiî'ye muhalefet ettiği görülmektedir.

İmam Buhârî'nin, Şâfiî'nin hilafına bir tutum sergilediği söz konusu bu 73 meseleden hareketle bazen Hanefî, Malikî ve diğer mezheplere muvafakat ettiği, bazen de cumhurun tam tersi görüş beyan ettiği müşahede edilmiştir. Bu durum, onun herhangi bir mezhebi taklit etmediğinin en büyük göstergesi sayılabilir. *El-Câmi'u'l-müsned*'de geçen bazı insanlar şeklinde başlayan eleştiriler, İmam Buhârî'nin re'y karşıtlığını ifade etmek için sağlıklı bir gerekçe olmayıp, ona göre Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî aynıdır. Sonuç olarak, hem râvî hem de fakih olması açısından İmam Şafiî, Buhârî'nin kaynaklarında yer almamış olması sebebiyle aralarında bir iletişim ve etkileşimden söz edilemeyeceğini belirten Acar, bununla girişte söylediği maksadına uygun kitabını sonlandırmıştır.

İslam kültür tarihinde Hicaz-İrak tartışmasının mihne döneminden sonra ehl-i hadis ve ehl-i re'y şeklinde ayrışması, bunun üzerine birçok fikri tartışmanın ve eserin verilmesi konunun tam olarak açıklığa kavuşturulduğunun göstergesi olamaz. Hadisin tarihinin, kelamdan fıkha ve bütün İslami ilimlerle yakın ilişkisinin

olması sebebiyle eser-re'y ayrışmasında tam olarak bir terminolojinin oluşmadığı Yusuf Acar tarafından ifade edilerek önemli bir hakikate temas edilip daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına kapı aralanmıştır.

Yazar, birinci bölümün sonunda değerlendirme yapmasına rağmen, ikinci bölümün sonunda genel değerlendirme yapmamış ve sonuç bölümüyle eserini özetleyip girişte sorduğu sorulara cevap vererek çalışmasını bitirmiştir. İkinci bölümde de değerlendirme ve çıkarımlar yapılmış olsaydı, bölümü genel olarak görebilmek mümkün olurdu. Bununla beraber kitabın sonunda incelenen rivayetlerin bir liste halinde toplu olarak verilmemiş olması, bütüncül bir bakışın ve araştırma kolaylığının önüne geçmiştir.

Eser-re'y konusu kapsamlı bir içeriğe sahip olmasına rağmen, yazarın gayretleri doğrultusunda; Türkçe-Arapça eserlerin bulunduğu zengin bir kaynakça ile yalın, akıcı ve akademik bir dilin, düzgün bir üslubun kullanımıyla bu eserin alana rehberlik edeceğini ve araştırmacılara büyük ölçüde katkı sağlayacağını mülâhaza etmekteyiz.

Kaynakça

- Acar, Yusuf. *Eser-Re'y Ayrışmasında Buhârî-Şâfi İlişkisi*. İstanbul: Hikmetevi, 2022.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadis Maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Karasu, Teceli - Mahsum Aytepe (ed.). *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Ahlakı II*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Kılıçer, M. Sait. "Ehl-i Re'y Maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. 10/520-524. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Koçınkağ, Mansur. *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Öğüt, Salim. "Ehl-i Hadis Maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. 10/508-512. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

ISSN 2687-4849

9 772687 484008